

БИБЛИОТЕКА
БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЧЕСКИ РОМАНИ

ГОД. IX.

№ 5

ЗМЕЙ ГОРЯНИНЪ

УТОЛЕНА ЖАЖДА

Роданторъ: П. КАРАПЕТРОВЪ

Уредникъ: Ал. КАРАПЕТРОВЪ

Книгоиздателство и печатница „ДРЕВНА БЪЛГАРИЯ“

София

ЗМЕИ ГОРЯНИНЪ / УТОЛЕНА ЖАЖДА

Препоржчана отъ Министерството на народното просвѣщение съ окржж-на № 3629 отъ 10. II. 1932 г., № 1062 отъ 31. X. 1934 г. и № 4613 отъ 11. XII. 1936 г.; отъ Министерството на търговията, промишлеността и труда съ окржжно № 7780 отъ 9. XI, 1931 г.; отъ Министерството на войната съ нередба № 5 отъ 27. VI. 1930 г.; отъ Светия синодъ съ окр. № 5894 отъ 8. XII 1933 г. и отъ Министерството на вътрешнитѣ работи и н, з съ окржжно № 2089 отъ 10. II. 1939 г

БИБЛИОТЕКА
БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЧЕСКИ РОМАНИ

Редакторъ : П. КАРАПЕТРОВЪ

Уредникъ : Ал. КАРАПЕТРОВЪ

ЗМЕЙ ГОРЯНИНЪ

УТОЛЕНА ЖАЖДА

Книгоиздателство и печатница „ДРЕВНА БЪЛГАРИЯ“
София

Романът УТОЛЕНА ЖАЖДА отъ
Змей Горянинъ е последна часть
(трета книга) отъ трилогията ДУ-
НАВЪТЪ ТЕЧЕ, чиито първа и
втора части — романитъ: СВЪТ-
ЛИНИ И СЪНКИ и СИЛАТА НА
РОБИТЪ излъзоха като номера
на библиотека „БЪЛГАРСКИ
ИСТОРИЧЕСКИ РОМАНИ“

Отъ сжщия авторъ :

- НЕПОБЕДИМИТЪ — разкази, 1935
ПОСЛЕДНИЯТЪ ДЕНЬ — разкази, 1936
КНЕЗЪ ИВАНЪ КУЛИНЪ — повесть, 1936
БАЧО КИРО — романъ, 1937
ЧУДНАТА НОЩЬ — пиеса, 1938
НИЙ УМРЪХМЕ... — повесть, 1938
ДУНАВЪТЪ ТЕЧЕ — романъ, 1938
СИЛАТА НА РОБИТЪ — романъ, 1939

Следъ бурята

СЛЪНЦЕТО залъзваше.

Облакътена на стобора, баба Тонка гледаше аленитѣ облаци на западъ, гледаше окървавената вода на Дунава и погледътъ ѝ се замрежваше отъ острата, болезнена свѣтлина.

— Колко много кръвъ! „Колко много невинна кръвъ! И кому бѣше нужна? Кому бѣха нуждни толкова майчини сълзи и толкова черни вдовишки забрадки? За кого се вдигна буната и за какво? Днитѣ си минаватъ едни и сжщи. И Дунавътъ си тече все такъвъ. Откакто го помни, той е все единъ и сжщъ. А колко млади и силни хора си отидоха!... Тя сякашъ не би могла да ги изброи... Толкова сж много... Каточели бѣха свѣщи. И нѣкакъвъ страшенъ, смраденъ дъхъ ги угаси!

И чудно: когато си мислѣше за огъня на Априлското въстание и за пожарищата на погрома, тя не спомняше своитѣ рожби, не затжжаваше за тѣхъ, а за всички, които бѣха минали презъ нейния домъ, които се бѣха крили въ тайната комитетска стая.

Не бѣха ли всички нейни синове?

Бурята бѣше отминала. Бѣше останала само страшната ѝ диря: засухъ, пекъ, ята отъ скакалци, постѣви, прегорѣли преди да изкласятъ. Сякашъ и Богъ помагаше на османлитѣ. Сякашъ самъ той закриляше тия, които биха, кляха, беиха.

Ехъ, ехъ, времена...

И вечеръта е пакъ сжщата.

Такъва бѣше вечеръта, когато тя мина край бесилката на Караджата. Такъва бѣше, когато Ангелъ Кънчевъ захапа цевъта на револвера си. Навѣрно такъва е била, когато е застрелянъ Димитъръ Атанасовъ Русчуклийчето, когато младата му снага се е сгърчила отъ смъртната ласка, и когато надъ тѣлото му се е разстлало юнашкото знаме.

— Дали е било тогава манастирското клепало? — замисли се баба Тонка и сама се усмихна на мисълъта си. —

Не! За такиви смъртници клепала и камбани не биятъ. За тѣхъ плачи само балканскиятъ вѣтъръ и горскитѣ ручей. . .

— Може би и за нейния синъ, за най-малкия, за Георги така ще заплачатъ стихииѣ на хайдушкия Балканъ, които еднички знаятъ гроба му.

Червенитѣ облаци се превърнаха бавно на морави петна. И тази морава свѣтлина още повече замъгли очитѣ на старицата. Въ гърлото си тя усѣти парливата болка на сълзитѣ, нѣкаква тежестъ я подтисна — да я задуши. А сърдцето ѝ трептѣше и шепнѣше:

— Не плачи! Не плачи! Нали ти ги учи на комитаджилѣкъ? Нали ти имъ шепнѣше още отъ люлката, че свободата е сладка и че само безгласнитѣ животни могатъ да бждатъ роби? Не плачи сега за тѣхъ.

Нѣкой тихо се приближи до нея:

— Тжжно ли ти е, майчице?

— На менъ ли да ми е тжжно? Хайде и ти, Сафиде ханъмъ! Защо ще ми е тжжно?

— Ехъ, бабо! Никой не знае зашто на другитѣ може да имъ е тжжно! Азъ дойдохъ за това да те моля. За Гюлхаръ дойдохъ. И на нея никой не може да разбере тжгата.

— За Гюлхаръ ли? Какво ѝ е на Гюлхаръ?

— Нали знаешъ, бабо. Вече не става отъ леглото. И кашлицата я души. Не иска нито да приказва, нито да се храни, нито нищо. . . Лежи по цѣлъ день и въздиша. . . А тази вечеръ ме прати да ти кажа, ако искашъ да дойдешъ у насъ, да я видишъ. . .

— Хм. . . — повдигна рамене старицата. — Човѣшка душа! Не я знаешъ, какво иска и за какво боледува!

Разбира се, баба Тонка отлично знаеше зашто боледува Гюлхаръ. Тя знаеше мжката на младата жена още отъ първия день, отъ онова хубаво пролѣтно утро, когато Ангелъ Хаджиолу я разпитваше за женитѣ на Еминъ ага, отъ оная звездна вечеръ, когато туркинята посети дома ѝ и съ сълзи моли да бжде спасенъ любимиятъ ѝ Ангелъ челеби, и после. . .

— Ще дойда, Сафиде ханъмъ. Ей сегичка ще дойда!

Туркинята, като черно петно потъна въ здрачкавината на двора. Баба Тонка надникна въ кѣщи, стѣмки огнището, пооправи леглото си и тръгна по калдаръмената пѣтека къмъ кѣщата на туркинитѣ. Тя нѣмаше зашто да влиза въ дома си, но искаше да се съвземе, да се откъсне отъ мис-

литѣ си, да бжде пакъ весела и засмѣна, както винаги, когато отиваше при людски хора.

— Тука ли си, Гюлхаръ ханѣмъ? Самичка ли си? Защо си запалила огъ сега лампата? Още не се е мръкнало

— Страшно ми е въ тъмнината, майчице. Седя си сама а тъмнината, каточели е гробъ. Съвсемъ ме погубва.

— Лошо е като мислишь такъви нѣща, Гюлхаръ! — засмѣ се баба Тонка. — За гробъ да мисля азъ, че съмъ стара и че нѣмамъ радости. . . Ами ти? Засрами се! Не се ли виждашь, колко си хубава, мила, сърненце

Туркинята се усмихна тжжно. Въ синитѣ ѝ кротки очи изгрѣ и благородностъ, и тиха болка.

— Не за това те повикахъ, майчице. Не искахъ да ми казвашъ утешителни думи, а да ми кажешъ нѣщо просто и сърдечно — нѣщо такъво, каквото само ти можешъ да кажешъ.

— Какво да ти кажа, Гюлхаръ? — старицата се озърна. Сафиде ханѣмъ, на която бѣ омръзнало да гледа болната си посестрима, бѣ излѣзла изъ стаята. — Какво да ти кажа, дѣще? Ти знаешъ, колко е голѣма и моята мжка! Ехъ, всичко иде отъ Бога. И доброто, и злото отъ него го получаваме и на него трѣбва да благодаримъ! Това ни остава да правимъ!

— Да благодаримъ, — повтори глухо Гюлхаръ, а после изведнажъ се оживи, — за какво да му благодаримъ? За какво да му благодаря азъ? За мжката ли дето ми изпрати? За това ли, че ме зачерни и че сега ме трови кашлица? Добра си ти, бабо Тонке, добра си и затова ме учишь да благодаря на Бога. . . А пъкъ азъ, да ти кажа ли? — За нищо не съмъ му благодарна! . . . Тѣй да знае: за нищо не съмъ му благодарна! . . .

— Не говори, Гюлхаръ. Грѣхота е! Навѣрно сме прерѣшили, затова ни мжчи толкова. . .

— Остави, остави! Друго искахъ да ти кажа! Днесъ следъ обѣдъ задрѣмахъ. И сънувахъ. За съня си искахъ да ти разкажа. Затова те повикахъ: ужъ бѣше сънь, а сякашъ че тукъ, въ тази стая стана всичко!

— Празна работа сж сънищата, казѣмъ. Колкото сънища съмъ сънувала, ако бѣха истина, щѣхъ да съмъ още мома!

Гюлхаръ се отпусна отново на възглавницата и мигъ помълча. Странитѣ ѝ горѣха, гърдитѣ бързо се повдигнаха

отъ тежко, прекъснато дишане. И заговори, сякаш бълнуваше:

— Сънувахъ, че стоя вѣнъ на чардака и гледамъ на среща къмъ Влашко. И ужъ е денемъ, а гледамъ, единъ пампоръ — сжщо като голѣмитѣ австрийски пампори — като онзи. . . нали помнишъ онази вечеръ. . .

Баба Тонка леко помилва ржката ѝ, за да ѝ покаже, че помни нощъта, когато Ангелъ Хаджиолу напустна Русчука.

— Нали ти казвамъ: денемъ, а на парахода прозорцитѣ свѣтятъ; и водата на Дунава не е жълта, както всѣкога, ами черно-червена, като съсирена кръвъ. . . После пампорътъ дойде до нашия брѣгъ. Не спрѣ на пристанището, ами току предъ твоята кжща спрѣ, и отъ него слѣзе. . . Ангелъ! . . . Ангелъ челеби! . . . Дойде при мене на чардака. Цѣлъ бѣше окървавенъ, а бѣше веселъ и засмѣнъ. Само като ме видя, сбърчи вежди и възкликна: „Колко сж мъртви очитѣ ти, Гюлхаръ!“ Само това рече. . .

Гюлхаръ се задави отъ кашлица и заплака:

— Защо рече тѣй, а? Защо?

— Стига, стига, казъмъ. Станала си, като малкитѣ деца! Защо билъ рекълъ! Сънъ е това! Опомни се!

Баба Тонка я пригръна леко и съ майчинска нежностъ започна да я милва:

— Не плачи. Успокой се! Като минатъ горещинитѣ, ти ще се съвземешъ. Отъ жегата е всичко. . . Какъ ще оздравѣешъ ти, момичето ми! И очитѣ ти, пакъ ще грѣйнатъ. . .

Тази хубава лѣжа наистина поуспокои туркинята. Дишането ѝ стана по-равно и очитѣ ѝ се притвориха въ дрѣмка.

Старицата я настани въ леглото, свали фитила на лампата и на прѣсти излѣзе изъ стаята.

Вѣнъ я посрещна вечерниятъ сдрачъ.

Нощъта бѣше тежка и задушлива, и старата жена почувствува самотата си още по-тежко.

Тя обгледа рѣката. Свѣтлинитѣ отъ влашкия брѣгъ ѝ се сториха като кандила — малки, бледи кандила, запалени за Богъ да прости.

— Кого да прости Богъ? Светцитѣ ли, дето измрѣха по Балкана, или агитѣ, дето клаха?

Баба Тонка не се запита за това. Само бѣгло премина тази мисълъ презъ главата ѝ, и отново се досѣти, че свѣтлинитѣ сж кандила. Това донѣкжде я утеши.

Поиска ѝ се да се прибере въ стаята си да почине, но се побоя, че вратата ще изпѣшка, че подътъ ще заскърца,

че отъ иконостаса ще я погледне Божата майка и ще я осъди за синоветъ ѝ:

— Тонке, ти ги научи на комитаджилъкъ.

— Азъ, — отвърна старицата въ мисълта си и по бърза да се оправдае:

— Мигъръ съмъ го правила за богатство, или за слава или за себе си? За свободата съмъ го правила!

— А кжде е свободата!

— Ще дойде! — почти викна баба Тонка и сви юмруци. — Ще дойде! Цѣлъ народъ ще си пролѣе кръвчицата и пакъ ще се освободи! Ето и синътъ на Гюлхаръ. И той говори за свобода. Откъмъ Влашко ще дойде параходъ. И свѣтлини ще грѣятъ по прозорцитъ му. И Дунавътъ ще бжде кървавъ. И . . .

Тя бързо влѣзе въ кжщи, намѣри пипнешкомъ леглото си и легна безъ да се съблича. Не запали лампата. Защо ѝ е свѣтлина? Да види голитъ стени и стѣлпенитъ сѣнки край жглитъ? Да види очитъ на Богородица? Не ще! Знае тя, какво е направила. Цѣлъ свѣтъ да я осъжда — тя си знае истината. И отъ никого не се бой!

Измжчваше я само сънътъ, че не идваше. Очитъ ѝ бѣха широко отворени, сякашъ търсѣха нѣщо въ тъмното. И сърдцето ѝ биеше тѣй отчетливо, тѣй поразително ясно!

Ехъ, ти клето майчино сърдце!

Пжтната врата скръцна. Нечии стжпки отекнаха по жалдаръмената пжтечка и спрѣха предъ кжщи.

Баба Тонка седна въ леглото и се послуша:

— Кой е?

— Азъ съмъ, бабо Тонке, Мехмедъ чаушъ. Не се бой.

Тя драсна клечка кибритъ, запали лампата и покани:

— Влѣзъ, Мехмедъ чаушъ.

Вратата не бѣше залостена. Баба Тонка нѣмаше вече какво да крие, та да се заключва. Бравата скръцна и въ черния квадратъ се открии едрата, кокалеста фигура на заптието.

— Дойдохъ да те викамъ за единъ умрѣлъ, бабо. Доведоха го тази вечеръ съ парахода. Вземи каквото ти трѣбва да го погребете, споредъ вашия законъ.

Мехмедъ чаушъ бѣше смутенъ. Говорѣше тихичко и погледътъ му бѣ спрѣнъ на пода.

Баба Тонка не се зачуди зашто нея викатъ да се погрижи за този мъртвецъ. Турцитъ винаги нея викаха, когато умираше нѣкой народенъ човѣкъ. А и този навѣрно е билъ

такъв. Може би съ нейния синъ е билъ. Може би е погребвалъ сина ѝ. И сега тя щѣше да му се отблагодари за тази добрина.

— Кжде е умрѣлиятъ?

— Въ болницата. Отъ парахода направо въ болницата го закараха. Не можалъ да дойде на себе си. Горкиятъ.

Заптийето съвсемъ се смути:

— Сега ли да повикамъ попъ Иванъ Койманджата, или утре?

— Утре, — отвърна баба Тонка и отвори голѣмата ракла. Отъ нея тя извади едни нови долни дрехи, свърза ги на бохчичка въ червенъ тестемелъ, пустна едно черно шише съ ракия въ бездѣнния джебъ на сукмана си и отсѣче:

— Хайде сега да вървимъ!

— — — — —
Умрѣлиятъ не бѣше въ болницата, а въ една низка дъсчена постройка на самия край на двора, до ямата, въ която хвърлятъ нечистотии. Трупътъ бѣ захвърленъ върху дървенъ одъръ, както падне, съ лице надолу.

Едно газениче едва мжждукаше и разкривяваше сѣнката на заптийето, което вардѣше предъ вратата:

— Какво вардишь? — злобно попита баба Тонка. — Да не те е страхъ, че комитата ще възкрѣсне, или че ще се зампирыса?

— Хайде, хайде! — сопна се Мехмедъ чаушъ.

Той ритна вратата съ кракъ, пустна старицата предъ себе си, остави на земята единъ голѣмъ фенеръ и бързо, почти тичешката излѣзе вънъ.

Баба Тонка приближи одъра, повдигна трупа и го оправи.

Младъ човѣкъ! Съвсемъ младъ. Почти момче. Въ отворенитѣ безцвѣтни очи не личеше нито мжка, нито ужасъ. Нѣкакво безкрайно спокойствие бѣ застинало въ този мъртавъ погледъ и каточели: много блаженство.

— Во блаженомъ успѣнии — вѣченъ покой! — припомни си баба Тонка словата на молитвата и самата нея я обзе безпредѣлно спокойствие.

Тя съблѣче окървавенитѣ дрехи на мъртвия момъкъ, изми ранитѣ му съ вода, донесена отъ заптийето и бавно започна да го облича. Нарочно се бавѣше. Струваше ѝ се, че готви за погребение собствения си синъ и ѝ се искаше да го задържи по дълго време далечъ отъ черната, влажна земя.

— Пребили го, звѣрове проклети! Убили го отъ бой

Безъ да ще тя гласно изказа мислитъ си. Мехмедъ чаушъ чу думитъ ѝ и откrehна вратата:

— Какво казвашъ, бабо Тонке? Да не те е хваналъ страхъ?

Турчинътъ влѣзе въ бараката и седна на единъ купъ клечории.

— Отъ какво ще ме е страхъ, Мехмедъ чаушъ? Умрѣлитъ не сж страшни. Никого не биятъ. Никого не убиватъ отъ бой!

Мехмедъ чаушъ гузно я погледна:

— Права си. Тогава, навѣрно, много сж го били. Зели му живота. Сиромахътъ.

— Защо го съжаливашъ, Мехмедъ чаушъ? Да не съмъ го уморила азъ? Такива като тебе сж го били. Ти хичъ не го съжаливай, че е грѣхота.

— Ехъ, бабо и ти! Разправяшъ за него, сякашъ не е царски душманинъ. Защо е станалъ комита, а?

— Защо ли? — баба Тонка скръсти ржцетъ на мъртвеца, опита се да затвори очитъ му, а сетне странно спокойна, застана предъ заптието:

— Станалъ е комита за правдина! Таквозъ му било сърдцето. Юнашко сърдце! Не се е плашилъ отъ смъртѣта и затова е станалъ комита. Научи му името и си го запомни. Юнакъ, като този, не се ражда всѣки день!

Турчинътъ я загледа смаянъ. Той ту бледнѣеше, ту пламваше яростно. Какво можеше да ѝ направи? Една стара жена една баба, а говорѣше тъй дръзко! Тя грѣбваше да бжде, прострѣна на одѣра, защото, навѣрно, тя учеше младитъ да ставатъ комита.

Баба Тонка го наблюдаваше и преди да му даде време да се опомни подаде му шишето съ ракията и съвсемъ любезно съвсемъ съ другъ гласъ, го покани:

— Пийни си, Мехмедъ чаушъ, и кажи: „Богъ да прости!“

Черепътъ

СЛЪНЦЕТО току що се подаваше задъ Сарж баиръ, когато една военна каруца докара предъ гробищата тѣлото на мъртвия комита.

Съ присипналъ отъ безсъница и пьянство гласъ Мехмедъ чаушъ заповѣда на двама низами да оставятъ мъртвеца на земята до схлупения параклисъ и да се връщатъ.

Ковчегъ нѣмаше. Имаше само две дѣски, които гробаритѣ мълчешката положиха подъ рупа.

— Ехъ и вие! — изруга Мехмедъ чаушъ. — Какво му слагате дѣски?! Умрѣлъ човѣкъ! И пухенъ дюшекъ да му сложите — все това е то!

— Ти си гледай своята работа, а тѣзи хора остави да си гледатъ тѣхната! — отвърна баба Тонка. — Само ми кажи името на покойника и си отивай.

— Какво рече? Името му ли? Защо ти е името му? Само го заровете и толкова!

— Ами сетне? — присви очи старицата. — Ще можешъ ли сетне да спишъ, макаръ само една нощъ?

Тя понижи гласа си до шепотъ:

— Когато погребватъ християнинъ, попътъ трѣбва четирийсетъ пѣти да му спомене името. Не го ли спомене — умрѣлиятъ се вампирясва и тежко и горко на тѣзи, които сж го мжчили. Нито една нощъ нѣма да ги остави на мира. Разбра ли?

Турчинътъ побледнѣ, очитѣ му широко се разтвориха, дѣсницата несъзнателно стисна чудодейната муска, която висѣше на гърдитѣ му подъ ризата.

— Затова ли питашъ? . . . Луканъ . . . Луканъ Тодоровъ се казва. Отъ Орѣхово . . .

И побѣгна.

Баба Тонка се усмихна и трѣгна между буренясалитѣ гробове. Тя искаше да научи името на новата жертва, за да знае какъвъ камѣкъ да поржча на Станчо Каменаря. Щѣше да отиде при Станчо на пазаря, и щѣше да му рече:

— Станчо, издѣлай, баби, единъ кръстъ и напиши на него: „Луканъ Тодоровъ отъ Орѣхово — убитъ за отеческа слобода“.

И Станчо щѣше да го направи, защото сърдцето му бѣше българско, и защото — десетина такива кръстове бѣ правилъ вече.

Двамата гробари се приближиха:

— Бабо, кжде ще копаемъ?

Стопанка на хайдушкото гробище бѣше баба Тонка. Тя се грижеше за гробоветѣ на избититѣ, прекопаваше ги, садѣше цвѣтя по тѣхъ, на задушница ги преливаше съ вино и имъ палѣше кандила. Затова нея питаха гробаритѣ, кжде да заровятъ новия трупъ.

— Кжде ли, ба? Ще ви кажа. На пийнете си ракийца за Богъ да прости, докато намѣря.

Разбира се, предварително бѣше наумила кѣде да погребѣ вѣстаника, но нарочно се скиташе изъ гробищата!

— Ей, тука! Изкопайте този гробъ! Той е отдавнашенъ.

Гробаритѣ отмѣстиха настрана каменния кръстъ и започнаха занаята си.

Баба Тонка спрѣ погледа си върху надписа на камѣка. Тя не знаеше да чете, но прекрасно знаеше, какво е написано върху студения бѣлъ камѣкъ. Преди осемъ години, когато погребѣ първия смъртникъ въ този гробъ, тя написа съ дланъ върху рохкавата прѣстъ единствената славянска буква, която знаеше — едно „онче“. После намѣри Станчо Каменаря, поржча кръста и шепнишката му казамето на погребания. За единъ день Станчо направи кръста, донесе го безъ нѣкой да види, захвърли го край гробищата и си отиде. Баба Тонка сетне сама го отнесе до гроба съ „ончето“ и го притѣкми. Оттогава запомни този гробъ, както майчинъ гробъ се помни.

— По-полека, момчета, — каза баба Тонка и пакъ подаде на гробаритѣ ракията. — По-полека да не изпочупите коститѣ.

Тежкитѣ лопати започнаха да изхвърлятъ надъ насипа бѣли кости. Баба Тонка колѣничи и взе да ги събира: костица по костица. Една лопата изхвърли черепа. Старицата го пое, повдигна края на престилката си и начена да го бърше отъ прѣстъта, съ прѣсти изчовърка дветѣ бучки земя изъ очнитѣ кухини, издуха праха.

И съ колко нежностъ, съ колко обичъ милваше този черепъ!

Гробаритѣ не я забелязаха. Инѣкъ тѣ щѣха да оставятъ на страна лопатитѣ си и дълго щѣха да ѝ се чудятъ.

Баба Тонка съзна това и бързо се съвзе. Но никакъ не ѝ се искаше да остави черепа отново въ земята. Огледа се въ страни, погледна и гробаритѣ — после претъркули черепа до единъ хрустъ и съ края на забрадката си избърса лѣвата си буза.

— Прощавай, синко, — помоли се тя и нѣкакви суетвѣрни трѣпки преминаха презъ цѣлото ѝ тѣло. — Прощавай, че така търкалямъ главата ти, но тя ми трѣбва. Не на мене, не! На тия, дето ще дойдатъ утре, въ други день. На тия, дето ще трѣгнатъ като тебе, по Балкана. За тѣхъ я вземамъ . . .

Слънцето се издигна високо.

Гробаритѣ излѣзоха изъ гроба, избърсахъ потнитѣ си

чела и тръгнаха къмъ параклисчето, кждето бѣ оставень мъртвеца.

Тамъ вече ги чакаше попъ Иванъ. Той чакаше гробаритѣ да свършатъ, за да довърши.

Единъ животъ бѣ довършенъ. Той бѣ започналъ въ Балкана, бѣ преминалъ презъ склада за вжглища въ турския параходъ, скжсалъ се бѣше въ болницата, сега попъ Иванъ Койманджата му слагаше точка.

— Во блаженномъ успѣнии вѣчний покой!

Полагатъ мъртвеца въ гроба само върху едно окжсано чердже. Баба Тонка се наведе, погледна широко отворенитѣ очи, и въ тѣхъ прочете безкрайна благодарность. Тя мълкомъ подаде на попъ Ивана стѣкълце съ зехтинъ и вино:

— Прилѣй го, дѣдо попе.

Сетне отпаса престилката си и я хвърли надъ мъртвевия въ гроба.

— Намѣсто саванъ. Грѣхота е направо да го зариватъ

— Хайде, почвайте, — поржча попъ Иванъ.

— Чакай, дѣдо попе, — махна съ ржка баба Тонка.

— Чакай да сложимъ коститѣ на . . .

Тя изгледа гробаритѣ и не довърши. Прибра коститѣ, пуствна ги до краката на мъртвеца, изви погледъ къмъ хроста, дето бѣ търкулнала черепа и отсѣче:

— Туй то! . . .

Лопатитѣ започнаха своята страшна работа. Баба Тонка чу шума отъ падащата прѣстъ върху трупа и изтрѣпна: тѣй сж звучали и ударитѣ на заптиетата.

Попъ Иванъ сви епитрахила си и тръгна. Старицата още веднажъ погледна скрития подъ хроста черепъ, поколеба се за мигъ и догони свещеника:

— Дѣдо попе, грѣхота ли е да приберешъ главата на мѣлкой умрѣлъ човѣкъ?

Гласътъ ѝ звучеше глухъ и задавенъ: това не бѣше гласъ, а съсъкъ. Попъ Иванъ вторачено я загледа.

— Тонке! — думитѣ едва се откжснаха отъ устата му. Той се сѣти за чия глава му говори старата жена и страхътъ съвсемъ го забърка. — Тонке, Тонке! Господъ да те вразуми!

Баба Тонка бѣше вече спокойна: попъ Иванъ не ѝ каза, че е грѣхота да се прибере мъртвешка глава.

Тя се посуети изъ гробищата, докато гробаритѣ за-

вършатъ могилата, а сетне бавно се приближи къмъ прѣсната купчина прѣстъ.

— Богъ да прости!

Наведе се до хроста, сложи черепа въ вързопчето направено отъ червения тестемелъ, а надъ него тури две-три китки пелинъ.

И тѣмо се канѣше да си трѣгне, видѣ при единъ гробъ колѣничила жена.

— Тази сиротинка, коя ли пѣкъ ще е? — помисли баба Тонка и топлото ѝ отзивчиво сърдце я накара да отиде къмъ жената.

Тя плачеше. Не! Това не бѣше плачъ, а нѣкакво стенание, безъ думи и почти безъ звукъ.

— Стига, казъмъ, стига, — отпустна ржка на рамото ѝ старицата. — Стига! Съ плачъ никой не се е върналъ отъ тамъ. Който си отиде, и да го плачишъ, и да го викашъ — нѣма да се върне. Па и да ти кажа ли? На умрѣлитѣ имъ е по-леко . . .

Жената се обърна и съ дланъ избърса сълзитѣ си. Тя бѣше млада, хубава девойка, съ свѣтли очи още поизразителни и по-блестящи презъ влажната мрежа на скръбъта.

— Ти ли си била, бабо Тонке? Азъ . . . ей тѣй . . . дойдохъ да си поплача, та да ми олекне.

Баба Тонка не запита отъ кжде я познава девойката. Въ Русчукъ нея познаваха всички. Сама не можа да си спомни, кое е това хубаво, разплакано момиче.

— Отъ плачъ нѣма да ти олекне, казъмъ, ами очитѣ ще те заболятъ. Стига. Остави вече умрѣлитѣ, ами ела да си ходимъ.

И когато трѣгнаха къмъ параклисчето, продѣлжи:

— Ти кого оплакваше?

— Братъ си, бабо. Не му зная гроба . . . Не зная дали се е намѣрилъ нѣкой да го оплаче . . . Нищо не зная . . . За това дойдохъ тука, на маминия гробъ . . . Тѣ тамъ горе сж се намѣрили съ мама, и сега . . .

— Стига де, стига! Кажи ми сега, защо не знаешъ гроба на брата си? Не е ли умрѣлъ въ Русчукъ?

— Не . . . На Балкана . . . Съ попъ Харитонъ и бачо Ки-ро билъ. Байрактаръ . . . Димитъръ Атанасовъ . . . Пѣкъ той ми бѣше всичко. Отъ дете останахъ сираче, само той се грижеше за мене. Да не съмъ била безъ грижа — изпрати ме чакъ въ Търново у лелини. Вече никого нѣмамъ . . .

Баба Тонка сама се мъчеше да съдържи сълзитѣ си, а трѣбваше да утешава и момичето. Била сестра на Димитъръ Атанасовъ. На славния Митю Русчуклийчето, дето събори гръцката черква и дето десетъ пехливани надвиваше. . .

— Какъ те викатъ?

— Елена

— Не плачи, Елено. Ако плачешъ, читацитѣ ще се радватъ. А баби ти никакъ не искаше да се радватъ читацитѣ. Нали затова стана байрактаръ на комититѣ? Нали затова умрѣ, като юнакъ?

Пладне.

Нажежената земя горѣше. Покривитѣ на къщитѣ, като чели бѣха червени пламъци. Улицитѣ бѣха пусти. Тукъ-там на подлѣнитѣ калдаръми предъ кафенетата седѣха лениви турци и дрѣмѣха.

Единъ отъ тѣхъ случайно погледна по улицата и презъ прозѣвка каза:

— На тази жега и кучетата търсятъ сѣнка. Само дели Тонка се скита по улицитѣ. Смахната жена!

— Ей, „коджа комита“, — викна другъ. — Я ела насамъ!

Баба Тонка спрѣ предъ турцитѣ и поздрави.

— Кжде си тръгнала по това време?

— Охъ, баби, треска ме тресе. Една треска ме е залюляла — ще се мре. Отидохъ да си събера буренъ.

— Пази се, бабо, — съ присторена загриженостъ каза нѣколцина турци. — Пази се, че като умрешъ, кой ще прибира окаянитѣ разбойници?

— Господъ да ви прибере васъ, — прокълна на ума си старичката, а любезно отговори:

— Тѣ комититѣ се свършиха вече. Падишахътъ, съ Бога помощъ, ги изчисти.

— Я, да ти видимъ буренитѣ!

Баба Тонка разтвори червения тестемелъ.

— Ухъ, че горчилка! — въ единъ гласъ викнаха любопитнитѣ.

И съвсемъ не предполагаха, че подъ горчивитѣ листа на пелина се крие нѣщо много по-горчиво за тѣхъ: черепътъ на най-страшния отъ хайдутитѣ — кючукъ Стефанъ Караджата!

Мемишъ паша

Въ Русчукъ имаше единъ лудъ мжжъ — Мемишъ паша.

„Паша“ му викаха на подбивъ. Така му викаха сами пашитѣ отъ конака. Така си викаше и той, защото мислѣше, че е братовчедъ на султана и че е изпратенъ да следи, какво става изъ вилаета. По високото благоволение на валията Сабри паша, на лудия даваха войнишки дрехи, които той бѣше украсилъ съ безброй тенекеца, стѣкълца и дрънкалца — ордени за гражданска и военна заслуги. На главата му, зашито къмъ голѣмата чалма, едно парче отъ огледало чупѣше лжчитѣ на слънцето.

Най-голѣмата особеностъ на Мемишъ паша бѣше чебукътъ му, дългъ два аршина, и дебелъ, като копраля. А най-голѣмата особеностъ на чебука бѣше кафезътъ му, завързанъ по срѣдата. Вжтре се измжчваха две пѣстри птичета.

Всѣки день Мемишъ паша преминаваше по главната улица на града, отъ конака до казармата, кждето се хранѣше.

Но днешната му разходка бѣше необикновена. Той бѣше центъръ на една церемония — и жалка и срамна — измислена, дяволъ знае отъ кого, но одобрена и благословена отъ конака.

Въ Русчукъ бѣха донесли единъ бронзовъ топъ, плененъ отъ сърбитѣ при Зайчаръ и съ този трофей властниците искаха да покажатъ на робитѣ своята несломима сила. Но защо бѣха избрали за тази си цель сътрудничеството на Мемишъ паша, никой не можеше да каже.

Една тежка процесия се бѣ образувала предъ конака. На челото ѝ вървѣха викачи, които, напъвайки се до посибяване, обявяваха на гражданитѣ:

— Излизайте, хеей! Излизайте да видите какъвъ московски топъ сж вземали нашитѣ непобедими войници отъ сърбитѣ. Като този топъ сж вземали хиляда!

Два охранени черни коня, отпрегнати, види се, отъ валийския файтонъ, теглѣха съ безгранично хладнокръвие кроткото бронзово животно. Конетѣ имаха капаки на очитѣ си и не можеха да видятъ, какво става задъ тѣхъ. Инѣкъ, тѣ биха се засрамили и сигурно биха се спуснали да бѣгатъ презъ глава.

Топътъ бѣше окиченъ съ зеленина, съ дълги шарени

ленти и съ две отъ бойнитѣ знамена [на русчушкия гарнизонъ.

На малкия лафетъ, между знамената, седѣше Мечишъ паша.

Защо бѣше седналъ тамъ?

Защото бѣше лудъ!

Единъ таборъ низами ограждаше шедствието и бавно маршируваше подъ звучитѣ на военната музика. Тя спираше навремени и тогава Мечишъ паша държеше речъ.

Лудиятъ се изправяше, изглеждаше насѣбралитѣ се и добре изфѣляше заученитѣ думи:

— Виджате ли, бре разбойници, каква е нашата победоносна войска? Увѣрихте ли се, че седемъ краля да се събератъ, пакъ нищо не могатъ да направятъ на нашитѣ бабаити? . . . Комити! . . . Кучета! . . .

— Машала, Мечишъ паша! — крѣщѣха нѣкои стари беззжби турци. Другитѣ мълчаха. Отъ единъ лудъ човѣкъ ли трѣбваше да слушатъ за славата на отоманската войска и то, когато виждаха, какъ нещастникътъ стѣпва съ калнитѣ си чизми върху знамената на тази армия, като се изправя да държи речта си?

Никога огледалото на Мечишъ паша не бѣше отразявало толкова много удѣлжени отъ почуда лица. Никога нещастнитѣ му птичета не бѣха чували толкова разнообразни възклициания.

— Дуръ! Спри тука!

Мечишъ паша заповѣда. Низамитѣ изпълниха покорно заповѣдта, защото тя бѣше предварително одобрена отъ конака. Когато истинскиятъ паша имъ бѣ заповѣдалъ да слушатъ единъ безумецъ, тѣ трѣбваше да го слушатъ.

Лудиятъ се изправи, погледна тѣлпата, усмихна се на нѣщо си и за десети пжтъ повтори своята речъ.

— Машала, Мечишъ паша!

Само единъ одобрителенъ гласъ. Всички потърсиха съ очи възторжения зритель. Той бѣше младъ, едъръ мжжъ, съ усмихнати сини очи, съ високо чело. Бѣше облѣченъ спретнато, като занаятчия, или търговецъ — не съвсемъ по европейски, но не и по селски.

— Машала! — повтори мжжътъ и весело махна съ ржка къмъ лудия. — Съ този топъ ли гърмѣхте бошнацитѣ?

— Съ него, съ него! — ухили се лудиятъ, благодаренъ за проявения интересъ.

— Аферимъ! Ами, тѣзи байраци, отъ тѣхъ ли ги взехте?

Нѣкакво хитро пламъче премина презъ погледа на българи́на.

— Отъ тѣхъ, отъ тия окаяни разбойници!

— Плюй тогава тия байряци! Плюй ги!

— Уха-ха! — запищѣ радостно Мемишъ паша. — Да живѣешъ братко! Ти не си комита!

Зрителитѣ замръзнаха. Колко му трѣбваше на лудия? А какво щѣше да стане съ мжжа, който успѣ да отмъсти на конашкитѣ първенци и на тѣхната гавра да отговори съ още по-дръзка и още по-зла насмѣшка?

Тѣлпата съобрази мигомъ. Тия, които заграждаха мжжа въ мигъ се раздѣлиха, дадоха му пжтъ. а сетне по-плътно се притиснаха. Низамитѣ не можаха да го проследятъ. Имаха друга работа. Тѣ съ всички сили дѣрпаха лудиятъ да го свалятъ отъ лафета.

Мемишъ паша буйствуваше, блѣскаше всички, тжпчеше и плюеше „бошнашкитѣ“ знамена, проклинаше войницитѣ, които искаха да го хванатъ.

Шедствието свърши. Военната музика по заповѣдъ на подофицера се обърна и тръгна къмъ казармата. Храненитѣ конашки коне се извиха сами и тръгнаха да се връщатъ. Тѣ бѣха най-умнитѣ сжщества въ тази жалка церемония.

Каменарницата на Станчо Красенчанина се намираще до старитѣ гробища. Въ голѣмия дворъ имаше стотини готови кръстове, на които само надписи липсваха. Когато нѣкой искаше да поржча кръстъ, идваше въ двора, избираше подходящия камъкъ, а каменарьтъ само издѣлбаваше името на покойника, за чийто гробъ се гласѣше паметника.

Въ дъното на двора бѣше работилницата и една малка чиста стаичка, където Станчо посрѣщаше купувачитѣ.

Въ тази стаичка баба Тонка намѣри Станча, задрѣмалъ на миндерчето.

— Стани, бре! Какъвъ си ти занаятчия?! По никое време си легналъ да спишъ! Засрами се!

Станчо скочи и промърмори нѣкакво извинение. Отъ жегата било. Не е жегата, като други пжты! Душата да излѣзе на човѣка! Както билъ седналъ да почине, тъй и заспалъ.

— Остави туй на страна, — прекжсна го баба Тонка. — Дошла съмъ за единъ кръстъ. Поганцитѣ затрили още единъ сиромасъ. Днеска го заровихъ, та дойдохъ да ти поржчамъ камъкъ.

Доброто лице на каменаря се разхубави отъ широка усмивка:

— Дума да нѣма, бабо Тонке! Още до довечера ще го издѣламъ и утре ще го откарамъ до гробищата.

— Ти, недей го кара самъ. Тебе те знае и мало и голѣмо. Не ти е дилъ чистъ косъмътъ.

— Ще накарамъ Янко да впрегне и да го откара.

— Кжде е този хубостникъ? Не съмъ го виждала отъ месець!

— Сега нѣма много работа въ работилницата, та затова и той не се застоява. Па и знамъ ли го? Младъ човѣкъ. Може край нѣкое момиче да се е завъртѣлъ.

Баба Тонка не продължи да разпитва за Янка, а притегна краищата на забрадката си и тръгна да си ходи.

— Чакай, бабо Тонке. Ами какво име ще изпиша на кръста?

— Не ти ли казахъ, бре? И тази добра! Взела съмъ вече да остарявамъ. Луканъ ще напишешъ. Луканъ Тодоровъ отъ Орѣхово.

И като понижи гласъ, за да не я чуятъ дветѣ чирачета добави:

— Другитѣ слова ги знаешъ. За тѣхъ нѣма какво да ти казвамъ.

Станчо се посуети малко, а когато слънцето се наведе низко надъ града и полѣхна малко хладъ, тръгна изъ двора да избере кръстъ за убития комита.

Той вървѣше между бѣлитѣ камъни съ приведена глава и чело прорѣзано отъ бръчки. Всички кръстове му се виждаха малки, за гроба който щѣха да красятъ. За единъ народенъ човѣкъ трѣбва не такъвъ кръстъ, ами камѣкъ по-високъ отъ минарето на Томбулъ джамия. Да се вижда отъ цѣлия градъ, да се вижда и отъ Влашко. Всички да знаятъ, че е сложенъ надъ коститѣ на единъ мѣченикъ. И какъвъ мѣченикъ. Убитъ „за отеческа слобода“. Тѣзи думи не искаше да каже баба Тонка предъ чирачетата. А тѣ трѣбваше да се казватъ високо и всѣкога. Да ги крѣщи и мало и голѣмо. Въ ушитѣ на пашитѣ и бейоветѣ да ги викатъ всички. . .

-- Лудешки мисли! — усмихна се самъ той надъ пламенитѣ си мечти. избра най-голѣмия отъ кръстоветѣ и работи надъ него съ истински меракъ.

Когато слънцето потъна въ водитѣ на Дунава, кръстътъ бѣше готовъ.

Станчо прибра съчивата и стана:

— Василе, да кажешъ на батя си Янка, да запрегне малката каруца и да отнесе този кръстъ на новитъ гробища.

— Тази вечеръ ли, майсторе? — запита чирачето.

— Тази вечеръ.

— Ами ако се върне посрѣдъ нощъ?

— Тогава утре на ранина да го откара. Какъ и какъ да намѣри време и да го занесе, защото... утре на гробищата ще има хора, които да го сложатъ Разбра ли?

— Разбрахъ, майсторе. Само че...

— Какво само че?! — сопна се Станчо.

— Ако не се върне тази вечеръ?

— Какъ нѣма да се върне? Кога не се е връщаль?

Чирачето повдигна рамене и влѣзе въ работилницата.

Станчо се замисли. Той гледаше на Янка не като на помощникъ и платенъ човѣкъ, а като на дѣсна ржка, безъ която съвсемъ не би могълъ да кара занаята си. Никога не бѣше го разпитвалъ защо е напустналъ селото си и защо е дошелъ въ Русчукъ на чуждъ хлѣбъ. Отъ преди четири години бѣ постъпилъ при него на работа. Бѣше му го похвалилъ Димитъръ Атанасовъ и не бѣше сбъркалъ съ похвалитѣ си. Янко бѣ отличенъ работникъ, прекрасенъ другаръ и честенъ човѣкъ. И още нѣщо: Станчо знаеше, че Янко обича народнитѣ хора, че се грижи за тѣхъ спроти силитѣ си, че бѣ готовъ да сподѣли и участъта имъ. Това му стигаше. Неговата вѣра въ дѣлото на освободителитѣ бѣше безгранична.

Ала напоследъкъ нѣщо ставаше съ Янко. Бѣ станаль мълчаливъ, бѣ се затворилъ въ себе си, надвечеръ излизаше отъ работилницата, следъ като дълго почистваше и приглаждаше дрехитѣ си. И сега, когато чирачето загатна, че Янко може и да на се върне вечеръта, Станчо имаше защо да се замисли.

Но той бѣше убеденъ, че въ всички промѣни, които бѣха станали съ помощника му, бѣше намѣсена жена.

Това го накара да се усмихне. Ехъ, младостъ! И да ти се затварятъ очитѣ за сънъ, пакъ не ти се спи. И да ти се прегъватъ краката отъ умора, пакъ не ти се ще да спрешъ.

— Коя ли хубавица е изгорилъ?! По коя ли хубавица се е заплесналь!

— — — — —

Тази, която вървѣше до Янко, наистина бѣше хубавица: млада, не много висока, а стройна, съ лека походка и висо-

ко изправена глава. Едва стигаше до рамото на каменаря и той малко се превеждаше надъ нея, когато ѝ говореше:

— Тебе не те ли е страхъ да ходишъ съ мене?

— Отъ какво ще ме е страхъ? Да не си разбойникъ? Да не си вълкъ?

— Не за това. За хората. Да не би да те одумватъ. Да не ти извадятъ лоши приказки,

— За мене ли лоши приказки, Янко? За двама ни ли? Какво лошо правимъ, та да ни одумватъ?

— Е, ти по-знаешъ. Мене не ме страхъ отъ людски уста. Вижъ, отъ моята се плаша, защото, като е гладна — сърди ми се.

Момичето се засмъ на шегата му. Това развесели и каменаря:

— И твоята уста ли се сърди понѣкога?

Тъ се бѣха спрѣли на могилката до Владиковата бахча, гледаха тъмния Дунавъ, въ който се отразяваха милиони звезди, слушаха тихата пѣсенъ на вѣтъра и бѣха толкова близу единъ до другъ, че мислитъ имъ се сливаха, събираха се въ едно и заедно летѣха къмъ тънкия сърпъ на месеца.

Тамъ отъ памети вѣка сж се отправяли всички младежки мисли.

— Хубаво е тука, — прошепна момичето. — Много е хубаво!

— Защо?

Гласътъ на Янко бѣ глухъ и изпълненъ съ необяснима мекота.

— Не знамъ... Не мога да кажа... Отъ всичко...

— И менъ ми е хубаво, само че азъ знамъ защо...

Момичето се приближи още повече до него. Той почувствува дѣха на тъмнорусата ѝ коса, премалъ му, предъ очитъ му заиграха свѣтли кржгчета.

— Не ми казвай защо...

— Ти... Ти разбра ли?

— Да.

Янко я притисна силно.

Тя остана мигъ въ прегръдката му, а сетне леко го отблъсна:

— Недей... Другъ пжтъ... Утре... Сега да отиваме.

Сякашъ нова кръвъ приливеше въ жилитъ на каменаря. Той тръгна до нея съ нови стѣпки. Струваше му се, че лети.

— Ехъ, ти, ехъ ти! Всичко си знаела, а азъ треперѣхъ че ако ти кажа, ще ме изгонишъ и вече никога нѣма да искашъ да ме видишъ. Колко съмъ билъ глупавъ!

Искаше му се много и много да говори. Да говори непрекъснато и да се радва на всичко. А тя вървѣше до него тиха, смутена, плаха.

— Казвашъ ми: утре. Добре. Утре азъ ще дойда у васъ и ще те...

И замълча виновно. Уплаши се да продължи.

— Видѣ ли? — тжжно се усмихна Елена. — Побоя се да продължишъ думитѣ си. Искаше да кажешъ, че утре ще дойдешъ у дома да ме поискашъ отъ нашитѣ, а се сѣти, че нѣмамъ никого и млъкна.

— Нищо. Пакъ ще дойда и ще те искамъ отъ тебе. А? Ще ти кажа: Елено, давашъ ли Елена за моя жена, а?

Опита се да се засмѣе, но чу момичето да се стене тихо.

— Хайде и ти! Бива ли тази вечеръ да плачешъ? Засмѣй се! Мигъръ, ако бѣше живъ бати ти Димитъръ, нѣмаше да се радва да ме направи зетъ? Тѣй ли мислишъ? Той ме обичаше, като братъ...

Елена не отговори. Само облегна на мощното му рамо и захлипа.

Тѣ приближаваха града. Двата запалени фенера на жгъла на казармения дворъ ясно освѣтляваха началото на главната улица.

— Недей плака вече. Какво ще речатъ хората, ако ни видятъ така?

Елена се поуспокои и тръгна по-бързо. И тъкмо когато се канѣше да прескочи низката канавка, която ограждаше казармата, отскочи назадъ и се вкопчи въ Янка:

— Тамъ има човѣкъ! — изплашена прошепна тя. — Човѣкъ лежи въ канавката. Умрѣлъ човѣкъ.

— Чакай!

Наистина въ канавката лежеше човѣкъ, но съвсемъ не бѣше умрѣлъ. Напротивъ, стенѣше болно и въ полугласъ изреждаше патилата си:

— Биха ме, проклетитѣ, биха ме и ме пребиха... Защо ме биха? — Защото съмъ плюлъ бошнашкитѣ знамена... Гяури сж, проклетитѣ! Аллахъ ще ги накаже! Като умратъ, Аллахъ ще ги накара да ядатъ сланина... И после тѣхъ ще ги биятъ...

— Мемишъ паша, — викна Янко. — Ей, Мемишъ паша, защо плачешъ? Стани, стани!

Лудият се повдигна и се взрѣ въ каменаря:

— Ти си добъръ, добъръ си... Ти имашъ човѣщина
А ония сж кучета.

И той неопредѣлено посочи къмъ казармата.

— Какво ти направиха, Мемишъ паша?

— Биха ме, много ме биха... Но това не е нищо! Остави-
виха ме гладенъ. Изгониха ме гладенъ и ми казаха, никога
вече да не отивамъ да ямъ хлѣбъ тамъ... Да съмъ отишелъ
при гяуритѣ да ямъ сланина... А самитѣ тѣ сж гяури...

Янко се замисли.

— Остави го и да вървимъ. — промълви Елена, — На-
ли знаешъ, че е лудъ?

— За друго мисля. Този нещастникъ сж го били за ме-
не. Днесъ азъ се подиграхъ съ турцитѣ, а тѣ си отмъстили
на този нещастникъ. После ще ти разправа...

Той се наведе отново къмъ лудия и продължи:

— Върви следъ мене, Мемишъ паша. Азъ ще те на-
гостя и ще те оставя да спишъ въ една барака. Утре, ако
те изпждятъ пакъ войниците, пакъ ще ти дамъ да ядешъ.
Хайде, върви следъ мене и жена ми...

Едва следъ като нарече Елена своя жена, той се сѣти
да я погледне. При свѣтлината на фенеритѣ видѣ, че ней-
ното лице се усмихна хубаво и благодарно.

Началото на края

ПРЕЗЪ лѣтото на 1868 година Ахмедъ Митхадъ паша
бѣ изпратенъ въ Русчукъ, за да проучи на самото
мѣсто събитията свързани съ минаването на Хаджи
Димитровата чета. Всичкитѣ му проучвания, обаче достиг-
наха до едно заключение, което той изрази въ знаменития
си рапортъ до султана, по следния начинъ:

... Въ днитѣ, когато четата на Хаджи Димитъръ и
Стефанъ Караджа се готвѣла да се прехвърли отсамъ Ду-
нава, по цѣлото протежение на рѣката — отъ Тулча до Ви-
динъ — се образували разни други чети, съ задача, да ми-
натъ Дунава и внесатъ ужасъ и хаосъ у насъ. Тия чети,
събрани въ Олтеница, Гюргево, Зимничъ и Турно-Магурели,
се въоръжили и се опитали да минатъ Дунава, но безъ
успѣхъ, понеже цѣлиятъ брѣгъ е билъ запазенъ отъ редов-
на и запасна войска. Лодкитѣ, които сж се опитали да се

приближатъ до брѣга, съ нѣколко истрела отъ нашитѣ постове сж върнати обратно. Благодарение на направенитѣ постѣпки предъ управлението на Влашко и Молдова за арестуването на едни тамошни нещастници, за сега, може да се каже, не сме заплашени отъ нищо. Това, обаче, не трѣбва да ни прави невнимателни. Често сжщността на единъ въпросъ не отговаря на неговата външна форма. Рускитѣ домогвания и попѣлзновения, разширявайки се отъ година на година ивъ България, сж могли да покварятъ умоветѣ на всички младежи, особено на ония, които сж били въ Сърбия, Влашко и Русия.

Това положение, разбира се, породило е неспокойствие въ страната. Това личи и отъ поведението на много християни изъ разни градове и най-вече въ Търновския, Сливенския и Пловдивския санджаци. Руситѣ използватъ това настроение на българитѣ, като го подхранватъ и засилватъ чрезъ разни материални и морални сръдства. Когато за разбунтуването на България се грижила миналата година чрезъ разни комитети, основани само въ Одесе, Болградъ, Галацъ, Браила и Букурещъ, сега положително се знае, че всѣки градъ и градче изъ Бесарабия има по единъ комитетъ, който се грижи за продоволствуване и въоръжаване на четитѣ. Отъ Одеса до Исмаилъ, по цѣлия брѣгъ и въ вжтрешността на много проходящи злосторници и опасни хора се даватъ служби и се оказва съдействие, за да насѣкватъ и зле настроятъ отъ време на време българитѣ. Колкото пъкъ за положението, създадено отвждъ Дунава, управлението на Влашко и Молдова, следствие на заплашванията на Високата Порта се постара да стори нѣщо, като арестува нѣколцина работници и други нѣкои прости хора изъ дунавското крайбрѣжие, дето и засили стражата. Ала известнитѣ на всички главни виновници останаха свободни. Следъ четирипетъ дни всички сж били освободени подъ гаранция. Нашитѣ постѣпки не само оставатъ безрезултатни, но сж и вредни. Отъ идентичнитѣ показания на заловенитѣ четници, както и отъ събранитѣ по-рано отъ добре осведомени наши хора, сведения, не може да се твърди, че съ унищожаването на едни четници, които не веднажъ сж минали Дунава, четническиятъ въпросъ у насъ е ликвидиранъ, дори и тогава, когато годината, благодарение на нашата бдителностъ, е минала безинцидентно. Подмаменитѣ българи, които възлизатъ на нѣколко хиляди въ Бесарабия, макаръ и да губятъ куражъ отъ днешното си поражение; скоро ще по-

правятъ своитѣ грѣшки и, черпейки урокъ отъ днешнитѣ си неуспѣхи, ще гледатъ пакъ да разбунтуватъ българитѣ въ Империята. Не ще съмнение, че презъ идната пролѣтъ, а може би и презъ тази есенъ, тѣ ще предприематъ ново движение въ голѣмъ мащабъ. Руситѣ и ония отъ българитѣ, които като главни организатори пребиваватъ въ Русия, или въ Влашко, знаейки, че съ пращане на 300 - 500 души четници не ще успѣятъ да създадатъ голѣма бунтовническа база на Балкана, ще гледатъ да предизвикатъ кланета, насѣсквайки едни срещу други мохамедани и християни, за да създадатъ шумъ и поводъ за външни протести.

Първа важна мѣрка, която трѣбва да се предприеме въ България, това е просвѣщението. Българитѣ сж схванали своето рабско положение и значението на просвѣтата и затова сж се запретнали да просвѣщаватъ децата си. По настоящемъ тѣ нѣматъ добре уредени училища, а руситѣ използватъ този случай, като отварятъ безплатно специални училища за българскитѣ деца въ Одеса, Николаевскъ и Кишиневъ, дето се изпращатъ отвсѣкжде, на групи, българчета да учатъ. Сжщевременно, руситѣ снабдяватъ безплатно съ учебни помагала и съ нужднитѣ парични срѣдства българскитѣ училища. По този начинъ тѣ упражняватъ върху тия училища влияние, като назначаватъ за учители когото щатъ; трѣбва да се въведе въ вилаета една истинска образователна система, за да се попрѣчи на българскитѣ деца да отиватъ да учатъ въ чужди държави. Трѣбва да имъ се дадатъ реални условия за придобиване просвѣта въ самата Турция . . .“

5 августъ, 1868 година“.

Когато Абдулъ Азисъ предложи на своя Министерски съветъ да се вслуша въ направенитѣ отъ Митхадъ предложения и да „направи“ отъ страната на розитѣ и пшеницата истинска райска градина, като сади плодни дървета, а сѣче бесилкитѣ, като строи училища и болници, а разрушава казармитѣ и тъмницитѣ“, почти всички министри се засмѣха. За тѣхъ едно такова нововъведение бѣше не само невъзможно, но и безсмислено, срамно, дори грѣшно. Шейхъ Юл-Ислямътъ стигна до тамъ, че бѣ готовъ да признае Абдулъ Азиса за обхванатъ отъ нечестиви духове и да поиска затварянето му въ нѣкой крайморски дворець, отъ кждето излизането ставаше възможно само посрѣдъ ноць, съ камъкъ на шията.

Но годинитѣ се претърколиха по скоро, отколкото очакваха сановниците отъ Високата Порта. Много по-скоро, отколкото предполагаше и самъ Митхадъ.

Въ историята на народитѣ осемъ години сж мигъ, но този мигъ бѣ съвсемъ достатъченъ да реализира пророческото виждане на великия реформаторъ и да нареди повѣрителния му рапортъ въ редицата на най-важнитѣ политически документи на Отоманската империя.

Тъкмо това, отъ което Митхадъ се плашеше съ тревогата на далновиденъ държавникъ и чувството на истински турчинъ, стана следъ осемъ години.

Той бѣше докладвалъ на султана, че четниците не идватъ въ България да я освобождаватъ отъ чуждо владичество, а да предизвикатъ кланета и да наложатъ чужда намѣса въ вътрешния животъ на държавата. И ехото на този докладъ се разрази въ трѣска на Априлското въстание.

Не кремъклиитѣ пушки и черешовитѣ топчета подготвиха освобождението на България, нито пъкъ епохалната храбростъ на стотицитѣ борци въ Батакъ, Перущица, Панагюрище или Дрѣновския манастиръ. Не! Свободата идваше по други пѣтица. Тя се раждаше отъ рѣката невинна кръвъ на женитѣ и децета, озаряваше се отъ пламъка на пожаричата, които чертаеха по небосвода знамението на единъ грамаденъ огненъ кръстъ.

Робитѣ виждаха това знамение и съ молитвено смирение чакаха чудото.

И турцитѣ виждаха огнения кръстъ.

Но неговиятъ блѣсъкъ ги караше да губятъ мѣрка за всичко. Бѣше ги обхванала дива яростъ, нѣкаква особена лудостъ, нѣкаква кървава психоза, замъгляваща погледа и помрачаваша съзнанието.

Първата жертва на тази психоза бѣше самъ Абдулъ Азисъ.

Заклаха го съ ножица. Закла го единъ софта въ банята му, тъйко когато приготвяше тоалета си, за да отиде въ Министерския съветъ и да обяви конституцията на Империята.

На окървавения тронъ на Баязида и Сюлейманъ седна Абдулъ Хамидъ и кървавото петно, разлѣно по скжпата дамска-коприна бѣ първото нѣщо, което се отрази въ очитѣ му.

Това отражение бѣ достатъчно да му създаде името Кървавъ султанъ. Наистина, той се опита да покрие обхващашото го вече умопомрачение съ нѣкаква амнистия за

провиненитѣ въстаници, но тази амнистия прозвуча въ Европа, като цинична гавра.

Благородниятъ англичанинъ Гладстонъ и трижъ достойниятъ французинъ Викторъ Юго разклатиха човѣшката съвѣсть. Тѣ заговориха не за амнистия и реформи — праздни литературни документи — а за човѣчностъ, която не може да съществува при наличността на аги и рая, на тирани и роби.

Това бѣше началото на края.

Но вмѣсто да се опомнятъ, тиранитѣ се озвѣриха.

Тъмницитѣ бѣха тѣсни да прибератъ жертвитѣ на отмъщението.

А кому, всжщностъ, бѣше нужно това отмъщение. Кому отмъщаваха турцитѣ и за какво?

Тия, които бѣха въстанали, бѣха избити. Тѣзи, които бѣха останали по градоветѣ и селата бѣха вече достатъчно наказани отъ факта, че бѣха погребали мжжъ, братъ, синъ. Наказанието имъ дори бѣше увеличено и отъ това, че трѣбваше да плащатъ на турскитѣ данъчни чиновници и личенъ данъкъ за умрѣлитѣ.

Отъ Дрѣново Фазлж паза, сжщиятъ генералъ, когото Макъ Гаханъ нарече въ допискитѣ си „Конякъ паша“, бѣ събралъ единъ товаръ пари, данъкъ за всички мжже въ градеца, задето позволили на четири километра отъ тамъ да мине въстаническа чета.

Пакъ този прочутъ анадолски генералъ бѣ заявилъ на габровскитѣ чорбаджии, че му е позволено да прави и беззакония, защото отъ дима на въстанието законитѣ не можели да се четатъ.

Въ Панагюрище изисканиятъ френски възпитаникъ, дивизионниятъ генералъ Хасанъ паша бѣ оставилъ нѣколцина низами да се гаврятъ съ една седемнайсетъ годишна девойка — Райна попъ Георгиева — и то до самия обезобразенъ трупъ на баща ѝ.

Сжщиятъ френски възпитаникъ, който четѣше френскитѣ класици безъ акцентъ и декламираше, че най-голѣмото достойнство на човѣка е съзнанието за честъ, безчестно бѣ излъгалъ брациговци да предадатъ своя водачъ Василь Петгleshковъ, за да го подложи на най-мжчителната смъртъ: бавно изгаряне на клада.

И все пакъ имаше нѣщо необикновено въ държанието на българитѣ при всички тѣзи страхотни случаи. Нѣкаква

животинска упоритост, навърно сжщата, която добичетата проявяват, когато ги водят към кланицата.

Дрѣновци заплатиха на Фазлж паша паритѣ, които той искаше, ала веднага изпратиха въ Търново човѣкъ да доведе американския посланикъ Скайлъръ, за да му почочатъ турскитѣ безчинства.

Габровци понесоха беззаконията на пашата, но на часа изпратиха протестна депеша до руския и английски посланници въ Цариградъ.

Райна попъ Георгиева до обезсвѣстяване напъваше нервитѣ си, но се задържа хладна и не заплака, не помоли за милостъ, не поиска подкрепа отъ никого.

А Василъ Петлешковъ, славниятъ приятель на Бенковски, изригна огънь и жупель срещу Хасанъ паша: „Звѣрове сте вие! Затова цивилизована Европа ще ви прогони въ Анадолъ!“

Сякашъ само тази упоритостъ на робитѣ ожесточаваше конашкитѣ първенци. И понеже бѣха загубили вече мѣрка за събитията и тѣхнитѣ послѣдствия, можеха да измислятъ срамни сцени, като процесията съ пленения топъ и лудия Мемишъ паша.

Каква бѣше впечатлението отъ тази сцена, валията Сабри паша и неговитѣ съветници отъ конака веднага разбраха, но вече бѣше късно да се поправи. Опитаха се да го загладятъ и въ вестникъ „Дунавъ“ излѣзе една глупава статия, написана отъ самия главенъ редакторъ Иванчо Чорапчиевъ, която целѣше да покаже, че процесията била дѣло на нѣколцина младежи, възмутени отъ престѣпленията на „нѣкои продадени типове“, ала това писание не задоволи никого. И понеже последнитѣ му редове говорѣха, че провакацията на единъ пиянъ човѣкъ (този „пиянъ“ човѣкъ бѣше Янко!) развалила назидателното значение на демонстрацията, авторътъ Иванчо ефенди, получи най-тежкия урокъ, който бѣ ималъ до тогава въ живота си.

На следната сутринъ, той отиде въ кафенето на Петалата и се зачуди, че никой не отвърща на поздрава му. Приблужи столъ до масата на нѣколцина учители — тѣ бързишката платиха кафетата си и тръгнаха. Щѣли били да закѣснѣятъ за училище. Опита се да седне до Хаджи Йорданъ Ганата и Ангелъ Цвѣтковъ — тѣ и двамата, съ хубавитѣ си старческа непритвореностъ направо му казаха че не имъ се иска да седа при тѣхъ, защото билъ станалъ

по-лошъ отъ турцитѣ. Чудилъ се билъ, какъ да насъсква конашкитѣ заплата да кжсатъ живи меса!

Иванчо ефенди излѣзе изъ кафенето позеленѣлъ отъ злоба, съ зловеща тънка край устнитѣ и съ заканително присвити очи.

Той обаче не бѣ забелязалъ, че въ кафенето бѣше Даничъ, директорътъ на вѣншия отдѣлъ при Валийството въ Русчукъ. Но Даничъ бѣше го следилъ още съ влизането му отъ вратата и ясно бѣше доловилъ разговора между него и нѣколцина русчушки първенци.

Той хвърли единъ грошъ на мраморната маса и бързо се отправи къмъ конака.

И, колкото и странно да звучи това, този непредвиденъ неговъ докладъ разреши сждбата на седемдесетъ затворници.

Сабри паша бѣше уведомилъ вече Високата порта, че задържанитѣ въ русчушката тъмница доказани бунтовници ще бждатъ наказани съ смъртъ за назидание. Следъ доклада на Деничъ една депеша, носѣща пакъ подписа на Сабри паша, ходатайствуваше за помилване.

Защото Даничъ му бѣше разказалъ, че въ Русчукъ и най-почитанитѣ и порядъчни хора сж комити и противници на султана и бѣ препоръчалъ по-меки назидателни мѣрки, за да се избѣгнатъ нечакани стълкновения.

Заточеници

БѢШЕ голѣма Света Богородица.

Градътъ бѣ праздниченъ, чистъ, приветливъ. Слънцето блѣстѣше въ стъклата на прозорцитѣ, покриваше съ ковано злато водитѣ на Дунава, съ две шепи разпиляваше подъ сѣнкитѣ на дърветата жълтици.

Премѣнени съ нови дрехи, хората отиваха да се черкуватъ. Самъ митрополитъ Григорий служеше литургия въ „Света Троица“. И храмътъ, и двора бѣха пълни съ богомолци.

И всички бѣха спокойни, усмихнати, доволни, празднични. Може би, само тукъ-таме, нѣколко зачернени жени, свити въ най-тъмнитѣ жгли на черквата, си спомняха страшната пролѣтъ. Хорскитѣ сърдца сж такива: всѣко е научено

за своитѣ си да трѣпне и да се свива. Кой е лудъ да плаче на людски гробъ, да си свърши сълзитѣ?

Каточели не е било въстанието.

Раната боли и претърпва. Огънятъ гори и прегаря. За четири месеца, колко вода бѣ изтекла по Дунава — изми кръвътъ, отвлече труповѣтѣ, отвлече и лошитѣ мисли.

Сега мислитѣ на богомолцитѣ бѣха обърнати нагоре, къмъ синевата. Търсѣха нѣкъде въ безкрая да намѣрятъ Дѣдо Господъ и да го помолятъ за берекетъ по лозята: нѣмаше жътва, поне лозята да родятъ.

Ехъ, хора, хора!

Какво ги болѣше тѣхъ, за това, което ставаше предъ затвора? Султанътъ пакъ се показва милостивъ. Не издига бесилки. Задоволи се съ изкланитѣ и избититѣ. Другитѣ помилва. Махна съ ржка и посочи великодушнито си:

— Половината въ Диаръ-Бекиръ, половината въ Акия!

Така, може би, и Европа щѣше да се успокои и да забрави гласовѣтѣ на съвѣстътъ и правдата. На този свѣтъ всичко се забравя!

А и тия, които султанската милость изпращаше въ Анадола, и тѣ щѣха да бждатъ забравени. Щѣха да ги забравятъ, като мъртавци.

Тѣ знаеха това. Всѣки по отдѣлно го чувствуваше и не смѣеше да го каже на другитѣ. Още когато имъ съобщиха, че Падишахътъ е благоволилъ да ги изпрати въ Акия, тѣ разбраха великата милость. Щѣха да отидатъ тамъ, откъдето връщане нѣмаше, тамъ където божествениятъ адъ се смѣсва съ най-ужаснитѣ измислици на човѣчеството и представлява нѣщо по-страшно.

Тази сутринъ ги бѣха разбудили въ зори. Тъмничарътъ отваряше по редъ килиитѣ, изругаваше и завовѣдваше:

— Събирайте си дрипитѣ и вървете горе!

— Къде ще ни водятъ? — бѣха запитали нѣколцина.

— Въ джендема!

Горе имъ дадохъ нѣкаква гореща вода съ сивозеленикавъ цвѣтъ и парчета хлѣбъ, събирани отъ месецъ. Въ турскитѣ тъмници блаженствуваха крадцитѣ, убийцитѣ и горскитѣ разбойници. Комититѣ — тежко имъ и горко! Тѣ не бѣха престѣпници, а по-лоши.

Следъ сивозелената чорба, дойде сивозелениятъ отъ злоба бимбашия Юмеръ ефенди, който, къмъ цѣлата си ориенталска подла отмѣстителность, притежаваше и единъ продуктъ на европеизирането — цинизмътъ.

— Господа, Негово Величество Падишахътъ, на когото вие сте вѣрни, почтени и предани поданици, когато тачите, като покорни синове, отъ голѣма почитъ къмъ васъ е поискалъ да ви види въ двореца си. Не забравяйте на пжтъ за Акия, да се отбиете въ Цариградъ.

Подигравателната му речъ завърши съ противенъ пискливъ смѣхъ и съ злобното рѣмжение на заточеницитѣ. Единъ отъ тѣхъ раздрѣнка веригитѣ си:

— Ако не сж вързани ржцетѣ ми, проклето куче, на часа ще те изпратя да видишъ заклания султанъ!

Смѣлчагата вече очакваше да получи плесъкъ отъ бича на бимбашията, ала единъ рѣзъкъ гласъ попрѣчи:

— Юмеръ ефенди, идете въ караулното помещение! Затворниците сж повѣрени на менъ. и никому не позволявамъ да се бърка въ работата ми.

Говорѣше миралай Хилми ефенди, началникъ на единъ отъ анадолскитѣ полкове, които квартируваха въ Русчукъ, поради особеното положение въ страната. Той бѣше младъ човѣкъ, най-младия отъ военачалниците на русчушкия гарнизонъ, но особено почитанъ отъ другитѣ офицери, като далеченъ сродникъ на султанъ Хамида. Дори се говорѣше за него, че е изпратенъ въ вилаета, като правителствено око.

— Ето, това е човѣкъ! — промърмориха нѣколцина затворници. — И да ни обеси, поне нѣма да ни се пресмива!

Хилми ефенди не чу тѣзи думи. Съ спокойна строгость, той заповѣда на главния тъмничаръ Хафъзъ ага:

— Изведете затворниците вѣнъ. Низамитѣ сж готови.

Вѣнъ на площада предъ конака, единъ таборъ низами обградиха заточеницитѣ. Войниците сж прости хора, затова сж добродушни, кротки и прѣми. Нѣкои отъ тѣхъ дори, започнаха да свиватъ цигари на комититѣ.

— Ехъ, сиромаси! Дълъгъ пжтъ ви чака, а както сте оголѣли.

Наистина, дрехитѣ на пжтниците едва се крепѣха. И то пакъ добре, че баба Тонка бѣ успѣла да ги постѣкми Ами безъ нея?

Сега, обаче, не имъ бѣше до дрехи! Погледитѣ имъ искрѣха отъ жажда. Тѣ разтваряха широко очи да погълнатъ всичко. Да попиятъ и ведрото синьо небе, и тежката зеленина на Левентъ-табия, и чиститѣ бѣли улици. Да отнесатъ въ очитѣ си цѣлия градъ, като муска отъ родината, да го отнесатъ въ далечната чужда страна и тамъ, когато

вечеръ, капнали отъ трудъ, затворягъ очи, да видятъ пакъ слънчевото утро на Голѣма Богородица.

Камбанитѣ на „Света Троица“ запѣха весело, като млади косове — безгрижни и дрѣзки.

Заточеницитѣ наведоха очи, задържаха веригитѣ си да не дрънкатъ и се заслушаха. Щѣше имъ се да преброятъ едновременно всички удари на камбанитѣ и да ги запомнятъ. Сърдцата имъ прѣчеха. Тѣ туптѣха силно и тежко.

Не! Неможеха да запомнятъ броя на ударитѣ, но пѣсенъта, веселата празнична пѣсенъ на медъта, никога не биха могли да забравятъ. Когато тѣжното стенание на веригитѣ имъ дотегне, тѣ щѣха да си спомнятъ пѣсенъта на разигранитѣ камбани и съ нея щѣха да се тешатъ.

Низамитѣ поправиха мундиритѣ си и застанаха мирно. Отъ конака се зададоха нѣколцина офицери, начело съ замѣстникъ валията Ешрефъ паша:

— Днесъ заминавате за Акия. Всемиловичиятъ нашъ господарь Абдуль Хамидъ показа къмъ васъ незаслужена милостъ, като замѣни смъртнитѣ ви присъди съ доживотенъ затворъ въ вериги. Помъжете се да покажете разкаяние и да заслужите ново опрощение! . . .

Пашата отмина придруженъ отъ офицерската си свита. Той дори не погледна тия, за които доживотниятъ затворъ въ вериги бѣ незаслужена милостъ. Ако бѣше започналъ да се кахъри и за комититѣ, навѣрно отъ небето би падналъ огненъ дѣждъ.

Двама черни, грозни хора, съ избърнати устни, съ кръвясали очи и съ изразъ на звѣрове се приближиха до заточеницитѣ. До сега тѣхната служба бѣ по-лека: биеха затворницитѣ и ритяха катраненитѣ бурета подъ бесилкитѣ. Сега сваляха веригитѣ отъ нозетѣ на комититѣ. Това бѣше по-трудно. Трѣбваше да се навеждатъ.

— Сложете халки на вратоветѣ имъ! — заповѣда Хилми ефенди и неловко изгледа тия, за които предписанието отъ високата порта гласѣше, че той е лично отговоренъ. Добритѣ му сини очи сякашъ искаха да кажатъ: „Какво да правя? Такъва е заповѣдъта?!“.

— Този офицеръ е твърде добъръ, за да бжде турчинъ, — забеляза единъ заточеникъ.

Въ това време край шията му щракна студениятъ желѣзенъ прѣстенъ.

— Като змия студено!

Десетки змии опасаха шиитѣ на пѣтницитѣ. Единъ

общъ синджиръ ги обхвана, нанизани като броеница — зло-веща броеница отъ мъченици. . .

— Маршъ!

Табурътъ се раздѣли на две. Половината низами тръгнаха предъ заточеницитѣ, а другата половина следъ тѣхъ. Хилми ефенди ги сподира на нѣколко крачки въ лѣво.

Глухо отекнаха стѣпкитѣ по улицитѣ на затворената чаршия, глухо и страшно зазвѣнтѣха веригитѣ.

Единъ заточеникъ се усмихна тѣжно и въ очитѣ му блеснаха две бисерчета. Леко ли е? Да изживѣешъ единъ животъ въ борба не е страшно. Страшното е борбата си да свършишъ въ вериги. Заточеникътъ погледна въ една отъ страничнитѣ улици и му се стори, че нѣкаква врата се откряна и малка, бѣла ржка му махна на прошаване; той тръсна главата си, за да не оставятъ сълзитѣ следи по странитѣ му и запѣ — тиха, тѣжна пѣсенъ, дълбока, като детски очи:

Сбогомъ, прощавай, невѣсто мила,
азъ заминавамъ въ незнаенъ пѣтъ. . .

Пѣсенъта се поде отъ десетина гърди, усили се и се понесе далечъ изъ града. Нека я чуятъ всички! Всички да я запомнятъ! Да звучи въ ушитѣ и душитѣ на мало и голѣмо! Това могатъ да оставятъ комититѣ за споменъ на хората.

Богомолцитѣ излизаха изъ черква.

Ето: и тѣ щѣха да чуятъ прощалната пѣсенъ на българскитѣ въстаници, щѣха да си я отнесатъ въ къщи и безъ да я криватъ въ иконостаситѣ, щѣха да я запазятъ за винаги.

Миралай Хилми ефенди видѣ празнично облѣченитѣ хора, сѣти се да обиколи изъ заднитѣ улици, но вече бѣше късно. Мжже и жени видѣха заточеницитѣ, затичаха се къмъ тѣхъ, обградиха ги и ги отрупаха съ съчувствие и благословии.

Една стара жена се приближи до офицера:

— Ефендимъ, да подаря ли по нѣщо на тѣзи сиромаси?

Какъ можеше да ѝ откаже, когато бѣше безсиленъ да се справи съ народа. Низамитѣ му се бѣха смѣсили съ гражданитѣ и безпомощно се оглеждаха. Самъ той се бѣ хваналъ за ржката на единъ заточеникъ и едва имаше сили да си пробре пѣтъ.

— Дай имъ каквото искашъ, бабо. . . Не виждашъ ли?..

Старата жена спрѣ комититѣ:

— На добъръ часъ, юнаци!

— Бабо Тонке, да си жива и здрава! Дойде да ни изпроводишъ, а?

— Дойдохъ да ви изпроводя, па, ако е рекълъ Господъ, ще ви посрещамъ скоро, скоро!

— Ще! Ще! . .

Не отвърщаха заточеницитѣ, а тълпата.

Тия кротки до сега хора: тежки търговци и занаятчи, хрисими земедѣлци и важни чорбаджии, изведнажъ станаха други. За пръвъ пжтъ ги обгори страненъ пламъкъ, за пръвъ пжтъ ги обласка една могща обща мисль, за пръвъ пжтъ сърдцата имъ затуптѣха, като едно огромно сърдце съ стихийния пулсъ на борбата.

— Братя, да съберемъ помощи за нашитѣ юнаци мъченици! — викна единъ младежъ и пръвъ изтърси кесията си въ престилката на баба Тонка.

— Дръжъ, бабо! Ти имъ събери пари!

Тълпата се залюля, като избуяла нива. Всѣки се мъчеше по-скоро да хвърли своята помощъ въ престилката на старата жена: до бакърено то грошче звънваше меджидия, до тѣхъ блесваше наполюонъ

— На и отъ мене! На! Ето, тука!

Общата блѣсканица изтика низамитѣ настрана. Офицерътъ едва смогваше да върви.

— Граждани, — опита се да извика той. — Моля ви се, граждани, дръпнете се настрана.

— Мълчи тамъ! Махай се отъ народнитѣ хора!

Десетина гласове се издигнаха заплашително.

Баба Тонка съзрѣ мъката на офицера, съзрѣ и опасността, която можеше всѣки моментъ да стане неизбѣжна.

— Чакайте, бре! — закрещѣ тя. — Не се блѣскайте! Чуйте, какво ви вика човѣкътъ. Като сте тръгнали да изпращате заточеницитѣ — вървете редно!

После се обърна къмъ Хилми ефенди:

— Ти чуджумъ, не се плаши за момчетата. Тѣ не сж убийци и разбойници, та да бѣгатъ. Комити сж!

— Бабо, на тебе ги повѣррявамъ, чувашъ ли? Отъ тебе ги искамъ на гарата.

Миралаятъ се изкопчи изъ тълпата и тръгна съвсемъ въ страни.

— Чудни хора сж българитѣ, — помисли той. — Ето, цѣлиятъ градъ тръгна да изпраща заточеницитѣ. И пари

имъ даватъ. Нѣкои и наполюни хвърлятъ. . . И тая стара бабичка, която комититѣ познаватъ и която наричатъ майка . . . Нима и тя е революционерка съ немощнитѣ си старчески ржце?

Тълпата растѣше. Отъ всички улици се присъединяваха хора. Това бѣха сжшитѣ тихи, покорни хора, които отъ тъмно до тъмно се борѣха за къшей хлѣбъ, които първи си плащаха данъцитѣ и не питаха, защо бирникътъ имъ взема по два-три гроша повече, все сжшитѣ смирени хора, които ставаха на крака, когато мине нѣкое заптие край тѣхъ, и които правѣха митани на всѣки дрипавъ ага.

Сега бѣха други: даваха паритѣ си на комититѣ, сваляха коприненитѣ си забрадки, за да завиятъ халкитѣ около шиитѣ на страшнитѣ въстаници, бързо търчаха въ кжшитѣ си, за да имъ носятъ дрехи.

Кой бѣше ги промѣнилъ така? Кой бѣше извършилъ чудо?

Може би кръвта имъ изведнажъ е ударила по-силно въ жилитѣ и тѣ сж разбрали, че тя не е вода. Може би и голѣмото добро слънце имъ бѣше казало, че не може да грѣе въ тъмницитѣ на Анадола, кждето отиваха заточеницитѣ.

А може би ги бѣше свѣстила пѣсенъта — страшната пѣсень, съ още по-страшния заветъ:

Пази сина ми! Теши се съ него:
— Растни ми, чедо, та порасти!
Духъ на мщене вдѣхни у него —
той за баща си ще отмъсти! . .

Писмото на Ангелъ Хаджиолу

ПРЕДИ още да спрѣ на пристанището румънското параходче отъ Гюргево, дѣдо Рахамимъ натърпеливо се въртѣше, оглеждаше се на всички страни и явно показваше безпокойствието си.

Предниятъ день, той бѣ получилъ по своя пжтникъ известие отъ Влашко, че вѣрни хора се готвятъ да му изпратятъ тайно писмо, по много важна работа.

Сега стариятъ еврейнъ очакваше писмото и сърдцето му се изпълняше съ необикновенъ трепетъ. Не отъ страхъ трѣпнѣше той, а отъ благородна радостъ, че и нему се бѣ

паднала честъта да участвува въ народното дѣло, да опита силитѣ си въ тайната борба противъ турцигѣ, да поиграе — както самъ обичаше да казва — въ горешото хоро.

Той бѣше, наистина, чуденъ старецъ. Отъ двацетъ години, още отъ Свишовското приключение, се бѣ отдалъ на народническа работа, помагаше съ всички сили и срѣдства, пилѣеше луди пари и все му се струваше, че това което прави, е малко. Искаше му се да се влѣе въ живота на революционната организация, да гори и да изгори съ нея, защото бѣше дълбоко убеденъ въ успѣха ѝ.

Погромътъ на Априлското въстание го замая и умало-мощи. Той не загуби вѣрата си, но изживѣ разочарованието, което изживѣха всички тайни сподвижници на освободителното движение. Въ съзнанието му се блѣскаха две крайности. Едната казваше: това е злощастниятъ край, а другата настояваше: това е началото на победата! Така, безъ да ще, той прозираше въ мечтитѣ на властницитѣ, но и въ пророческото видение на великия си приятел Митхадъ паша.

Нѣколко месеца следъ бурята дѣдо Рахамимъ продължаваше да живѣе съ една неповторима буря въ душата.

И изведнажъ дойде вестъта отъ Влашко.

Петъ пѣти той разпитва своя пѣтникъ и не можа да научи нищо особено. Срещналъ го единъ богато облѣченъ мжжъ и го запиталъ на български, дали иде отъ Русчукъ. Сетне го запиталъ дали познава търговеца Рахамимъ Вентура, а като научилъ, че е неговъ пѣтникъ, плѣсналъ радостно ржце и го поканилъ въ една близка кръчма. Тамъ му казалъ да каже на чорбаджията си да чака писмо. Но самъ да слѣзѣлъ на пристанището, за да го получи.

Сега дѣдо Рахамимъ чакаше скжпата пратка и смѣташе, че едва като я получи, ще успѣе да бжде полезенъ.

Параходчето се закова до понтона. Малката му свирка пропищѣ немощно и високитѣ брѣгове отекнаха дрезгаво, като на присмѣхъ.

Нѣколцина пѣтници, предимно градинари отъ Брашовъ, се бѣха стѣлпили на предната куверта и чакзха да минатъ митническата провѣрка.

Но сега тази провѣрка се извършваше бързо и снизходително. Паспортниятъ приставъ само питаше, дали имъ сж наредѣ тескеретата, и дали носятъ въ торбитѣ си оржие. Понеже всички отговори биваха едни и сжщи, той

машинално махваше съ ржка и това бѣше знакъ, че имъ е позволено да слѣзатъ на брѣга на Отоманската империя.

Край дѣдо Рахамимъ се изнизаша десетина градинари и той бѣ почналъ да губи вече търпение, когато единъ тъмноокъ момъкъ се спрѣ до него и го запита, не знае ли кжде е Лѣсковския ханъ.

Старецътъ се намръщи:

— Като вървишъ нагоре, запитай нѣкого да ти покаже. Този ханъ е далечъ.

И бѣше готовъ да се дръпне на страна, за да продължи очакването на пратеника отъ Влашко.

Въ сжщия мигъ градинарътъ го бутна леко по ржката — Ти да не си Рахамимъ Вентура?

Дѣдо Рахамимъ почти подскочи:

— Азъ съмъ. А ти? . . .

— Много здраве ти изпровожда Ангелъ Хаджиолу, — промълви градинарътъ и изпитателно го загледа. Искаше да разбере, какво впечатление ще му направи този поздравъ.

— На менъ? Отъ Ангела? Ти да не си пратеникътъ?

— Тихичко, старче! Прави се, че ми обяснявашъ кжде е Лѣсковския ханъ, а азъ ще пустна въ джоба на сетрето ти тайното писмо. Никой не бива да разбере . . .

Само за мигъ старецътъ се замисли, сякашъ не можеше да разбере, какво трѣбва да прави, а сетне оживено започна да ржкомаха:

— Ще тръгнешъ нагоре по тази улица. Ще минешъ покрай казармитѣ. Улицата върви, току задъ конака. Като продължишъ по нея, ще излѣзешъ на малко мегданче. После ще тръгнешъ на дѣсно. Тази улица пкъъ слиза стръмно къмъ Лома, но ти нѣма да я извървишъ до края, ами . . .

— Стига, дѣдо Рахамимъ. Азъ въ Лѣсковския ханъ отсѣдамъ отъ десетъ години. Върви си сега „по живо по здраво“ и вижъ, какво има въ дѣсния ти джобъ.

Градинарътъ любезно поблагодари, усмихна се на слизания старецъ и тръгна по стръмната улица за вжтрешността на града.

Многажди дѣдо Рахамимъ бѣ носилъ въ джобоветѣ на сетрето си тежки възли съ жълтици, но никога не се е чувствувалъ толкова богатъ.

Почти тичешката, той премина пжтя отъ пристанището до дюкяна си, затвори се въ тѣсната контора и тамъ прочете писмото, написано съ сигурната ржка на Ангелъ Хаджиолу:

„Мой старий и обичний прителю, Господине
г. Рахамимъ,

Пиша ти това, за да ти ява, че не бива да губишъ въ врата си въ народното дѣло и да се отчайвашъ отъ погромитѣ, що постигнаха общото ни отечество България. Тукъ, а по-важно, въ Русия се тъкми нѣщо голѣмо, което, ако е рекълъ Богъ, напролѣтъ ще се развие. Но за правилния вървежъ на народополезната ни работа, ще ни трѣбва единъ вѣренъ човѣкъ отъ Русчукъ, който да ни уведомява за турскитѣ военни приготовления и затова, що се тъкматъ да правятъ.

Азъ съмъ само за петъ дни въ Гюргево и гледамъ да уредя тази работа, та като си замина за Ходжа Бегъ (Одеса), тука всичко да върви по медъ и масло.

Бързамъ да те предупредя, че тази работа, за която искамъ човѣкъ, не е за тебе, а за нѣкой младокъ, който да може навсѣкжде да се врѣ и всичко да вижда.

Очаквайки да получа благоприятний ти отговоръ, азъ ти изпращамъ, Господинъ Рахамиме, почителний си приветъ и сърдечното си благоразположение.

Ангелъ Хаджиолу“.

И най-долу, въ единия жгълъ, съ най-дребни букви бѣ написана прибавка:

„За отговоръ ще дойде нашъ вѣренъ човѣкъ три дни подиръ възприятието на това ни писмо“.

Радостъ изпълни душата на стария търговецъ. Отново се засили вѣрата му. Ангелъ Хаджиолу не бѣше лекомисленъ човѣкъ и не би му писалъ това писмо, ако наистина не се готвѣше нѣщо важно и изключително.

Сега, обаче, нему му трѣбваше единъ младъ и сигуренъ човѣкъ. Преди всичко сигуренъ.

А кжде би могълъ да го намѣри?

Пролѣтната буря бѣ отнесла всичко и отъ всички младежки сърдца бѣха останали само алени макове по синуритѣ.

Тогава си спомни за майката на хайдутитѣ — баба Тонка — и безъ да се обади, дори на писаря си, трѣгна по най-прѣкия пѣтъ къмъ Дунава.

Елена влиза въ обржча.

ТОВА, което Димитъръ остави на сестра си ѝ бѣше пре-
достатъчно за да живѣе богато и да не ходи по чуж-
да работа.

Споредъ закона за бунтовниците, имотитѣ на всѣки,
който се е борилъ противъ Падишаха, трѣбваше да бждатъ
конфискувани. За имота на Димитъръ Атанасовъ, обаче,
станаха много хора — все първенци — и успѣха да спасятъ
многого. Бирникътъ Мурадъ-ага се задоволи само съ кръч-
мата и това, което се намѣри въ нея.

Но богатството не пълнѣше сърдцето на Елена. Отъ
малка останала сираче, останала само съ грижитѣ на ба-
тя си Димитра, тя питаеше къмъ него и обичъ и почитъ и
обаяние. Сега следъ смъртъта му — всичко това ѝ бѣ отнето.

Роднитѣ ѝ отъ Търново я задържаха, не я пускаха
да се върне въ Русчукъ, за да не се разтжжва, но нѣмаше
какво да се прави. Не можеше да се остави старата чорба-
джийска кжца безъ стопанинъ. Нито нивята, нито голѣмитѣ
лозя по Кеневирлика.

Елена се премѣсти въ Русчукъ, настани се, взе при себе
си едно бедно момиче и заживѣ самотна, като кукувица.

И въ Русчукъ имаше роднини — нѣкаква леля — но
когато отиде у тѣхъ, първото нѣщо, което чу, бѣха укори
и упрѣци за покойния бунтовникъ.

На младото момиче тѣзи укори къмъ братъ ѝ, загиналъ
толкова юначно, се сториха богохулни и светотатствени. И
тя се зарече никога да не престжпя прага на тази леля.

Съ Янка се срещна съвсемъ случайно, а още по-слу-
чайно се запозна съ баба Тонка.

Но познанството ѝ съ баба Тонка отвори нова страница
въ нейния животъ. Тя започна да ходи често при старичата,
за да слуша сърдечнитѣ ѝ разговори и приказки, които
изглеждаха мечти и за младежитѣ.

Първенъ Елена отиде у бабини Тонкини да пита за
бабя си Димитра. Следъ това, не минаваше день да не се
отбие при старата жена, да я нагледа, да ѝ каже нѣкоя
хубава дума, да я поразсмѣе и сама да се разхубави съ
усмивка.

И баба Тонка бѣше самотна, бѣше останала самострѣкъ
и затова съ радостъ посрещаше другата самотница — Елена.

Тѣ седѣха на двора подъ шарената сѣнка на лозата.

Елена плетѣше нѣкаква тантела, тънка като паяджина, а баба Тонка предѣше парцали за черга.

— Чудя си се сама, Еленко, защо съм седнала да преда тѣзи парцали. Отъ сега нататъкъ за черги ли ми е останало да мисля? Наистина, имамъ две моми, ама знамъ ли, дали ще ги видя нѣкога наредени за женене, та да имъ дая черги. . .

— Защо приказвашъ тѣй, бабо? Ужъ на мене давашъ куражъ, а пъкъ сама се затжжавашъ.

— Моето не е тжга, къзъмъ. Не знамъ какво е, но не е тжга.

Тя не можа да намѣри подходяща дума, за да обясни унинието, което изпълняше сърдцето ѝ, което вечеръ биеше съ чукове по слѣпитѣ ѝ очи, което не ѝ даваше миръ. Сякашъ действително не скърбѣше за загубенитѣ си синове, а за другата загуба: голѣмата, народната.

— Нѣкои разправятъ, — продължи тя, — че синоветѣ ми не били хора, че излѣзли нехранимайковци и ме оставили на стари години да живѣя въ Русчукъ самотна. А да ти кажа ли?

Баба Тонка се поозърна, сякашъ се боеше да не я подслушва нѣкой и прибави тихичко:

— Другиму не мога да кажа, но на тебе мога, защото и ти носишъ здраво българско сърдце. . . Не синоветѣ ми бѣха нехранимайковци, ами азъ ги направихъ такѣви. Още отъ мѣнички, азъ ги учихъ да мразятъ читацитѣ и да ги гледатъ съ лошо око. А като отраснаха, тѣ сами си намѣриха пжтя за Влашко, оттамъ за Балкана, а оттамъ. . . ехъ . . .

Тръсна глава:

— Ехъ, и въ Анадола живѣятъ хора. . . Па и на моитѣ, каквото имъ е писано. . . Нали не бѣха покорни овчици, да имъ стрижатъ вълната и да ги доятъ! Хора станаха!

Елена не можеше да разбере напълно ясно думитѣ на баба Тонка. Струваше ѝ се, че старата жена, ту се разкайваше, задето бѣше направила синоветѣ си бунтовници, ту се гордѣеше съ това. Тя не можеше да проумѣе, че у баба Тонка живѣеха две сжщества, които постоянно враждуваха, постоянно се борѣха, и отъ победата на едното или другото сжщество — лицето на старицата се натжжаваше или просяваше. Тия две души, скжтани въ едно тѣло, бѣха: бунтовницата и майката. Бунтовницата се гордѣеше съ това, което бѣ успѣла да даде на народа си за свободата му,

майката тжгуваше и страдаше за гибелния край на рожбитъ си.

— Бабо, — запита Елена съ лека тръпка въ гласа, — ти си познавала баща Димитра. Той говорилъ ли ти е нѣщо за мене?

— Не, нищичко не ми е говорилъ.

И се засмѣ:

— Тогава въ мойта къща не се говорѣше за такъви работи, Еленко. Никой не смисляше баща, майка, братя, сестри. Момчетата имаха други мисли и други грижи. . . Тѣ говорѣха за барутъ, за куршуми, за отрова. . . Ако нѣкой, макаръ случайно, кажеше дума за своитъ си, другитъ скачаха отгоре му да мълчи. . . А то бѣше отъ страхъ. Бояха се да се размислятъ за близки хора, та да не се измжчватъ.

Елена наведе глава и потъна въ мисли. Единъ въпросъ изгаряше устнитъ ѝ, а не смѣеше да го зададе. Неловко ѝ бѣше.

— Ами той. . . бати Димитъръ, нѣмаше ли. . .

— Какво? Годеница ли? — помогна ѝ баба Тонка. — Нѣмаше къзъмъ, нѣмаше. . . Ехъ, не ги знаешъ ти, какви момчета бѣха! . . . Само една мисълъ имаха тѣ. . . България и българско. . . Другото имъ се виждаше праздна и ненавременна работа.

Баба Тонка остави пълното вретено въ полата си, взе абаджийската ножица, останала единственъ споменъ отъ покойния ѝ съпругъ Тихо Обретеновъ и започна да реже една риза:

— Тази риза бѣше на Ангела. Познавамъ я по синия кинаръ на огърлека. На неговитъ ризи все синъ кинаръ слагахъ. Него, Ангелъ де, преди осемъ години го пратиха на заточение. Ако е още живъ, може Никола да го намѣри тамъ. . .

Елена вече знаеше за синоветъ на баба Тонка. Тя остави тантелата въ малката кошничка, облегна се на лозицата и се загледа въ далечния брѣгъ.

Оттамъ идваха тия славни мъже, които прѣживе още се бѣха сбогували съ живота и които гледаха на бесилката, като на кръстъ Господенъ. Тамъ билъ забѣгналъ по едно време и братъ ѝ, а после, като се върналъ, носѣлъ зелени дрехи, бѣли навуца и калпакъ съ златно лѣвче.

— Питаше ме, дали бати ти не е ималъ годеница, — прекъсна мислитъ ѝ баба Тонка. — По едно време и азъ

мислѣхъ такъво нѣщо, ала после разбрахъ и се смѣхъ отъ все сърдце.

— Защо?

— Преди четири години, по гроздоберъ, дойде една вечеръ Димитъръ у дома и доведе едно момиче: младо, хубаво, мило — да не му се нагледашъ. Минка се викаше. — „Отгде го открадна това дете, бре нехранимайко?“ — казахъ му азъ, а той се засмѣ. Много сладко се смѣеше той... „Не е мое, — казва, — бабо Тонке. Не съмъ го вземалъ за себе си, ами да го отървемъ отъ една пакостъ.“

Елена слушаше съ любопитство. Всичко, което ѝ правяха за Димитра, изпълняше съ особно умиление душата ѝ.

— Сетне, бабо?

— Сетне разбрахъ, каква била работата. Това момиче бѣше отъ Червена-вода. Едно турче хвърлило око на него, и нали било бедно момиче, па си нѣмало ни братъ, ни близъкъ, заплашило го турчето, че насила ще го потурчи и ще се ожени за него... Бати ти Димитъръ, научилъ тази работа и доведе момичето у дома да го скрия, докато се размине лошото... После му излѣзе късмета...

— Кжде е сега това момиче? — запита Елена съ намѣрение, ако е въ Русчукъ да го намѣри и отъ него да научи още за батя си.

— Ожени се и отиде съ мъжа си въ Влашко... За нея да ти разправамъ часове. Близу три месеца живѣ при мене. Като моя дъщеря живѣ... Каква смѣхория бѣше и сватбата ѝ! Омжихме я на шега, колкото да се отърве отъ турчето... Омжихме я за единъ отъ хъшоветѣ: Стефанъ Гугото. Па той, хубостникътъ, да земе и наистина да я хареса. И тя, съ какъвъ акълъ бѣше не зная, и тя го харесала. Той ходи въ Влашко и пакъ се върна. Като се накани отново да заминава, дигна си жената, и заедно съ нея, мина отсреща. По леда минаха. Тогазъ не можеше да се минава, както далъ Господъ...

— Ами турчето? Не се ли опита да направи нѣкаква пакостъ? Не се ли оплака на валията?

Баба Тонка поклати глава многозначително:

— Сжщата вечеръ, когато Димитъръ доведе Минка у масъ, това турче се опитало да я отвлѣче. То не знаело, че тя вече не е съ берачитѣ на вашето лозе, нали ти казахъ, че бѣше по гроздоберъ, и отишло тамъ. Добре, ама намѣрило се едно българче, юначно момче и съ юнашко сърдце, причакало го и го било до смъртъ... После бати ти и на

него помогна. Не го остави да се върне въ Червена-вода, да не му направят зло поганцитѣ, ами го настани въ Русчукъ при единъ каменарь. Янко се вика.

Елена бѣше бледа, като смъртникъ, а сетне изведажъ пламна. Сърцето ѝ затупа лудо:

— Янко ли казвашъ? Калфа-башия на каменаритѣ? Той ли?

— Познавашъ ли го? — запита баба Тонка и изненадано я погледна. Изненадата ѝ имаше основание. Тя никога не бѣше виждала сестрата на Димитъръ Атанасовъ тъй смутена.

— Нине, — процеди презъ зъби Елена. — Той не ми е казалъ . . . Да . . . Вижъ го ти . . .

— Ей, хубавице, — закачливо ѝ се закани баба Тонка. — Какво зема да си плетешъ езика? Питамъ те, като човѣкъ, да ли познавашъ Янко каменаря, а ти?

— Да . . . познавамъ го . . . — помъчи се момичето да си върне самообладанието. — Случайно се запознахъ. Каза ми, че билъ приятель на баця. А за това куче, не ми е казалъ.

— За такива работи никой не пазарява телали да викатъ по улицитѣ, — прихна старицата и понеже много бѣ живѣла, много бѣ видѣла и много знаеше, разбра защо е смутена Елена. — Добро момче е Янко. Добро и честно!

Елена стана и се доближи до стобора. Златната вода на Дунава щѣше да я успокои и да я накара по-здраво да мисли. Сега имаше още една причина да обича Янка. Той не само билъ приятель на баця ѝ, но носилъ ѝ такъво юнашко сърдце. Защо да не каже на баба Тонка за хубавата си любовъ? Тя нѣма никого въ Русчукъ. Защо да не направи старата хайдушка майчица и своя майка?

Тя се обърна къмъ лозницата, но баба Тонка не бѣше вече тамъ. Нѣмаше я и въ двора.

Погледна презъ отворената врата на пруста: баба Тонка стоеше предъ единъ смѣшенъ старецъ съ дълго, орѣфано черно сетре, съ негладенъ фесъ, килнатъ на самия му тиль и съ рѣдка жълтеникава брада. Старецътъ държеше въ ржката си нѣкаква синя книжка и важно срѣчаше.

Елена седна подъ лозницата, отново взе тантелата си, но върхътъ на куката бѣше станалъ много малкъ, не лѣвѣше вече конца и не правѣше равенъ синджиръ

Очитѣ ѝ се примрежиха:

— Вижъ го ти, какъвъ билъ!

Като изпрати госта си и се върна при Елена, баба Тонка бѣше бледа, замислена и малко смутена.

Елена не я запита, кой бѣше странныятъ ѝ гостъ, защото знаеше, че ако трѣбва да ѝ кажи това, баба Тонка сама щѣше да го направи.

— Чудя му се на ума, — започна старицата съ своята обична фраза. — Старъ човѣкъ, отъ мене по-дъртъ, а пламти, като момче!

— Кой, бабо?!

— Ей този, дето сега бѣше при мене.

— Какъвъ човѣкъ е той, та да пламти?

Старата жена подозрително я изгледа:

— Какво си седнала да ме разпитвашъ, мари?

— Азъ . . . нищо! — смѣнка Елена.

— Нищо, зеръ! — и прихна да се смѣе. — Търговецъ, Еленко, тежъкъ търговецъ, а отъ край време се е запалилъ отъ моя огънь. Хемъ е евреинъ . . . Въ цѣлъ градъ евреитѣ сж конашки мекерета, всички сж шпиони и издайници, само той носи друго сърдце . . . Господъ знае защо!

Баба Тонка се замисли. Можеше ли да довѣри на Елена това, което бѣше ѝ довѣрилъ дѣдо Рахамимъ? Можеше ли да разчита, че това момиче нѣма отъ страхъ, или отъ лекомислие, или отъ глупостъ да се изтърве нѣкъде и каже макаръ една дума?

Въ своя животъ старата жена бѣ виждала много различни хора. Бѣ виждала и юнаци, които не биха казали дума за народното дѣло, дори ако биха ги горили на слабъ огънь. Бѣше виждала и предатели, които за два бешлика биха опропастили майка си. Какво за два бешлика? Имаше хора, които биха извършили предателство, само за да ги потупа валията по рамото.

Отъ своя опитъ тя бѣ научила по вътрешно нѣкакво чувство да познава хората. Затова сега се взрѣ въ Елена.

Не! Тя не бѣше такъво момиче! На нея спокойно можеше да се каже всичко! . . .

— Стариятъ търговецъ, който бѣше сега при мене, Еленко, получилъ едно писмо. Отъ Влашко го получилъ. Тамъ нашитѣ хора тъкмѣли за напролѣтъ нѣщо голѣмо. Какво е то, никой не знае, но че ще стане, азъ вѣрвамъ. Вѣрва и този старецъ! Туй то!

И дветѣ замълчаха. Елена мислѣше да направи баба Тонка повѣреница на любовта ѝ къмъ Янко, а старицата ѝ

повѣри по-голѣма тайна. И въ този мигъ Елена имаше много да мисли върху това, което научи.

— Чудя му се! — каза баба Тонка. — Отъ къде да му намѣря човѣкъ за тази работа? Сега вече никой не се навърта край моята къща . . . Хората се пазятъ отъ мене, като отъ чумава . . . Едно време бѣше друго. Тогава петдесетъ души можехъ да му намѣра!

Елена се приближи до старата жена и ѝ прошепна:

— Ако ми кажешъ всичко, бабо Тонке, може би ще ти помогна . . . Защото и азъ не ти казахъ всичко . . . Ние съ Янко . . . Той ми е . . . годеникъ.

Момичето премалѣ, докато произнесе последната дума. Но следъ нея сякашъ ѝ олекна.

— Сега и ти ми кажи всичко. Азъ друга тайна нѣмамъ!

— Чакай, чакай! — махна съ ржка старицата. — Янко, казвашъ. Вижъ, за него не се сѣтихъ! Янко? Тѣй, тѣй, майка! Янко може да свърши тази работа! Той е добъръ и честенъ човѣкъ! И е юнакъ!

Когато каза, че е юнакъ, баба Тонка се сѣти, че преди години комитетътъ въ Русчукъ бѣ наказалъ съ смъртъ предателя Стоянъ Пенъовъ. Тя си спомни, че човѣкътъ, който изтегли жребие и който по-късно въведе при Ангелъ Кънчевъ и Стефанъ Гугото, за да получи нареждания по изпълнението на наказанието, бѣше Янко. Спомни си и още нѣщо: когато следъ два дни Янко се върна въ дома ѝ и се видѣ въ тайната стаичка съ Ангелъ Кънчевъ, последниятъ го нарече „човѣкъ съ честна дѣсница“. Можеше ли да намѣри по-подходящъ човѣкъ за работата, която Ангелъ Хаджиолу искаше да се свърши?

— Еленко, ти ще видишъ ли довечера Янка?

— Да.

— Кажй му да дойде при мене. Още тази вечеръ да дойде!

Баба Тонка пакъ повдига чергата

ВЕЧЕРЬТА бѣше звездна, тиха и топла. Янко се огледа по дветѣ страни на улицата и отвори пжтната порта. Баба Тонка каточели го бѣше следила презъ прозореца, защото на часа го повика въ пруста, а оттамъ го въведе въ гостната стая:

— Ела тука, ба. Имамъ да ти кажа нѣщо. Затоа те повикахъ.

Фитилтъ на газената лампа едва се подаваше и стаята тнѣше въ полумракъ. Виенското огледало изглеждаше тъмносиво, а ликътъ на руския царъ се усмихваше задъ златната рамка. Всичко си стоеше така, както бѣше и преди четири години. Но тогава тукъ имаше млади хора, които спорѣха, говорѣха за страшни нѣща и още по-страшни тъкмѣха.

— Отъ колко години не съмъ влизалъ въ тази стая! — въздъхна Янко и съ погледъ обходи всѣки жгълъ. — Тука стоеше Ангелъ, а тука бай Стефанъ Гугуто. Какви славни хора!

Баба Тонка повдигна рамене:

— Билò, билò то, Янко! Хората идватъ и си отиватъ. А това, което сж вършили — то си остава...

Янко се откъсна отъ спсменитѣ си. Съвзе се:

— Думай, бабо Тонке. Защо си ме викала? На Митя Атанасовъ сестра му ми каза, че си искала да ме видишъ. Разпитвахъ я и нищо не можахъ да науча. Казвай сега.

Старицата не отговори. Наведе се, повдигна края на чергата, огмѣсти капака за къмъ тайната комитетска стая и каза:

— Вземи лампата и слѣзъ долу...

Янко изпълни тази заповѣдъ, безъ да продума. Когато слизаше по стълбата, по гърба му полазиха мравки. Стаята бѣше пакъ така, както тогава, когато той докладваше на Ангелъ Кънчевъ, че е наказалъ предателя Стоянъ Пенъовъ. Низкото легло, проститѣ дъсчени столове — всичко. И непокритата маса... Но сега на масата имаше единъ черепъ.

Янко отстъпи една крачка. Чернитѣ очни кухни на черепа го гледаха студено и пронизително.

— Туй какво е?

— Ще чуешъ, — тихо отговори баба Тонка и спушна следъ себе си капака. — Седни сега, Янко, и ме послушай. Едно нѣщо искамъ само да те запитамъ. Ако ми отговоришъ на него, както искамъ, ще ти разправямъ по-нататкъ. Ако пъкъ не — тогава иди си и забрави, че си идвалъ въ къщата ми тази вечеръ.

— Питай, бабо Тонке.

— Едно време, Янко, твоето сърдце бѣше юнашко, като сърдцата на всички момчета, които идваха у дома.

Едно време обичаше България повече отъ всичко. Пакъ ли си сжщиятъ?

— Пакъ, майчице, — отговори мжжътъ безъ да се замисли.

Баба Тонка се засмъ. Ако той бѣ забавилъ отговора си, тя щѣше да го разбере и безъ да ѝ каже. Но сега бѣше спокойна:

— Слушай тогава, синко.

И тя тихичко му разказа за писмото на Ангелъ Хаджиолу и за нуждата отъ единъ вѣренъ човѣкъ, който да донася на комитета въ Влашко военни сведения.

— Съгласенъ ли си да свършишъ тази работа, Янко?

— Трѣбва ли да ме питашъ, бабо Тонке? Какво друго мога да свърша, за да бжда полезенъ на народното дѣло? Дори съмъ ти благодаренъ, че мене си избрала..

— Азъ не те избрахъ. Друга ми каза за тебе.

Баба Тонка умѣеше да се усмихва дяволито, когато трѣбваше. Но сегашната ѝ усмивка накара Янка да се стжписа:

— Елена ли ти каза за мене?

— Тя. Каза ми за тебе и друга работа.. Хайде остави това настрана и си отивай.. Навъртай се тѣзи дни край дома, защото може да потрѣбвашъ.

Янко тръгна къмъ стълбата, но се спрѣ и се обърна. Стори му се, че погледътъ на черепа го проследи:

— Бабо, чия е тая глава?

— Богъ да прости Стефанъ Караджа! — набожно промълви старата жена и се прекръсти.

Като излѣзе изъ кжщата на баба Тонка, Янко видѣ въ сѣнката да се гуши единъ човѣкъ. Той се направи, че не го забелязва, но щомъ го приближи, внезапно се обърна и сложи ржка на рамото му.

Човѣкътъ се стресна и леко изписка.

— Елено, — зачуди се Янко. — И тази добра! Какво гърсишъ тука? Нали ми каза...

Елена го погледна право въ очитѣ и Янко забеляза презъ матовата свѣтлина на звездитѣ, че тя е усмихната.

— Дойдохъ да те чакамъ. Мислѣхъ, че ако има нѣщо опасно ще мога да предупредя баба Тонка и тебе.

— Момичешка работа! — отсѣче мжжътъ съ присторенъ гнѣвъ. — Какво опасно може да се случи, та да трѣбва ти да ме вардишъ!

— И после, — тихичко прибави момичето, — искахъ

да ти кажа, че много се радвамъ . . . Баба Тонка ми разказа за тебе . . . Ти не си билъ само другаръ на батя, ами . . . билъ си като него! Тя всичко ми каза . . .

Янко изпитваше единъ неясенъ страхъ, че ако Елена научи за истинскитѣ отношения между него и братъ ѝ, ще се уплаши да не би да го загуби, както бѣ загубила Димитра. Сега тя самата му казваше, че го обича, тъкмо затова, че е като него.

Момичето се бѣ повдигнало на прѣсти, за да бжде поблизу до хубавото му младо лице.

Янко се наведе и за първи пѣтъ я цѣлуна.

Старитѣ приятели

ЯНКО заработи мжжки. Задачата, която му бѣха възложили бѣше и тежка и опасна, но тя му прилегна. По-малка ли бѣше опасността за другитѣ, за тѣзи, които бѣха нарамили пушки и подъ развѣтитѣ зелени байраци, бѣха тръгнали да мратъ. И измрѣха. Щастливцитѣ измрѣха, а другитѣ отидоха на мѣсто, по-лошо отъ смъртта: въ тъмнитѣ и влѣжни зандани на Анадола.

Въ каменарницата Янко се вестяваше вече рѣдко. Веднажъ само Станчо Красенченина го бѣше запиталъ, защо толкова скита и какво върши. Янко му отговори кратко: — Ходя по народна работа.

За да му е по-удобно да следи турскитѣ властици, той напустна малката си стаичка при каменарницата, нае една кжщичка отъ две стаи въ Гирдапа и тамъ се посели съ своя нечаканъ храненикъ — лудия Мемишъ паша.

Каменарьтъ бѣ успѣлъ да повлияе на нещастника, поне въ едно нѣщо: бѣше го накаралъ да захвърли дрѣнкулкитѣ, съ които се кичеше, да махне огледалото отъ челмата си и да остави кафеза съ птичетата въ стаята, която му бѣше опредѣлилъ за ношуване.

Янко бѣше страненъ човѣкъ. Съ лудия, той нито можеше да се разговаря, нито можеше да го използва за нѣкаква работа. Но се чувствуваше нѣкакъ си задълженъ да се грижи за него, следъ като бѣ го направилъ невъзможенъ предъ конашкитѣ първенци.

А Мемишъ паша гледаше на него, като на добъръ челебия и при всѣки случай му се покланяше до земи.

Ако Янко знаеше една подробност, той би се погрижил да се освободи отъ дружбата на лудия човѣкъ, но улисанъ въ работа, той не можеше да го забележи. Всѣка вечеръ, когато излизаше да разузнава, или да се види съ Елена, на десетина крачки следъ него вървѣше Мемишъ паша.

Нещастникътъ го следваше като куче и тихичко си говорѣше несвързани работи. Но ако нѣкой би го запиталъ защо прави това, може би въ болния му мозъкъ щѣше да проблесне мъничко съзнание и щѣше да каже:

— Отъ благодарностъ.

Янковата работа вървѣше успѣшно, защото наистина въ страната ставаше нѣщо необикновено. На день по три пѣти пристигаха отъ Варна тренове, пълни съ войници, прѣспиваха въ Русчукъ, а на следния день ги отправяха съ параходчето „Султание“ по другитѣ дунавски пристанища.

Агитъ сякашъ бѣха подусѣтили това, което Ангелъ загатваше въ писмото на дѣдо Рахамимъ и се готвѣха да пазятъ най-изложената си граница.

А когато, току преди Коледа, Дунавътъ спрѣ и параходчето не можеше да пѣтува, войницитѣ оставаха въ Русчукъ и навѣрно очакваха да дойде пролѣтъ, за да заминатъ.

Но не само многото войска, която бѣ настанена въ срѣдището на вилаета, правѣше впечатление на Янко. Всички турци се бѣха промѣнили. Бѣха станали подозрителни, мнителни, намръщени и зли, като разярени животни. Тѣ гледаха на всички българи, като на врагове. Бѣха станали дори нѣколко сбивания между българчета и турчета, при които случаи властѣта безъ следствие бѣ наказала българчетата.

Всичко това Янко най-добросъвѣстно разследваше. Съ пристигането на всѣки тренъ, той се навѣрташе около станцията, изброяваше таборитѣ, научаваше отъ кои войсковы части бѣха, вечеръ правѣше пресмѣтания, записваше ги на едно малко листче и го отнасяше на баба Тонка.

Тя отнасяше листчето на гавазина на руския дипломатически агентъ, а оттамъ насетне — пѣтътъ на донесението бѣше ясенъ.

И тази вечеръ Янко приготви малкото листче, облѣче тежкия си кожухъ и тръгна къмъ бабини Тонкини.

Студениятъ севернякъ метѣше снѣга по улицитѣ и го хвърляше въ очитѣ на нѣколцината закъснѣли минувачи.

— Кучешки студъ! промълви Янко и повдигна високата яка на кожуха си.—Въ такъвъ студъ нашиятъ занаятъ е най-лесенъ, защото никои не смѣе да си пѣха носата тамъ, кждето го пѣхаме ние,

Самъ се засмѣ на шегата си. Наистина, дветѣ заплата, край които премина, се бѣха сгушили на заветъ до единъ стоборъ, пухкаха съ кжситѣ си чебучки, подскачаха и плѣскаха съ ржце, за да се сгрѣятъ.

Той премина презъ нѣколко тъмни улици, излѣзе срещу кафенето на Петалата, надникна вжтре, но видѣ, че само чирачетата метѣха пода и бързо трѣгна къмъ Дунава.

Прозорецътъ у бабини Тонкини свѣтѣше. Янко похлопа на стѣклото и влѣзе въ двора. Снѣгътъ задъ вратата бѣше грижливо прибранъ, да не би да се заяде портата, като се отвори. Откакъ се бѣха събудили надеждитѣ на старата жена, тя отново се бѣ преобразила на нѣкогашната „коджа комита“, готова на всичко, за да успѣе народната борба.

Не бѣше заключена и вратата на пруста. Както всѣки пжтъ, баба Тонка го очакваше. Но на Янко се стори, че чува отжтре заглушенъ мжжки шепотъ.

Старицата отвори и погледна въ пруста:

— Влѣзь де!

После се обърна къмъ нѣкого въ стаята и прибави троснато:

— Нали ти казвамъ, че е нашъ човѣкъ, бре? Людцкъ човѣкъ откжде ще дойде по това време, а?

На прага Янко застана втрещенъ. Предъ него стоеше Стефанъ Гугуто — сжщиятъ Стефанъ, съ огненитѣ очи, съ високото чело и съ откритата усмивка край устнитѣ.

— Бай Стефане! — каменарътъ не позна гласа си. — Ти ли се, бе брате?!

— Цѣлъ цѣленичекъ! — думитѣ му заглѣхнаха въ звучна цѣлувка.

— Отъ кжде по това време? — запита Янко, като се откопчи отъ мечешката прегръдка.

— Отъ Цариградъ, майка, отъ Цариградъ! — засмѣ се баба Тонка. — Султанътъ го викалъ да го прави валия. Ухъ, да те знай Господъ! — и устрели каменаря.—Въ мойта кжща все отъ Влашко идватъ гости. . .

Нито Янко, нито Стефанъ дослушаха шегата на старата жена.

— Ехъ, брате, живи бѣхме да се видимъ!

— Живи, — съ въздишка промълви Янко. — А колко приятели изпратихме. Отидоха си единъ следъ другъ. . .

— Умрѣлитѣ Богъ да ги прости, — тръсна глава Стефанъ. — Насъ да не ни чакатъ торби съ жълтици! И нашиятъ край ще е такъвъ, само че не знаемъ, кога ще дойде

— Остави това, ами кажи какво има отвждъ, — запита Янко.

— Отвждъ има студъ и пламенни надежди. И жажда, Янко, страшна жажда. Жадуватъ хората за свобода! Готови сж съ кръвта си да утолятъ тази жажда, но да не ги мжчи вече! Това нѣщо, вие отъ тука, мжно можете да го разберете. Не искамъ да кажа, че не сте добри българи, че не милѣте за родината, или че не теглите отъ робството. Не това. Друга ми е мисълта. Вие поне сте тука: дишате български въздухъ, грѣе ви българско слънце, българско небе се синѣе надъ главитѣ ви. А ние тамъ? Какво ни е на насъ, когато живѣемъ срѣдъ чужди хора, които винаги ни гледагъ, като врагове? Това нѣщо убива повече отъ действителното робство. . .

Той се замисли за мигъ.

— Затова и дойдохъ. Рекохъ си ще мина оттаткъ, па каквото ще да става.

— Само затова ли дойде? — зачуди се Янко.

— Трѣбва да съмъ лудъ да идвамъ само затова. Исканъ да видя какво става отсамъ. Отъ твоитѣ сведения, които се предаватъ на всички български комитети въ Русия и Влашко, ми стана ясно, че тука има нѣщо важно.

Гордостъ изпълни душата на каменаря. Той смѣташе, че даннитѣ, които събира, отиватъ само до консула въ Русчукъ, а сега научи, че имало и други, които ги чакали и разчитали на тѣхъ.

— Ами ти отде знаешъ, че сведенията ги давамъ азъ?

— Какъ отде? — изви вежди Стефанъ. — Нали дѣдо Рахамимъ писа писмо на Ангелъ Хаджиолу? И тазъ хубава! Ти какво мислишъ, приятелю. Да не допускашъ, че сме вчерашни, та ще се довѣримъ на когото и да е, а? Та ако не знаехме, че тебе сж натоварили съ такъва работа, на часа щѣхме да се откажемъ отъ сведенията, или поне щѣхме да ги провѣрряваме по три пжти.

Гордостъта на Янко се удвои. Тази вѣра, съ която го бѣха облѣкли хората на народното дѣло, го накара да премалѣе отъ радостъ.

— Сега, Янко, не е както едно време. Комитетитѣ не сж вече организация на хъшоветѣ, на тия, които крадѣха кокошки изъ курницитѣ на мирнитѣ власи, за да се хранятъ на тия, които носѣха посрѣдъ лѣто зимни палта и галоши, защото отдолу нѣмаха никакви дрехи, на тѣзи... Какво ще ти разправамъ. Ти безъ да си билъ отвждъ знаешъ, какъ може да се живѣе въ чужбина безъ грошъ и безъ работа... Друго искамъ да ти кажа. Задъ комитетитѣ сега стои цѣла Русия и половина Влашко. Казвамъ, половина, защото власитѣ сж страховливи и не смѣятъ да приказватъ на високо за барутъ.

— Значи Русия е готова...

— Русия е съвсемъ готова. Само чака удобно време. И то ще дойде, майчице Българийо! Ще дойде! Най-късно до пролѣтъ ще пламне войната, която ще ни разкъса веригитѣ. За този Великденъ има смисълъ да се живѣе!

Очитѣ на Стефанъ Гугуто пущаха мълнии. Баба Тонка го гледаше съ обаяние:

— Все си сжщия, Стефане! Помня те още когато ми разказваше за Караджата... Още тогава виждахъ, че отъ тебе това ще стане... Ами помнишъ ли, като изплаши Минка? Като искаше да я затворишъ въ комитетската стая, а?

— Много ти здраве отъ нея, бабо! — опомни се Стефанъ. — Азъ се заловихъ на приказка съ Янка, та съвсемъ забравихъ. Като ѝ рекохъ, че ще идвамъ насамъ, заплака горката. Знае си, че не отивамъ на сватба...

— Тя... какъ е? — страховливо запита и Янко. Бѣше му неловко. Питаше се, дали Стефанъ не знае, че той искаше нѣкога да се жени за Минка.

— Живо и здраво е, Янко. Имаме си дверожби. Момчета. Юнаци. Едното, голѣмото, го кръстихме Любенъ, на Любена Каравеловъ, а другото — Ангелъ. Рекохъ си, хемъ бай Ангелъ Хаджиолу да почета, хемъ и за Ангелъ Кънчевъ да си спомнямъ...

Докато тѣ се разговаряха, баба Тонка седѣше на миндера и все по-низко и по-низко отпущаше глава. Мжжетѣ не забелязваха, и не биха я забелязали, ако не бѣше едно тихичко изхлипане.

— Бабо Тонке, какво ти стана? — обърна се Стефанъ. — Лошо ли ти е? Да не си...

— Нищо, синко, нищо. Събори ме мжката за малко и това е!

Тя се опита да се усмихне, но лицето ѝ се изкриви въ болезнена гримаса.

Стефанъ я прегърна:

— Хайде де, майко! И тебе ли трѣбва да виждамъ разплакана? Ти, дето давашъ на всички ни сили и смѣлостъ! Ти, дето си по-юнакъ отъ десетъ юнака!

— Нищо, нищо! Азъ съмъ виждала и мжже да плачатъ. Нищо, ще ми мине.

Тя избърса странитѣ си съ дланъ и стана:

— Сега ще донеса да ви почерпя съ нѣщо.

При вратата се обърна къмъ двамата слисани мжже и отсѣче:

— Какво ме гледате, като болнави, бре? Ако плачехъ за всичко, за което би трѣбвало да плача, Дунавътъ щѣше да стане два пжти по-дълбокъ!

Бурята буботи

ЗИМАТА неусѣтно се претъркули.

Отвѣха се студениитѣ вѣтрове, разби се сребърната ризница на рѣката, шумнитѣ води отвлѣкоха ледоветѣ.

Съ първия пролѣтенъ злакъ, съ първата жълтава зеленина, подала се изподъ снѣга, дойде и тревогата.

Баба Тонка я почувствува първа. Сякашъ съ невидими сѣтива досѣти дѣха на бурята, която приближаваше.

Тя често се спираше на брѣга на Дунава, заглеждаше се въ далечината и ѝ се струваше, че вече съзира да пролѣскаватъ свѣтковици и че чува тъгнежъ.

— Какво гледашъ, бабо?

Елена я гледаше усмихната и разхубавена отъ пролѣтъта.

— Какво гледамъ ли? Дунавътъ. Гледамъ го, че само той не се е промѣнилъ, откакъ съмъ го запомнила.

Момичето се облакѣти на стобора до нея.

— Янко ми каза, да дойда тука и да го почакамъ. Той ималъ работа на пристанището и щѣлъ да мине край васъ.

— И за Янко мисля, и за тебе мисля, — уморено промълви старицата. — Затова си стоя тука и гледамъ.

— Какво има да мислишъ за насъ, бабо Тонке? Не ти ли стигатъ твоитѣ грижи?

— Мисля за всички, — неопределено отговори баба Тонка.

И после:

— Млада си ти, Еленко, млада си и затова не усъщашъ. А азъ вече виждамъ бурята. Чувамъ ѝ буботенето. Това нѣщо не може да се разправи съ думи . . .

Елена за първи пътъ я виждаше такъва:

— Не си ли спомняшъ, бабо, съ колко радостъ и надежда ми разправяше по-рано, че ще дойде нѣщо необикновено? Тогава ти не се плашеше и не мислѣше, че ще бжде страшно.

— Азъ и сега не се плаша. А за страшното и тогава съмъ мислила, както мисля и сега. Ехъ, момиче, момиче . . .

— Какъвъ нечестивъ съветъ правите тука, а? — за-смѣ се задъ тѣхъ Янко. — За мене ли кроите нѣщо? Бабо, ако се науча, че ме коришъ предъ Елена, нѣма да ти стѣпя въ кѣщата.

Не дочака отговоръ на шегата си и се обърна къмъ момичето:

— Хайде, дете, да те поразходя малко. Какъвто съмъ годеникъ — тежко ти и горко! По цѣлъ день търча, привечеръ те виждамъ, колкото да те ядосамъ, и пакъ търчене! А? Ти не се ли сърдишъ? . . .

Момичето не отговори. Сбогува се набързо съ баба Тонка и тръгна до годеника си. Тревогата на старата жена се бѣ предала и на нея. Искаше ѝ се да разпитва Янка за много нѣща и не знаеше какъ да зададе първия въпросъ. А той бѣше и най-главниятъ:

— Какво ще става?

— — — — —
Тѣ стояха на сжщото мѣсто, кждето есенесъ бѣха открили, че се обичатъ и бѣха си казали първитѣ нѣжни думи.

Елена сега спокойно държеше ржката си въ неговата и облѣгаше глава на рамото му.

Въ зашумѣлитѣ вече дървета на Владиковата бахча пѣха птички. Лекиятъ привечеренъ вѣтъръ носѣше дѣхъ на зелено, този неопределенъ дѣхъ, съчетанъ отъ миризмата на влажна прѣстъ, на мента и дива мерудия.

Слънцето отколе бѣ залѣзло задъ низкитѣ хълмове на Влашката земя, но на изтокъ още аленѣеше тънка ивица.

На западъ надъ Сарж-баиръ, изъ задъ купчина тъмно-сини облаци, се показваше сребърното лице на месечината и каточели се усмихваше на двамата влюбени.

— Янко, ще те попитамъ нѣщо. Не ми се сърди! Сега като бѣхъ у бабини Тонкини, тя ми загатна.

— Какво ти загатна? Нѣщо лошо ли каза?

— И лошо, и не! — отговори Елена, за да спечели време и да подбере въпроса си.

— Кажй де! Питай, да видя, каква муха е пуслала баба Тонка въ хубавата ти главичка?

— Тя ми каза, че идвала буря, че щѣло да стане нѣщо страшно и, че мислила за тебе и мене. . . За това искахъ да те питамъ. Кажй ми, какво ще става?

Янко отпустна глава. Само прѣститѣ му леко постиснаха малката дланъ на момичето. Мислитѣ му бѣгаха лудо, съ шеметна бързина, разбъркани и нестройни.

Той не биваше да ѝ казва за това, което щѣше да дойде, защото тази тайна не бѣше негова. Отъ друга страна — не смѣеше и да крие отъ нея предстоящото, защото я обичаше, защото му бѣше годеница, и защото трѣбваше да я подготви и за възможното най-страшно.

— Ти не се грижи за мене! — помогна му Елена. — Азъ не съмъ дете, та да не разбирамъ, че това, за което тичашъ, не е търговия. Кажй ми. . . Може би ще мога да ти помагамъ. . .

— Ти да ми помагашъ? Хайде де! Това за тебе ли е работа?

— Коя работа не е за мене?

Янко се подвоуми още мигъ.

— Добре. Като искашъ да знаешъ, ще ти кажа. Но това, което ще ти кажа, само ти ще го знаешъ.

— Да! — прошепна Елена.

— Война ще има, — продължи съ сжщия шепотъ Янко. — Русия ще се бие съ Турция за нашата свобода. За това ти е загатнала баба Тонка. Тя може би е научила, а може би само се досѣща. Истината е, че всѣки день може да избухне войната.

— А защо каза, че мислила за тебе?

— Защото . . . защото знае, каква работа върша.

— ?

— Ехъ . . . Никаква работа! Помагамъ на руснацитѣ. Елена не запита повече. И това, което научи, и то ѝ стигаше. Ржката ѝ леко треперѣше, и той знаеше, че ако повдигне лицето ѝ — ще види очитѣ ѝ насълзени.

Опита се да я успокои:

— Всѣки си има пжтъ въ живота, Ленко. Единъ става

търговецъ, други занаятчия, трети . . . трети става, като баща ти, и като мене — бунтовникъ . . .

Вечерята се спустина надъ земята, като черно крило. Натезало отъ златото на звездитѣ, небето се наведе низко, низко, като че ли да го досегнешъ съ ржка.

— Ти нали ме обичашъ? — запита Янко съ нѣжностъ.
— Щомъ ме обичашъ, ще ме разберешъ.

— Азъ те разбирамъ, — простена момичето. — Разбирамъ те, само че ми е мъчно. И братъ ми, и ти . . .

— Не ме оплаквай отъ сега, де! — засмѣ се Янко. — Не съмъ умрѣлъ, и нѣма да умра току тъй.

— Знамъ. И затова ми е мъчно! Баба Тонка ми каза..

— Ехъ, много приказлива е станала баба Тонка!

— Да вървимъ, — прекъсна го Елена. — Стгна ми студено.

Когато стигнаха до тѣхъ, Янко задържа ржката ѝ и съ несвойски гласъ запита:

— Сега, като научи, че задъ гърба ми има насочена пушка, може би ще престанешъ да ме обичашъ, а? Може би нѣма да искашъ неженена да останешъ — вдовица?

Елена не отговори. Стисна ржката му, отвори пжтната врата и го поведе презъ тъмния дворъ:

— Ела, ела!

13 априлъ 1877 година

НѢМАШЕ нищо особено въ това хубаво пролѣтно утро. Слънцето грѣеше по ясно синьото небе, росата блестяше по тънкитѣ листца на тревитѣ, въ клонетѣ на дърветата пѣеха птички, жуужаха пчели и надъ цвѣята се гонѣха пеперуди, увлѣчени въ благословена любовна игра.

Изъ улицитѣ на града сновѣха усмихнати хора, играеха деца, работливи моми и невѣсти подреждаха дворскитѣ си градини, занаятчии и търговци шумѣха по чаршията, на пристанището търчаха голи до кръста мъже, натоварени съ тежки човали и пълнѣха съ златно жито голѣмитѣ австрийски шлепове.

Нищо не показваше, че е станала нѣкаква промѣна въ мирния животъ на страната. Нищо не говорѣше, че две стихии бѣха застанали една срещу друга и, че отъ тѣхното

сблъскване ще избухне мълния, която ще поразии хиляди люде и ще разбие хиляди сърдца.

Баба Тонка прибради копринения баръшъ, мушна въ елека си малкото листче, което Янко ѝ бѣ далъ вечеръта и тръгна къмъ руското консулато.

Тя закачливо подвикна на една съседка, скара се на две момченца, които въ играта си се бѣха сборичкали току предъ краката ѝ, и наближи кжщата на дѣдо Цани Камбура, кждето живѣеше рускиятъ дипломатически агентъ Каличъ.

Този пждъ гавазинътъ Григоръ не я посрещна предъ вратата, ами ѝ направи знакъ да влѣзе въ кжщи.

Старицата забеляза, че въ кжщата имаше нѣкаква бъркотия. По коридора бѣха разхвърлени денкове и куфари, двама отъ чиновницитѣ на агенцията прибираха книжа въ сандѣци, другъ единъ ковѣше нѣкаква каса, а самъ Каличъ следѣше тѣхната работа съ забележима нервностъ.

— Какво става у васъ, мари майка?

Единиятъ чиновникъ, който я познаваше добре и честичко я посещаваше, за да опитва калената ѝ ракия, се обърна усмихнатъ:

— Отиваме си, бабичко. Султанътъ не ни иска вече!

Нѣщо жегна сърдцето на баба Тонка:

— Отивате ли си? Защо ще си отивате?

— Нали ти казахъ? Султанътъ не ни иска!

Каличъ изгледа строго младия човѣкъ и покани баба Тонка въ кабинета си. И тукъ царѣше сжция безпорядкъ. Всички мобили бѣха прибрани и опаковани. Оставаше само голѣмото орѣхово бюро, чиито чекмеджета зѣеха грозно.

— Добре, че дойде, бабо, — започна той съ разваленния си руско български езикъ. — Азъ казахъ нарочно на Григоръ да те повика при мене, да ти благодаря за всичко, което ти и твоитѣ помощници правѣхте за мене и за моята работа въ Русчукъ. Най-много благодаря за тѣзи малки листчета, които ти ми носѣше презъ день. Отъ тѣхъ научихъ много нѣща. И не само азъ ги научихъ, ами и други хора: по голѣми и по-важни отъ мене.

Баба Тонка го гледаше учудено. Тя не можа да разбере извелнажъ за какво ѝ говорѣше и защо ѝ изказваше толкова благодарности.

— Какво има, бре синко? — запита тя съ свойствената ѝ непристореностъ и фамилиарностъ, — за какво сте разхвърляли цѣлото консулато? Кжде ще ходите?

Каличъ се засмѣ широко:

— Това, което вие българитѣ искахте и очаквахте, стана. Вчера въ Кишиневъ нашиятъ милостивъ господарь Императорътъ е обявилъ война на турцитѣ, за да ги накаже за всички звѣрства, които извършиха въ България преди една година. Това е!

Старицата се олюлѣ. Предъ очитѣ ѝ заиграха разноцвѣтни свѣтлини. Клепкитѣ ѝ се отпуснаха, за да скриятъ благодарствената влага.

— Какво ти стана, бабо?

— Нищо, синко. Благодаря на Бога! Доживѣхъ! Доживѣхъ!

Каличъ сложи ржката си на рамото ѝ:

— Още много нѣща ще доживѣешъ, бѣбо Тонке. Ще доживѣешъ свободно българско царство и ще посрещашъ тия, които есенесь изпрати на заточение. Всичко ще доживѣешъ. . . А сега си върви, та да не си навлѣчешъ нѣкоя беда.

Той ѝ цѣлуна ржка и самъ я поведе надолу по стълбитѣ.

При вратата баба Тонка се сѣти за нѣщо и му прошепна:

— Нѣма ли вече да ти изпращаме листчета? Нѣма ли да трѣбватъ повече?

— Напротивъ. Сега ще ни трѣбватъ повече. Нека твоятъ човѣкъ продѣлжава да ги пише, а ти ще ги давашъ на Григоръ. Той нѣма да идва съ насъ. Ще остане тука да пази консулатото.

— Ами Григоръ, какъ ще ги праща на тебе?

— Не се грижи за това. Той знае!

И още веднажъ ѝ цѣлуна ржка.

Пролѣтното слънце изпълни очитѣ на старата жена съ слъзи. Сега то ѝ се стори нѣкакъ-си по-червено и по-кърваво. Сякашъ и то се готвѣше за война.

Не чу и птички да пѣятъ. Дори гугушчуцитѣ, тѣзи сиви, безгрижни нехайници, бѣха замълчали.

Природата бѣше разбрала и научила това, което още малцина знаяха: войната бѣше обявена.

Отново по българската земя щѣше да протече рѣка кръвъ, отново щѣха да пламнатъ пожарища, отново женитѣ щѣха да сложатъ черни вдовишки забрадки и отново децата щѣха да трѣгнатъ немили-недраги сираци.

Туй бѣше лошото на войната. Туй бѣше нейната страхотия.

Но другото, другото!

То изпълняше сърдцето на старата жена съ радостъ и караше дланитѣ ѝ да се свиватъ въ юмруци:

— Свърши се вече! Краятъ дойде!

Тя току завиваше къмъ дома си, когато единъ низаминтъ я догони:

— Почакай, бабо. Кжде бѣше сега?

— Какво ти влиза въ работа кжде съмъ била? — сопна се баба Тонка. — Да не те е накаралъ валията, да гледашъ кой кжде ходи?!

— Не се шегувай, бабо. Не е време до шеги. Азъ те видѣхъ отъ кжде излѣзе.

— Като си ме видѣлъ, защо питашъ кжде съмъ ходила? Тамъ, кждето си ме видѣлъ!

Тя се опита да продължи пжтя си, ала заптието застана между нея и пжтната ѝ врата:

— Ти излѣзе изъ кжщата на московския консулъ. Кажи ми, какво си правила тамъ?

Баба Тонка мигомъ съобрази, че вече не би могла съ зло да умири низамина. Тя се усмихна ласкаво:

— Сега разбрахъ, чоджумъ, че наистина си знаялъ, кжде съмъ била. Бѣхъ при московския консулъ, да ти кажа ли защо? Слушай... Ама, не! По-добре влѣзъ вжтре, хемъ да пиешъ едно кафе, хемъ да си поприказваме.

Тя отново бѣ станала коджа-комита, отново се бѣ запалила отъ революционното дѣло. Малко ѝ трѣбваше. Достатъчна бѣше новината, която Каличъ ѝ бѣ съобщилъ. Сега, когато вече войната бѣ избухнала и свободата съ леки крачки приближаваше окървавената страна на робитѣ, тя знаеше, разбираше, вѣрваше, че трѣбва пакъ да бжде на чело, пакъ да се бори и да победи!

Низаминтъ се подвоуми. Искаше му се да влѣзе въ кжщата на старата жена, а не знаеше, дали нѣма да си навлѣче гнѣва на своитѣ началници. Него го бѣха предудредили, че въ района му има само единъ опасенъ човѣкъ — баба Тонка Тиховица Обретенова.

— Влизай де! — отново го покани старата жена. — Да съмъ млада — да се плашишъ. А то! По-стара съмъ отъ майка ти. Хайде, не се заплесвай, а влизай!

И приятелски го тупна по рамото.

Низаминтъ прекрачи прага, следъ като внимателно се огледа на всички страни.

Баба Тонка го остави въ пруста да я чака и отиде въ мутвака да му проготви кафе. Заедно съ кафето донесе голѣма чаша препечена калена ракия:

— Пийни, юнакъ, пийни да ти се сгрѣе кръвѣта. И азъ имахъ синове, като тебе, ама не излѣзоха хора. Станаха комити и отидоха по Балкана да се биятъ съ царския аскеръ. Будали! Де може да се биешъ съ аскера?! Тамъ всички сж бабаити, като тебе. Какъ те викатъ?

— Сали.

— Пийни си, Сали. Изпий си чашката, да ти донеса още една. Такъва ракия не можешъ да намѣришъ въ цѣлъ Русчукъ. Азъ съ такъва ракия съмъ черпила едно време Митхадъ паша. Ти чувалъ ли си за него? Той бѣше първиятъ валия въ Русчукъ. Такъвъ човѣкъ не се ражда и на хиляда години веднажъ. Той бѣше злато човѣкъ. Той не ходѣше, като Сабри ага, да пита коя жена кжде е ходила, а?

Низаминтъ бѣше готовъ почти да скочи и да си отиде. Той разбра, че наистина баба Тонка е опасна жена, съ която не би могло да се приказва току-така. Но тя вече носѣше втората чаша ракия:

— Ха, наздраве, Сали. Да си живъ и здравъ! Ще ти кажа сега, защо ходихъ при московския консулъ.

Тѣзи думи наново събудиха интереса на турчина.

— Най-вече затова искахъ да те питамъ, бабо.

— Добре де. Ще ти кажа. Московскиятъ консулъ има болни крака. Бѣхъ му дала едни билки, отъ които видѣлъ полза сиромаштъ. Сега ме вика, защото щѣлъ да си заминава въ Русия: нѣщо работа му се отворила тамъ. Та ми поиска отъ сжщитѣ билки да му дамъ. Затова ходихъ!

И когато донесе третата чаша, запита:

— Разбра ли, Сали. Това ме накара да отида при него! Човѣщина е. Защо да не му помогна, като е боленъ, човѣкътъ?

Турчинтъ се задоволи съ този отговоръ. За него стана ясно, че баба Тонка не е научила „голѣмата новина“.

А за самата баба Тонка бѣ ясно, че турчинтъ знаеше за войната, но се преструваше на спокоенъ, за да не я прави подозрителна.

— — — — —

Низаминтъ си отиде. Баба Тонка застана предъ иконостаса и направи широкъ кръстъ:

— Благодаря ти, Господи, за всичко. Благодаря ти за Петра, благодаря ти за Георги, благодаря ти за Ангела и Никола. Благодаря ти за всичко. Сега видѣхъ, че ти не си изоставилъ народа ни на мъка и горестъ. Чувствувамъ, че

това, за кото жадувахъ, вече идва. Устнитѣ ми изгорѣха за свободата, Господи. И ето сега живителната влага идва да ги разхлади и накваси. Благодаря ти.

Въ тази странна молитва, тя виждаше много и много отъ това, което бѣ минало и което бѣ преживѣла. Виждаше окървавената глава на Петра да стърчи на колъ набуцена предъ русчущкия конакъ, виждаше младата снага на Георги, сгърчена отъ смъртни мъжки, сгушена между високитѣ папрати на Бузлуджа, чуваше звѣна отъ тежкитѣ вериги на Ангела и дивната пѣсень на заточеницитѣ, съ които замина Никола.

И тя не скърбѣше за тѣзи страшни картини. Не униваше предъ тѣхъ, не съжالياваше, че сама ги бѣ нарисувала. Защото вѣрваше, че жертвата ѝ е приета и че идваше хубавиятъ день, за който я бѣше направила.

Нѣкоя тихичко почука на вратата. Баба Тонка се озърна. Тя не чакаше гости, защото отъ деня, когато изпрати и последния си синъ на заточение, рѣдко се намираше човѣкъ да ѝ дойде на гости:

— Влизай, влизай!

— Тука ли си, бабо Тонке? Погледнахъ на двора — нѣмаше те, затова рекохъ да видя въ кѣщи.

Бѣше Елена. И бѣше неизказано хубава. Никога старата жена не бѣше я виждала такъва. Тя я загледа съ възторгъ:

— Пуста Елена! Да не ѝ се нарадвашъ! Станала хубава, като слънцето!

— Ехъ, и ти, бабо! Започна да ме глезишъ, като малко момиченце! Накара ме да се изчервя!

Елена седна на миндера. Баба Тонка се присламчи до нея и я прегърна:

— Мила си ми, майка. Мила си ми и затова ти се радвамъ. Спомнихъ си за моитѣ моми. Едната — Петранка — е като тебе. Другата е мъничка.

— Кжде сж те, бабо?

— Все се канѣхъ да ти кажа за тѣхъ. Петрана е въ Русия. Отиде тамъ следъ вѣстанието. А Сийка е въ село при роднини. Не искахъ да ги държа тукъ. Не виждашъ ли, Ленче, че моята кѣща е тѣжна? Не виждашъ ли, че въ нея всѣка усмивка е присторена? А за моми, такъва кѣща не е добра. Въ нея тѣ биха се отровили. Затова ги отпратихъ.

Елена отколе бѣ видѣла, че бабината Тонкина кѣща не

е весела. И можеше ли да бжде весела кжщата, отъ която двама братя бѣха убити въ Балкана, а другитѣ двама гинѣха въ анадолскитѣ тъмници?!

— Бабо, — започна Елена смутено, — ние съ Янко решихме да се... оженимъ. Мислихме много и... да ти кажа ли? — Обичаме се.

По странитѣ ѝ цѣвна божуръ.

— Това зная, къзъмъ, ала...

— Янко е добъръ, майчице. Ти сама си ми го хвалила и си ми казвала, че има юнашко сърдце и честна дѣсница. Нали ти ми го каза. Затова...

— Слушай, майка, — промълви баба Тонка. Гласътъ ѝ бѣше необикновено топълъ и сърдеченъ. — Това, което сте наумили е добро и похвално, Отъ сега да ви благословя и азъ, и Господъ. Ала... За друго ми е... Ти не знаешъ... Може и Янко да не знае. Азъ днесъ ходихъ при руския консулъ Каличъ.

— Е?

— Той ми каза една голѣма новина, Еленко. Знаешъ ли? — Война е обявена между московцитѣ и поганцитѣ. Това, за което се борѣше бати ти Димитъръ, това, за което се бори Янко — стана! Като си помисля за войната...

Елена приведе глава:

— Наистина ли има война?

— Съ такива нѣща не се прави шега. Като ти казвамъ, че е истина — истина е. Самъ Каличъ ми го каза. Въ консулатото е събранъ всичкия багажъ. Руснацитѣ си дигатъ вече консулатото. Преди ти да дойдешъ, имаше единъ низаминъ у дома. И турцитѣ знаятъ за войната. Само че криятъ. Защо криятъ — единъ Господъ ги знае! И войната е, като гърбицата. Не може да се скрие!

Младата жена не я слушаше. Тя привеждаше все понизко и понизко главата си.

Баба Тонка я следѣше и каточели очакваше този моментъ. Ржката ѝ се отпусна върху тъмно руситѣ кждри на Елена, и устнитѣ ѝ зашепнаха тихо, топло, убедително:

— Еленко, знамъ че те боли. Знамъ всичко. Азъ съмъ стара и много знамъ. Но питашъ ли мене? Ти си момиче, ти живѣешъ съ утрешнитѣ дни — съ днитѣ, които ще дойдатъ. А азъ вече нѣма съ какво да живѣя. Моята се свърши. Ти нищо не знаешъ, майка. Азъ имахъ четири синове, високи, като планини, силни, като лъвове и хубави, хубави! Кжде сж сега моитѣ синове?... Никжде! Очаквахъ да видя

снахи и внуци? Омръзна ми вече людски хора да ми викатъ баба. Къде сж, Еленко, снахитѣ и внуцитѣ ми?... Никжде.

— Разбирамъ, те, бабо Тонке, — почти презъ сълзи продума Елена.

— Не ме разбирашъ, чедо. Не се сърди, ала не ме разбирашъ. Мене никой не ме разбира. Азъ сама не се разбирамъ. Слушай, моето момиче: ти имашъ единъ Янко, една хубава любовъ и не смѣешъ да помислишъ, че ще я загубишъ. А била ли си майка? Носила ли си въ утробата си любени рожби? Страдала ли си съ тѣхъ и за тѣхъ? — Не си. Затова не можешъ да ме разберешъ. Когато жената стане майка, тя и да обича мжжа си, не го обича толкова, че да пожертвува децата си за него. Богъ да прости дѣдо ти Тихо! Той бѣше златенъ човѣкъ. Имаше сърдце на светецъ и душа на птичка. Обичахъ го, стареца. Ако бѣше дошла смъртъта да ме запита: мене ли да вземе, или дѣдо ти Тихо, не бихъ се двоумила да кажа: мене вземи. Но за децата си не само бихъ казала това, а бихъ се хвърлила въ пригрѣдкитѣ на смъртъта. Само да ме вземе. И какво стана, Еленко? Всичкитѣ ми деца отидоха. До единъ. Защото има и по-скжпо нѣщо отъ децата. Затова за по-скжпо нѣщо ги пожертвувахъ всичкитѣ: свободата! Разбра ли? — Свободата! Тя ми ги взема И не ѝ се сърдя. Азъ сама ѝ ги дадохъ...

Баба Тонка замълча. Елена хлипаше въ прегрѣдката ѝ. Старицата милваше коситѣ ѝ, и сама бѣше просълзена:

— Боли, къзъмъ, знамъ, че боли!

И изведнажъ се стрѣсна:

— Господъ да не те убие, дано! Какво съмъ вземала да те глезя, като малко дете? Нищо лошо не се случило! Само... дете не бива да се жените сега, защото идва война. Това е!

Елена се засмѣ презъ сълзи:

— Права си, бабо, азъ заплакахъ, каточели погребвамъ нѣкого. И тазъ добра! Та още нищо лошо не е станало...

— И нѣма да стане, — добави баба Тонка и съ дланъ избърса лѣвата си буза.

А сърдцето ѝ казваше:

— Ще стане! Най-лошото ще стане!

Янко стигна до края

ТАЗИ вечерь Янко искаше да дoстигне върха на своето разузнаваческо дѣло. Бѣше успѣлъ да снеме плана на русчушкитѣ казарми. Оставаше да нанесе само нѣкои малки подробности и да го даде на баба Тонка.

Въ душата му се стѣлпяваше необикновена радостъ. Тукъ, подъ носа на турцитѣ, той събираше материали, които биха накарали агитѣ да изтрѣпнатъ, и които извикваха, навѣрно, радостни усмивки по лицата на рускитѣ офицери.

Отъ баба Тонка, Янко бѣше научилъ вече за обявяването на войната. Десетъ дни следъ това съобщение, той съ търпение и грижа бѣ подготвялъ голѣмия си планъ.

Рускиятъ агентъ Каличъ бѣ заминалъ, но все едно.

Янко се чувствуваше членъ на едно голѣмо семейство, което се борѣше подполно, работѣше и творѣше.

Ако преди десетина дни, биха му казали „шпионинъ“, той би настрѣхналъ и би се билъ съ дръзки хулители. Ако сега биха му казали тази дума, той би я посрещналъ съ удоволствие и радостъ. И навѣрно би извикалъ:

— Да! Шпионинъ съмъ! Повтарямъ и потретвамъ: шпионинъ съмъ и съ радостъ шпионирамъ тѣзи, които клаха, биха, безчестиха и мжчиха. Шпионирамъ ги, защото въ тази работа лежи залогътъ за успѣха на войната. Защото съ нея азъ изпълнявамъ най-добре отечествения си дългъ.

За първи пжтъ пролѣтното небе се покриваше съ облаци. Кротката до сега синева бѣ настѣрхнала, като разярено животно, готово да сломи и най-страшния противникъ.

Янко бѣ успѣлъ въ работата си. Бѣ нанесълъ на малкото листче точно мѣстата на бойнитѣ складове и знаеше, че когато утре запищятъ гюллетата, най-напредъ тамъ щѣха да паднатъ. И тогава...

— Ехъ, тогава!..

Съ весело сърдце, той прескочи малкото валче, което отдѣляше флотскитѣ казарми отъ брѣга.

Озърна се. Стори му се, че чува нѣкакви стжпки, но отдаде това на опънатитѣ си нерви и самъ се успокои. Сега вече идваше най-голѣмото му дѣло. Нека утре да го убиятъ! Все едно! Той щѣше достойно да изпълни дълга си!

— Ами Елена? — зачука нѣкакъвъ тревоженъ гласъ въ ушитѣ му. — Какво ще стане съ нея?

— Все едно, — успокои се Янко. — Елена е умна и ме обича. Тя ще разбере, дори и ако стане най-лошото.

И самъ се осжди.

Защо трѣбваше да мисли за най-лошото? Никой не знаеше съ какво се занимава. Никой не познаваше неговата работа и никой не можеше да го сжди.

Изведнаж задъ себе си Янко чу гласовѣтъ на турски войници. Нѣкой бѣше го видѣлъ и сега водѣше другаритѣ си, за да решатъ сждбата му.

— Човѣкъ бѣше! — говорѣше единъ плѣтень мжжи гласъ. — Азъ го видѣхъ въ тъмното. Колкото и да съмъ младъ, видѣхъ го.

— Видѣлъ си сѣнка, — отвърна му другъ. — Ако си го видѣлъ, къде е?

— Ето тука. Оттука се изкачи по брѣга. Азъ не посмѣхъ да му се обадя, защото ме бѣше страхъ, че ще избѣга. Но оттука мина.

— Видѣлъ си нѣкое голѣмо куче, — обади се пакъ първиятъ гласъ.

Янко се сниши въ тревата по брѣга. Той ясно чу разговора на низамитѣ и тѣхнитѣ думи накараха сърдцето му да спре да тупти.

Трети гласъ се обади:

— Ей тамъ, виждамъ нѣщо да се чернѣе. Да не би това да е сѣнката, която те е изплашила?

Янко се притисна още по-низко до земята.

— Тамъ ли? — обади се пакъ първиятъ гласъ. — Ще видя дали е човѣкъ, или куче, както каза Ибрахимъ.

Той замълча единъ мигъ, а сетне съ високъ остъръ гласъ заповѣда:

— Хей, кой си ти? — Предай се!

Янко чу смъртната си присжда и изтрѣпна. Устнитѣ безмълвно започнаха да шепнатъ:

— Не сега, Господи, не сега! Нека утре да ме убиятъ. Нѣма да се оплача и нѣма да жаля. Но не сега! Да предамъ плановѣтъ на баба Тонка и после.

Екна гръмъ. Зловещиятъ писъкъ на куршума се разнесе високо и злоещо.

Янко усѣти леко парване. Премалѣ му, но нищо не го заболѣ. Лека кърваво-червена мъгла падна предъ очитѣ му.

— Раненъ съмъ! — помисли той, и кой, знае защо, се усмихна. — Сега Елена ще...

Чу гласовѣтъ на низамитѣ и му се стори, че ги чува много отъ далечъ, отъ края на свѣта. Единъ отъ тѣхъ каза:

— Видѣ ли, глупако, че е куче? Ако бѣше човѣкъ, щѣше да се обади.

— Да се изкачимъ по брѣга, — каза другъ низаминъ, — да видимъ, какво е това куче, по което стреля Абди.

— Остави, — обади се самъ Абди. — Нѣма какво да гледаме. Утре, като се съмне, ще отидемъ да видимъ...

Янко въздѣхна облекченъ. Чувствуваше, че нѣщо топло преминава по гърба му и знаеше, че е кръвъ.

Чу, че низамитѣ се отдалечиха. Опита се да стане, но го задави кървава вълна и го сломи.

И тогава...

Тогава усѣти, че го повдигатъ едни здрави мжжи ржце и че го водятъ нѣкъде далече, далече...

Когато се събуди, лежеше въ стаичката си. Бѣше съвсемъ самъ. Газовата лампа едва прогонваше тъмнитѣ сѣнки на нощта и ги натрупваше по жглитѣ.

Кръвта още течеше по гърба му. И той я усѣщаше. Усѣщаше, какъ съ всѣки ударъ на сърдцето му единъ мигъ отъ младия му животъ се свършваше, кжсаше се и си отиваше.

Спокойствие. Чудно спокойствие изпълняше душата му.

Опита се да си припомни, какво бѣ станало съ него: да! бѣше на брѣга на Лома. Дойдоха низами. Не го видѣха, но той чу думитѣ имъ. И по тѣхъ разбра, че се готвѣха да стрелятъ... Защо не избѣга? Защото, ако бѣше се опиталъ да бѣга, тѣ щѣха да го хванатъ и навѣрно щѣха да намѣрятъ подъ елека му плана на казармата... Тогава щѣше да стане лошо. Нѣмаше да успѣе да го даде тамъ, кждето трѣбваше... А сега. Все едно му бѣше дали ще умре и дали ще остане живъ.

— А Елена? — обади се пакъ гласътъ изъ дъното на сърдцето му.

— Тя ще ме разбере. Тя ме обича и ще ме разбере! И въ кошмаръ той запѣ съ свистене и хриптене:

О, прощавай ми душице,
ако съмъ те огрчилъ...

Когато чу изстрелитѣ. Мемишъ паша се сепна.

Той винаги следѣше Янко. Знаеше опаснитѣ му пжтувания презъ нощта, но въ болния си умъ не можеше да съпостави всичко и да разбере, за какво Янко скиташе.

Лудиятъ го следеше само отъ нѣкаква странна привързаностъ, която съ нищо не можеше да се обясни, или се обясняваше — съ кжшея хлѣбъ, който Янко всѣки день му даваше, като на домашно животно.

Но изстрелитѣ заглъхнаха. Отминаха и тежкитѣ стѣпки на низамитѣ. Тогава Мемишъ паша се престраши.

Той се приближи до сгърченото тѣло и затихна. Янко пѣшкеше

— Много ли те боли, челеби? Много ли? Кучета сж тѣзи, дето те застреляха. Азъ ги познавамъ. Утре ще кажа на падишаха да ги избеси... Кучета сж. Аллахъ ще ги изпрати въ Преизподнята. И ще имъ даде да ядатъ сланина.

Лудиятъ се посуети мигъ-два надъ безчувствения трупъ:

— Стани, челеби! Тѣ не могатъ да ти направятъ никакво зло. Азъ съмъ тука и ще те вардя... А тѣ ще ядатъ сланина... Ха-ха-ха-ха! Разбра ли? Голѣми парчета сланина ще ядатъ, задето те нараниха!

Но Янко лежеше безмълвенъ и сломенъ. Мемишъ паша го разклати, помжчи се да го накара да дойде на себе си и като не успѣ, повдигна го на раменетѣ си и го понесе:

— Още утре падишахътъ ще накара да ги обесятъ! Азъ ти обещавамъ, челеби! Тѣ не знаятъ кой съмъ азъ! Ако знаяха, щѣха да си глътнатъ езицитѣ!

Нѣкакъвъ вжтрешенъ инстинктъ накара Мемишъ паша да пренесе тѣлото на Янко презъ най-тъмнитѣ и неживѣни улици на града.

Той стигна до малката кжщичка въ Гирдапа, внесе рания въ стаята, постави го на леглото и запали лампата

— Стани, челеби! Моля ти се, стани! Не се сърди вече на низамитѣ. Тѣ сж кучета и гяури. Послушай ме, челеби. Азъ утре ще ги накажа!

Но Янко лежеше безмълвенъ. Само по високото му чело блѣстѣха капки студена потъ.

Тогава лудиятъ се сѣти. Той знаеше, кжде е Елена. Много пжти бѣше следилъ каменаря до тѣхната кжща и знаеше.

— Челеби, ти ми се сърдишъ, но азъ ще доведа едно момиче, което на часа ще те накара да се усмихнешъ. Не вѣрвашъ ли, челеби? — Ще видишъ...

Мемишъ паша изкочи изъ вратата, като вихрушка. Той полетя презъ тъмнитѣ улици, блѣскайки се въ нѣколцина закъснѣли минувачи, събирайки следъ себе си усатрели и ругатни.

Какво му ставаше нему отъ хорските приказки? Челебията бѣше сърдитъ и това му стигаше да прегази Дунава.

Той стигна до кѣщата на Елена и заблъска съ всичка сила по вратата. Изплашеното слугинче излѣзе:

— Кой е?

— Чорбаджийката да излѣзе! — заповѣда Мемишъ паша. — Тя да излѣзе! На нея ще кажа!

Елена се подаде изъ кѣщи веднага подиръ момичето. Тя позна мъжа предъ портата и отърча насреща му:

— Какво е станало, Мемишъ паша?

Запита и змийски зжбъ клѣцна сърдцето ѝ.

— Нищо, нищо! — успокои я лудиятъ. — Челебията ми се сърди и не иска да ми приказва. Ела у дома да го видишъ. На тебе може да не ти се сърди.

— Кѣде бѣше челебията?

— Не ме разпитвай, де! — скарз се Мемишъ паша. — Казахъ ти да дойдешъ!

Преди да отиде у Янкови, Елена мина край бабината Тонкина кѣща и оттамъ повика старата жена съ себе си:

— Бабо, съ Янко е станало нѣщо. Мемишъ паша е лудъ и не можа да ми каже нищичко, но азъ чувствавамъ, че съ Янко се е случило нѣщо лошо.

Баба Тонка не чака да ѝ казватъ два пѣти. Тя сама очакваше да се случи нѣщо лошо съ младия мъжъ, който бѣше се нагърбилъ съ най-тежката народностна служба. Дори въ сърдцето си чувствуваше нѣкакво угризение. Ако не бѣше казала на дѣдо Рахаимъ за Янка, той не би се заелъ съ тази опасна и смъртоносна работа.

Безъ да продуматъ дума, дветѣ жени дотичаха до кѣщата на каменаря. Предъ тѣхъ търчеше лудиятъ Мемишъ паша и презъ цѣлия пѣтъ тихичко пѣеше нѣкаква странна любовна пѣсенъ.

Тѣ стигнаха въ кѣщи тъкмо когато Янко бѣ отворилъ очи и се мъчеше да си спомни, какво бѣ станало съ него.

— Янко, — изплака Елена и по очи се повали надъ леглото. — Янко, какво ти е? Какво ти направиха?

— Нищо, нищо! — опита се да каже Янко, ала по устнитѣ му се плѣзна кървава струйка.

Баба Тонка се спуствна къмъ ранения:

— Чакай! Сега не е време за плачове и писъци!

Тя бързо разкопча ризата на ранения и погледна: устнитѣ ѝ се свиха въ зловеща гънка.

— Убили го! Псетал

После се обърна къмъ лудия, който стоеше до вратата и гледаше виновно тъжната картина:

— Кжде го намъри, Мемиишъ паша?

— На Лома, бабо. Защо бѣше отишелъ тамъ, не зная. Азъ стояхъ на брѣга и го чакахъ. Пазѣхъ го отъ тия проклети кучета, низамитѣ.

— Той знаеше ли, че ти го чакашъ?

— Хм... — глупаво се усмихна турчинътъ. — Не знаеше. Ако знаеше, щѣше да ме изпжди. А можеше и да ме набие. Не знаеше. Азъ се криехъ въ тъмното... После, низамитѣ гърмѣха по него и казаха, че билъ куче... А тѣ сж кучета... И си отидоха. Тогава слѣзохъ малко по брѣга и го намърихъ. Вземахъ го на рѣце. Казахъ му да не се сърди, а той мълчи!

Янко отвори очи и въ просъница се усмихна:

— Елено!

— Янко! Мой Янко! Хубавъ Янко!..

— Чакай, чакай! — сопна се баба Тонка. — Остави азъ да го запитамъ за нѣщо.

И въ ума си каза:

— Да го запитамъ, защото не знамъ ще има ли повече сили да ми отговори.

— Янко, — наведе се тя надъ умирающия. — Янко, майка, кажи ми какво стана? Кжде те стреляха?

— Ехей, бабо Тонке! — оживи се Янко. — И ти ли си тука? Мене ми нѣма нищо. Азъ успѣхъ съ работата си. Дай утре листчето на... руския царь... Като отида при Ангелъ Кънчевъ, ще му река, че съмъ си изпълнилъ жребието. Той да не мисли, че съмъ се крилъ.

Старицата разбра, че Янко бълнува. Той смѣсваше ужаса отъ тази вечеръ съ миналото, което го бѣше потресло.

— Остави, Янко. Друго ми кажи: каква работа си свършилъ?

Въ нея се бѣ събудилъ бунтовникътъ. Тя гледеше на жертвата, като на жертва, не изпадеше въ излишна тревога и страхъ. Напротивъ, силѣше се да извади полза и отъ края на народния човѣкъ.

— Кажи ми, синко, каква работа си свършилъ?

— Казармата, — промълви Янко и отново се задави отъ кръвь. — Казармата изписахъ. И всичко по нея. Кжде е на турчулята джепането съмъ посочилъ съ кръстче. Да знаятъ нашитѣ хора, че кръстътъ ще победи полумесеца!

Глуха тишина настана въ малката полутъмна стаичка. Сѣнкитѣ още по-плѣтно се събраха въ четиритѣ жгла и още по-страшно звучеше хрипкавото дишане на ранения.

— Бабо, — проплака Елена. — Да повикаме докторъ Костаки. Той може да помогне!

— Търчи, майка! — насърчително каза баба Тонка.

А когато момичето излѣзе, прибави съ полугласъ:

— Нѣма вече нужда никого да викашъ. . .

Янко въздѣхна дълбоко единъ пжтъ и се опѣна.

Мемишъ паша гледаше съ широко отворени очи.

— Умрѣ ли? — запита той. и въ гласа му не прозвуча никаква тревога. — Ако е умрѣлъ, да го заровимъ, че да не ни усѣтятъ читацитѣ. . . Ти знаешъ ли? Читацитѣ сж лоши хора. . . Аллахъ ще ги накаже да ядатъ сланина.

— Излѣзъ вѣнъ! — остро заповѣда баба Тонка.

Турчинътъ се подчини. Той излѣзе въ тъмния прустъ, седна до вратата и заплака:

— И ти си лоша! И ти си лоша!

Вжтре при мъртвеца остана сама баба Тонка. Само за мигъ се вгледа въ това хубаво младо лице, което излъчваше блѣсъкка на неземно величие и въ душата си усѣти люта болка. А после „коджа-комитата“ надви.

Тя оправи трупа, скръсти ржцетѣ, опита се да затвори считѣ и старателно започна да претърсва джебоветѣ на мъртвеца. Намѣри малкото листче и бързишката го прибра въ пазвата си. Но колкото и бързо да пипаше, успѣ да забележи, че на единия му край има кърваво петно.

Само следъ мигъ, въ стаята се втурна Елена. Следъ нея запхтѣнъ идваше престарѣлиятъ лѣкаръ.

— Янко!

Янко гледаше годеницата си съ студени безжизнени очи. . .

Първиятъ изстрелъ

Въ черквата „Свети Георги“, попъ Иванъ Койманджата отслужи четирийсетини за Янка. Баба Тонка се завърна въ кжщи съ още една мжка въ сърдцето, и съ още една брѣчка между веждитѣ.

До нея вървѣше едно младо момиче, което бѣше прегрбено и сломено като столѣтница: Елена.

Дветѣ вървѣха мълчишката, съ приведени глави и съ очи устремени въ земята.

— Да влѣземъ вжтре, майка, — промълви баба Тонка, — да влѣземъ вжтре да си починешъ.

Елена поклати глава:

— По-добре си ми е тука, бабо. Ще си оставя столъ до стобора и ще погледамъ.

— Погледай! — повдигна рамене старицата. — Погледай и се разтуши!

— Тя, моята разтуха . . .

И не доизказа. Облегна се на стобора: Дунавътъ течеше спокоенъ и тихъ. Плътната му зелена вода се движеше бавно, като огромна змия, гладна и ненаситна.

— Не се насища на спомени! — въздъхна Елена. — А мене споменитѣ вече ме умориха. Ако не бѣха тѣ, може би щѣхъ да мога да спя, да почивамъ, да обичамъ хората и да искамъ тѣ да ме обичатъ. Сега?!

Едно малко бѣло облаче отъ влашкия брѣгъ привлече вниманието ѝ. То се подаде съвсемъ малко и пухкаво, после изведнажъ вѣтрътъ го разви и разпиля на длъжъ върху рѣката.

— Чудно облаче! — помисли момичето и преди да продължи мислитѣ си, чу трѣсъкъ.

— Стрелятъ! — изпищѣ тя. — Стрелятъ, бабо Тонке! Нашитѣ стрелятъ! Стрелятъ за Янка, за батя, за мене!

Баба Тонка бѣ чула трѣсъка и дотича на двора:

— Какво викашъ, какво? Кой стреля? Отъ кжде стрелятъ.

— Оттамъ, оттамъ!

Луда радостъ грѣеше по лицето на Елена. Въ този първи изстрелъ на войната, тя видѣ отмъщението — живото и внушително отмъщение, което идваше да донесе Божие възмездие за всички роби. Бѣше загубила брата си, бѣше загубила любимия си, бѣше загубила всичко, което ценѣше и тачеше. Но сега идваше разплатата.

Преди да се откъсне отъ своитѣ мисли, тя чу шума на прелускащи коне. Таборъ низами доведоха до само брѣга на рѣката едно орджие.

Единъ младъ офицеръ даваше заповѣди, които мълкомъ се изпълняваха.

Отъ срещния брѣгъ на рѣката се повдигна второ облаче. Елена вече не гледаше него, а чакаше да чуе трѣсъкъ. Той дойде по-скоро, може би, защото го очакваше. Стори

й се, че гюллето пропищѣ надъ главата ѝ и се заби нѣкъде съвсемъ близко.

На руския изстрелъ отвърна донесеното отъ низамитѣ топче.

Момичето дори успѣ да види огъня, който излѣзе изъ гърлото му.

— Бабо, бабо, вижъ! Читацитѣ отговарятъ на московцитѣ. Ехъ, какъ ми се иска, какъ ми се иска...

— Не говори детски приказки, ами си влѣзъ въ къщи. Не ти е работа да стоишъ тука. Хайде!

Безумна решителностъ обхвана Елена. Умътъ ѝ работѣше трескаво. Безъ да учи военно изкуство, тя разбра, че на руситѣ имъ липсваше едно нѣщо: видимъ предметъ, по който да оправятъ орждието си.

Безъ да каже дума на баба Тонка, Елена изтича въ къщи, грабна отъ мийката голѣмия бѣлѣ кинарлия пешкиръ, метна го на раменетѣ си и отърча къмъ турския таборъ.

— Елено, рожбо, почакай! Луда ли си?! Какво правишъ, Елено!

Гласътъ ѝ затихна, като отсѣченъ звънъ на счупено стъкло. Премалѣла тя се хвана за дѣскитѣ на стобора и едва се задържа:

— Майко Богородичке, запази я! Майко Богородичке, пощади я!

Низамитѣ видѣха тичащата къмъ тѣхъ жена.

Ала и отъ Влашко я бѣха видѣли. Каточели бѣха разбрали значението на бѣлото петно, което ярко се очертаваше върху зеленината на брѣга.

Баба Тонка не видѣ новото бѣло облаче, но видѣ нѣщо по-страшно и затвори очи.

Когато ги отвори, видѣ таборътъ низами разпрѣснатъ. Топътъ лежеше безпомощенъ на страна отъ колелата си а бѣлиятъ кинарлия пешкиръ покриваше, като саванъ, едно младо юнашко тѣло...

Война

СЛЕДЪ първиятъ изстрелъ Русчукъ полудѣ.

До тогава гражданитѣ не вѣрваха на войната. Тѣ гледаха ккто на нѣщо, което бѣше далечно и чуждо, което ставаше, сякашъ, далечъ отъ тѣхъ — задъ триста планини и морета.

Но когато чуха писъка на гранатитѣ, когато видѣха съборенитѣ кѣщи и продупченитѣ минарета на дветѣ джамии, разбраха, че лошото, за което бѣха чували, бѣше дошло до тѣхъ.

И градътъ полудѣ.

Търговцитѣ бързаха да продадатъ стокитѣ си, да събератъ вересиитѣ и да теглятъ кепенцитѣ на дюкянитѣ. Тѣ знаяха, че златото не го разяжда рѣжда и че паритѣ винаги си бѣха пари.

Чивчиитѣ отъ Мечка махала изпокриха всичкитѣ си храни, и въ двороветѣ имъ не се виждаше стиска плѣва и зърно пшеница.

И въ този голѣмъ градъ, обърнатъ на воененъ лагеръ, паниката бѣше неописуема.

Но тя достигна своя връхъ, когато телали обходиха улицитѣ и съобщиха, че женитѣ и децата могагъ и трѣбва да напуснатъ Русчукъ и да се оттеглятъ въ вътрешността на страната.

Още щомъ се разнесе тази вестъ, Нериде ханѣмъ, най-старата отъ женитѣ на Еминъ ага, слѣзе отъ високия чардакъ и похлопа на вратата на пруста у бабини Тонкини.

— Влѣзъ, влѣзъ, Нериде.

— Чу ли, сестрице? Научи ли новината? Да сме си напустнѣли кѣщитѣ и да сме отидѣли по селата. Това нѣщо случвало ли се е други пѣтъ, а? Кажу ми! Случвало ли се е?

Лицето на старата туркиня бѣше обезобразено отъ уплаха. Устнитѣ ѝ бѣха синьо-зелени, а край очитѣ ѝ бръчкитѣ се впиваха дълбоко.

— Всичко се случва, Нериде. За мене е имало толкова много случки — и добри и зли, че вече нито се чудя, нито се плаша.

— Това не е нищо, бабо Тонке! — опита се да добие самообладание ханѣмата. — Нищо не е! Ами за нея?

— За коя?

— За Гюлхаръ, за Гюлхаръ, казвамъ. Хайде, ние ще се вдигнемъ отука. Ами нея, сиротинята, какво ще я правимъ? Да е дете, ще я вземемъ на skutитѣ си, а то . . .

Баба Тонка разбра кѣде биятъ думитѣ на Нериде ханѣмъ.

— За Гюлхаръ ли? Чакай да си помисля.

Туркинята не ѝ даде време за мислене. Тя се наведе по-близо до нея и довършително каза:

— Отъ Бога е! Ако не бѣше едно време . . . Ти може

и да не знаешъ, но тя едно време съ единъ българинъ. Аллахъ, Аллахъ! И Еминъ безъ време си отиде отъ тази скръбъ. Тя умори него, сега Аллахъ ѝ връща. Затова страда.

Баба Тонка изпита погнуса отъ тази жена съ плоско лице и тѣсни безцветни очи. Поиска ѝ се дори да я плесне, да я унижи, да я смачка между прѣститѣ си, като ненужна и отвратителна дървеница.

— Остави тѣзи праздни приказки, Нериде. Азъ обичамъ Гюлхаръ и който ми говори противъ нея, ще го намразя. Остави! А за бѣгането — бѣгайте!

— Ами нея, на кого ще оставимъ? Тя не може да дойде съ насъ. Охтичава е. Да я вземамъ съ себе си, ще я убиемъ отъ пжтя.

— Разбирамъ те, Нериде. За Гюлхаръ не се грижете. Тя ще остане при мене. Азъ ще си я гледамъ, като моя сестра.

Едно хитро пламъче премина презъ погледа на туркинята и една радостъ, която не успѣ да скрие.

— Насъ ни е мжчно за нея, ала. . .

— Знамъ, знамъ Нериде. Знамъ, че вие е мжчно?

И като я изпрати до двора, отвори прозорцитѣ да се провѣтри стаята.

— Змия! Змия усойница!

— — — — —
Война!

Страшна и славна дума.

Война!

Символъ на разрушение и на творчество!

Ти идвашъ за да разрушишъ старото и да сътворишъ ново. Ти идвашъ да смѣнишъ строеве и отъ развалинитѣ и пепелищата да създадешъ феникси.

Война!

Да бжде проклето и благословено твоето име!

Въ кикота на развихрената смъртъ звучи и пѣснопѣнието на ангелитѣ. Въ огъня на смъртоноснитѣ ти орждия искрятъ и лжчитѣ на рождественската звезда.

Кому си нужна, ти, зловеща красавице?

— Никому и на всички!

Животътъ на човѣка минава по стрѣмната стълба на възхода и сетне се проваля въ бездна. Но великитѣ мждреци на изтока и запада учатъ, че бездната не е надолу, а нагоре. Тѣ говорятъ, че човѣшкиятъ духъ не умира съ смъртъта, а се възвишава къмъ Бога.

Война, ти си бездната за живота на човѣчеството. И ти, — както учатъ мѣдрецитѣ, — водишь не къмъ глѣбини- нитѣ на тлѣнието, а къмъ висинитѣ на подвига. И ти, както крайниятъ предѣлъ на човѣшкия животъ, водишь къмъ Бога.

Човѣчеството живѣе свой животъ. Цѣлото, това не- дѣлимо цѣло, съставено отъ милиарди отдѣлни личности, живѣе самостоятелно, живѣе независимо отъ живота на от- дѣлнитѣ си клетки.

За него, за човѣчеството, ти, Война, си смъртъ и ду- ховно освобождение.

Нуждна ли е нѣкому твоята скръбъ, мъничка, Гюлхаръ?
Нуждно ли е нѣкому твоето страдание?

Ти си нищожна клетка на човѣчеството и ще умрешъ, както умиратъ всички излишни клетки.

Животътъ ще продължава да тече, като голѣмата вода на Дунава, и въ неговия неспиренъ пжтъ хиляди, като тебе, мъничка Гюлхаръ, ще останатъ въ тъмнитѣ подмоли.

Въ живота си ти смѣташе, че ще постигнешъ Бога! Ти малка, глупавичка хубавице, гонѣше собствената си сѣнка. Защото твоятъ Богъ е само въ сърдцето ти, а сърд- цето ти е мъничко.

Голѣмото сърдце, това въ което живѣе истинския Богъ, Богътъ на доброто и злото, на началото и края, е сърдцето на човѣчеството.

Това сърдце сега бие съ пулса на войната, мъничка Гюлхаръ, и твоятъ пулсъ никой не би могълъ да чуе.

Той ще заглъхне, както ще изгасне и синиятъ блѣсъкъ на очитѣ ти. . .

Обсада

ПРЕЗЪ лѣтото чивчиитѣ отъ Мечка махала се опитаха да излѣзатъ изъ града, за да обходягъ нивитѣ си и да се подготвятъ за жътва.

Отъ май до юний не бѣ се разнесълъ нито единъ изст- релъ, не бѣ падналъ нито единъ убитъ и гражданитѣ по- лека се успокояваха отъ паниката. Тѣ почти бѣха забравили войната.

И биха я забравили съвсемъ, ако не бѣха хилядитѣ низами, които се движеха изъ улицитѣ ту мълчишката, съ

бледи и изплашени лица, ту съ весели пѣсни и шумъ, напускайки лекитѣ заведения край Цаперката.

Все пакъ никой не смѣше самъ да излѣзе на кѣра.

На нѣколко пѣти работливитѣ земеделци изпращаха хора да питатъ въ конака, ще могатъ ли да идатъ изъ нивята и лозята, за да прибератъ мжката си.

Голѣмцитѣ отъ конака повдигаха рамене:

— Господъ знае. Ако той рече, ще отидете!

На връхъ Петровдень чивчиитѣ се събраха на голѣма група и трѣгнаха. Бѣха решили да обходятъ плодородния кѣръ, та да става, каквото ще.

Но още не бѣха стигнали Кундураджийския кладенецъ и ги посрещнаха низами:

— Ей, агалларъ, на кжде?

— Изъ кѣра. Да обходимъ имотитѣ си и да видимъ какво става съ стоката.

Нѣколцина отъ войницитѣ се изсмѣха:

— Кжде ви е стоката, агалларъ? Отсреща ли?

И посочиха малкитѣ височини къмъ Кинивирлика.

— Тамъ, тамъ! — обадиха се десетина гласа.

— Тогава вижте какво става изъ имотитѣ ви.

Единъ низаминъ вдигна пушката си и стреля безъ цель по посаката, която му посочиха.

Отвърнаха му десетина пушки.

— Видѣхте ли?

Чивчиитѣ стояха като попарени. Тѣ не можеха да разбератъ кой смѣе да стреля срещу царския аскеръ.

— Кой стреля оттамъ?

— Московцитѣ, агалларъ. Московцитѣ сж ни оградили, като въ прѣстенъ и чакатъ само да гръмнемъ. Не ни нападатъ, не ги и нападаме. Само се дебнемъ. Ако ние имъ изпратимъ единъ куршумъ, тѣ ни отговарятъ съ десетина. Ако тѣ ни изпратятъ куршумъ, ние имъ отговаряме съ десетина.

И юзбашията, който обясняваше на слисанитѣ чивчии обсадата на Русчукъ, добродушно се усмихна.

Чудни хора бѣха турскитѣ офицери. Тѣ знаеха, че войната се води за българитѣ, но не гледаха на тѣхъ като на врагове.

Тѣ чувствуваха истинската стихия на войната и знаеха, че тя не идва само, за да създаде българско царство, а да промѣни реда на нѣщата. Тѣ бѣха млади и умни хора и разбираха историческия развой на събитията. Отоманската

империя бѣ изживѣла своя възходъ — значи, идваше вече и края ѝ.

Отъ патриотизъмъ и юначество тѣ не признаваха своитѣ мисли, но, все пакъ, тѣ бѣха тѣхни.

— Който иска, агалларъ, нека отиде отсреща при московцитѣ и да имъ покаже кжде му е нивата, та да му погнгатъ да я пожъне.

Чивчиитѣ се върнаха въ Русчукъ сломени.

Има нѣщо особено въ душитѣ и чувствата на земеделцитѣ. Тѣ не по малко и по-слабо обичатъ свободата, не съ по леко сърдце се отнасятъ къмъ борбата за народни правдини. Въ България, въ сжщностъ, тѣ сж народа и за тѣхъ отъ пами вѣка сж се развивали борбитѣ. Особеното е другаде. Земеделецътъ обича земята си повече отъ домъ и челядь, повече отъ себе си дори.

И когато помисли, че въ неговата нива, или ливада, или лозе е влѣзълъ чужди кракъ, сърдцето му се свива болно, предъ очитѣ му пада синя мъгла и душата му се изкачва до гърлото, да го задуши.

Затова чивчиитѣ се върнаха съ оборени глави.

Тѣ донесоха страшната вестъ, че Русчукъ е обсаденъ, че птичка не може да прехвъркне презъ крдонитѣ на низамитѣ и московцитѣ, че житото непожънато ще се изрони въ земята и че гроздето ще се съсухри на чепкитѣ.

Страшна бѣше обсадата за земеделцитѣ, защото умираше плода на усилията имъ, умираха тѣхнитѣ надежди и тѣхната мжка

Ала когато баба Тонка научи за обсадата, сърдцето ѝ затупа по-живо и по-чевръсто. Нея не я плашеше нито глада въ обсадения градъ, нито мжката да не можешъ да се подадешъ изъ кжши навънъ. Знаеше, че въ тази обсада се крие половината победа на руснацитѣ и половината отъ края на срамното робство.

И посрѣдъ нощъ, когато бѣше съвсемъ сама, когато нито врагъ, нито приятель можеше да чуе молитвитѣ ѝ, тя шепнѣше предъ голѣмото божигробско кандило:

— Нека! Нека ни затворятъ още по натѣсно! Да ни затворятъ съвсемъ. Тогава турцитѣ ще хвърлятъ шишенетата си и ще се предадатъ. А оттамъ насетне е лесно!

Последниятъ день

СВИРЪШЕ вѣтърътъ. Надуваше се съ всичка сила, бѣсенъ лудѣше презъ равна Влахия, а като минѣше презъ замръзналия Дунавъ, настрѣхваше, наежваше се, сякашъ гладенъ вълкъ, и настървенъ се нахвърляше надъ Русчукъ. Виеше по улицитѣ, огъваше тополитѣ, вземаше ги за раката, кършеше клонетѣ по дърветата, керемидитѣ отъ покривитѣ повдигаше.

Въ цѣлата околностъ не можеше да се намѣри стиска снѣгъ, а студъ, студъ!

Виното въ бѣчвитѣ замръзваше. Невѣститѣ, докато донесѣха вода отъ кладенцитѣ, замръзваше въ котлитѣ

И война. И гладъ. И смъртъ.

— — — — —
Месеци наредъ да седишъ и да чакашъ. Московцитѣ бѣха опасали града, като грамаденъ змей, дебнѣха: отъ Пиргосъ, презъ Щрѣклево — до Вѣтово. Бѣха на три реда наредени, човѣкъ до човѣкъ.

А въ града не можеше да се разминешъ отъ турски войници. Трина паши бѣха се събрали съ войскитѣ си. И всички чакаха. Никой не грѣмваше прѣвъ, никой прѣвъ не изваждаше ножа.

Тази война бѣше по-лоша. Хлѣбъ нѣмаше да си дояде човѣкъ. Миръ нѣмаше спокойно да се заспи и да се почине, въздухъ нѣмаше да се диша съ пълни гърди.

Два звѣра бѣха застанали единъ срещу другъ и се гледаха. Не рѣмжаха, а само се гледаха.

И ти си помежду имъ.

Знаешъ, че койго и да е нападателятъ, все презъ тебе ще мине, ще те катурне, ще те стѣпче въ праха, а после и да падне, съ тѣлото си — пакъ тебе ще притисне и ще те доумори.

Клетя робия . . .

И гладътъ измѣчваше повече отъ смъртъ. Съ торба пари да излѣзешъ изъ чаршията, не можешъ да си купишъ кѣшей хлѣбъ. Обрало се е всичко. Дюкянитѣ само савани продаватъ. Отъ гладъ, отъ нѣмотия хората мратъ, като мухи. И не ги оплакватъ дори. Погребватъ ги какъ да е, и съ облекчение въздѣхватъ:

— Едно гърло по малко!..

Турцитѣ ходятъ изъ града смръщени, сърдити, на криво поглеждатъ християнитѣ и рѣмжатъ:

— Гяуритѣ сж виновни! Тѣ доведоха московцитѣ. Тѣ, съ лудитѣ си глави. Бунтѣ ще вдигатѣ! Падишахтѣ ще събарятѣ. А сетне, като ги наказа царската войска, вдигнаха олелия до Аллаха. Гяуритѣ сж виновни!

Този съсъкъ растѣше, носѣше се отъ кжша на кжша и агаларитѣ обличаха башибозушкитѣ си дрехи, препасаха ятаганитѣ, забучваха въ пояситѣ си пищовитѣ:

— Когато гяуритѣ сж виновни, защо ние да гладуваме? Защо нашитѣ деца да мратѣ? Защо да страдатѣ толкова невинни правовѣрни?

Турцитѣ се събираха на групи по кафенетата, шушукаха, крояха планове, размишляваха и ругаяха райата. А ако нѣкой премръзналъ отъ студъ влѣзеше въ кафенето да се огрѣе, туршитѣ скачаха отгоре му:

— Махай се, куче, махай се! Когато падишахтѣ ви хранѣше и обличаше, и топлѣше, не бѣхте доволни. Бунтове правѣхте. Комити се пишехте. Доведохте московцитѣ — вървете сега при тѣхъ, тѣ да ви стоплятъ!

Странна мисълъ се загнѣздваше въ възбуденитѣ мозъци. Гладътъ никого не бѣ научилъ на добро. А башибозукътъ и когато бѣше ситъ, бѣше зълъ. И когато бѣше усмихнатъ, мразѣше гяуритѣ, силѣше се да ги затрие. Колкото повече гяури бѣше затрилъ, толкова повече рѣзки щѣше да сложи върху дръжката на ятагана си. А горе на небето Аллахъ най-внимателно броеше рѣзкитѣ. Броеше ги и разпореждаше: ти тамъ, а ти, ей тамъ!

Сега, наистина, бѣше по-трудно да се затриятъ гяуритѣ, но защо да не ги изпждѣха? Щѣха да ги събератъ всички на едно мѣсто, щѣха да имъ кажатъ да взематъ съ себе си, каквото поискатъ и — да се махатъ. Да вървятъ при московцитѣ. Две хиляди кжщи нѣмаше да горятъ дърва, десетъ хиляди гърла нѣмаше да хаятъ хлѣба!

— Да изпждимъ гяуритѣ! Да се махнатъ!

— Не бива! Като отидатъ при московцитѣ, тѣ ще имъ кажатъ, че въ Русчукъ нѣма хлѣбъ, че хората мратъ, че е страшно. А московцитѣ това чакатъ. Ще ударятъ отъ четири страни града и ще го съсипятъ.

— Тогава?

Въ конака не знаеха какво могатъ да направятъ башибозуцитѣ, когато имъ причернѣе. Въ конака никога нищо не знаяха. Тамъ само мислѣха.

Захапали чибуцитѣ, засмукали наргелетата, тамъ всички мислѣха съ великото ориенталско безразличие:

— Аллахъ си знае работата!

А изъ града започнаха да сноватъ дервиши съ зелени джубета и свещени зелени чалми. Дервишитѣ отговаряха на онова безисходно „тогава“, което стоеше замръзнало на всѣка турска уста. И отговаряха съ студения цинизъмъ на философи и съ жестокото остроумие на единъ помжтень отъ гладъ мозъкъ:

— Отсѣчената глава не говори и нищо не може да каже на московцитѣ. А труповетѣ нѣматъ нужда отъ хлѣбъ, когато сж безъ глави. Човѣкъ страда само отъ главата си.

Кой би запиталъ следъ това:

— Какво да се прави тогава?

Отговорътъ бѣше даденъ:

— Да изколимъ гяуритѣ! Да ги изколимъ, защото сж гяури! Щомъ ти нѣмашъ хлѣбъ да се нахранишъ, ще натиришъ кучето си. А ако кучето ти знае да говори и би могло да издаде твоята тайна — ще го убиешъ. Съ какво сж по-добри гяуритѣ отъ кучетата?

И съсъскътъ се превръщаше въ ропотъ.

А ропотътъ бѣше вече наполовина дѣло.

Баба Тонка завърши сиромашката си вечеря. На огъня прѣщѣха нѣколко сжчки и слабиятъ имъ пламъкъ едва освѣтляваше месала, на който бѣ паницата съ гостбата ѝ. Въ жглитѣ на стаята бѣ тъмно като орисията на робитѣ. Нѣкакви чудновати и страхотни сѣнки се боричкаха, въртѣха се въ диво хоро, блѣскаха се отъ потона до пода и падаха уморени съ догарящитѣ пламъци въ огнището.

Старата жена прибра трохитѣ отъ полата си, изтърси ги на трапезата и безъ да я раздига стана. Почѣ ѝ се да види Гюлхаръ.

Преди малко тя ѝ бѣ занесла вечеря, ала сега нѣкаква вжтрешна сила я накара да отиде въ кжщата, кждето бавно умираше нещастната жена.

Баба Тонка запали малкото затворено фенерче и излѣзе навънъ. Вѣтърътъ подбра роклитѣ ѝ, залюля я да ѝ събори, ала се опомни и отфуча далечъ.

— Ухъ, проклетия! Не бѣ вѣтъръ, не бѣ чудол!

Изкачвайки се по стълбитѣ къмъ стаята на Гюлхаръ, тя чу тихо стенание.

— Пакъ плаче, горката! Пакъ... Гюлхаръ, ей, Гюлхаръ! Защо плачешъ, момичето ми?

— Майчице, за тебе. Разбирашъ ли ме? За тебел!

— За менъ ли? И тази добра?

Туркинята се изправи на лакти върху леглото си:

— До сега плачехъ, защото не можехъ да слѣза долу и да ти кажа, какво се тъкми.

— Какво се тъкми, къзъмъ? — запита баба Тонка и приседна до нея. — Да не си сънувала? Отъ кжде ще знаешъ, че се тъкми нѣщо, като не си излизала отъ кжщи?

— Еминъ, майчице! Еминъ ми каза. На Нериде сестриниятъ синъ. Тази вечеръ следъ като ти си отиде, той дойде да ме види и ми каза.

— Какво ти каза?

— Охъ, охъ! Страхотия, бабо Тонке! Утре турцитѣ ще изколятъ всичкото християнско население въ града. Всички до единъ... Да не ядѣли хлѣба, та да имало за насъ!..

— Отъ конака ли е излѣзла такъва заповѣдъ, Гюлхаръ.

— Не, не! Башибозукътъ се вдигал

Баба Тонка настрѣхна. До сега тя не бѣ помислила за това.

— Успокой се, Гюлхаръ. Успокой се и заспи. Нищо лошо нѣма да се случи.

И като помисли малко, добави:

— А ти защо се плашишъ толкова за християнитѣ, къзъмъ? Защо си седнала за тѣхъ да мислишъ и да ги жалишъ?

Гюлхаръ я гледаше съ широко отворени очи:

— Какъ защо, майчице? Та нали ти си християнка? Нали и той, той бѣше християнинъ?

Тя не обясни, кой бѣше той. Но баба Тонка го знаеше. Знаеше го, както знаеше своитѣ синове.

— Хайде, сега си заспи, а утре азъ ще дойда да ти кажа, че не е имало нищо страшно. Това, което нощемъ изглежда лошо, презъ деня не е такъво, Гюлхаръ!

Вънъ на двора едва баба Тонка разбра колко ужасно бѣше решението на башибозука.

Тя се върна за мигъ въ кжщи, разпиля сжчкитѣ въ огнището да тлѣятъ бавно, облѣче кожуха си и излѣзе.

Вѣтърътъ я посрещна съ писъкъ и ледени камшици.

— — — — —

Слънцето бавно се издигна.

Вѣтърътъ хвърли предъ него едно бѣло пухкаво об-

лаче. Поиска да му препрѣчи пѣтя, ала слънцето го изпи съ огнения си погледъ и трѣгна спокойно по широкото синьо небе.

Бѣше день. Отколе бѣ съмнало, а въ града царѣше мъртвило. И заптиета нѣмаше по улицитѣ.

Опустѣлъ ли бѣ Русчукъ? Чума ли бѣ погубила всички?

Баба Тонка тичешкомъ мина презъ глухата чаршия, плахо поглеждаше презъ полуотворенитѣ капаци на дюкянитѣ и ѝ се щѣше да писне, та да събуди и умрѣлитѣ:

— Кжде е владиката, кжде сж консулитѣ, кжде сж чорбаджиитѣ?

Тя стигна до конака и съ две рѣце се вкопчи въ часовоя:

— Синко, води ме при валията, води ме, защото после ще бжде кжсно! Моля ти се, чедо!

Войникътъ я блѣсна грубо:

— Луда ли си, или пияна?!

— Води ме, синко! Боже, Боже, никой не знае какво става днеска. Като на Господъ ти се моля, заведи ме при валията!

— Кжде да те заведе, бабо?

Единъ младъ мжжъ въ офицерски дрехи, набързо до-търчалъ изъ казармата, я гледаше усмихнатъ.

Баба Тонка се обърна къмъ него, като къмъ спаситель:

— Заведи ме, челеби, при пашата. При кой да е паша. Заведи ме да му разкажа, какво става. Клетва ти давамъ! Султанътъ ще те направи бимбашия! Само ме заведи!

— Азъ съмъ паша, бабо! Разкажи, какво те е изплашило толкова много.

Баба Тонка се стжписа:

— Знамъ те, знамъ те! Ти бѣше она миралай, който отведе заточеницитѣ! Сега паша ли си вече!

Тя грабна ржката на офицера и я цѣлуна:

— Господъ те изпрати на среща ми, господарю! Помогни! Дигни алая и ги спри, докато не е кжсно.

— Кого да спра, бабо? Разкажи полека.

Баба Тонка започна страшния си разказъ. Цѣла нощъ ходила отъ улица въ улица по крайнитѣ махали и гледала. Башибозуци влизали по българскитѣ кжщи и изваждали стопанитѣ на улицата. Всички: и жени и деца. Събирали ги на групи и ги пращали къмъ лозята. Заптиета ли? Нито едно заптие нѣмало: кой знае, може и тѣ да сж се преоблѣкли, като като башибозукъ.

— Спри ги, господарю! Знамъ те азъ. Хилми ефенди се викашъ. Всѣки день ще те споменавамъ въ молитвитѣ си! Спри ги! Може още да не сж почнали клането!

Хилми паша, най-младиятъ генералъ отъ гарнизона, началникъ на арабската дивизия, бѣ бледъ, като смъртникъ.

— Бабо, или ти си луда, или Отоманската империя днесъ ще направи най-голѣмата лудостъ, откакъ сжществува. А защо си дошла самичка? Защо не си се обадила на вашитѣ чорбаджии? . . .

Той не довърши. Една тълпа отъ изплашени мъже се спуствна къмъ него съ дивъ крѣсъкъ. Тоя крѣсъкъ бѣ молба за помощъ.

Пашата разбра всичко. И въ главата му се блѣскаше само една мисль:

— Дано не закѣснѣя!

— Дай изстрель! — заповѣда той на часовоя.

Гърмежътъ проеца рѣзко. Една трѣба засвири тревога и въ мигъ площадътъ оживѣ: разнесоха се команди, тежки стѣпки отекнаха и цѣлъ алай войници, почти тичешката, се отправи къмъ лозята надъ града.

— — — — —

Не пукна пушка и не капна капка крѣвъ.

Едно кърваво безумие не се извърши.

Понѣкога случаятъ се шегува: малки незначителни нѣща предизвикватъ велики събития. Мънички ржчички записватъ въ историята потресающи дати.

Две женски сърдца предотвратиха едно изстѣпление. Две безпомощни женски сърдца: едното влюбено — другото — юначно.

Войницитѣ на Хилми паша се завръщаха.

Тѣ ограждаха шарена тълпа отъ помръзнали хора, достигнали до гробъ и дрѣпнати по чудо отново въ живота.

И тази тълпа вървѣше безшумно, вървѣше покорно, навѣрно, както е вървѣла въ зори, подкарана отъ башибозука. Съ сжщата тѣпота и примирение вървятъ добичетата.

— — — — —

А градътъ бѣ сжщиятъ.

Отново биеха голѣмитѣ сърдца, отново пухтѣха голѣмитѣ гърди, отново се дебнѣха настрѣхналитѣ чудовища.

Гладътъ чукаше на всички порти, и ако днесъ не му отваряха, щѣха да му отворятъ утре. Не бѣ ли все едно

за него, кога щѣше да седне до праздната трапеза, около която пишѣха деца и майки криеха лицата си въ престилки.

Изъ града се движеха патраули отъ низами. Военнитѣ вече не вѣрваха на заптиетата. И тъй бѣ по-добре. Гяуритѣ щѣха да спятъ спокойно, а и правовѣрнитѣ нѣмаше да се измжчватъ отъ кошмари.

Слънцето се навеждаше къмъ Дунава. Щѣше да си отива вече. Щѣше да мине надъ свободнитѣ страни, щѣше да се порадва на свободнитѣ хора, а следъ това щѣше да си почине надъ океана.

Но то бѣ още много високо, когато валията излѣзе отъ конака и бързо се упжти къмъ „Исляхъ хане“. Тамъ прекарваха времето си офицеритѣ отъ обсадения гарнизонъ. При тѣхъ отиваше валията, за да имъ съобщи голѣмата новина:

— Седнете, господа!

Сабри паша бѣ бледъ и развълнуванъ. Той се силѣше да задържи треперящата си ржка, сложи я на дрѣжката на сабята си, после бързо я мушна въ джеба на мундира и извади малка жълта хартия:

— Господа, по телеграфа ми съобщиха, че военнитѣ действия сж прекратени. Днесъ въ Одринъ е сключано примирие. Следъ това ще дойде и мирътъ. Какъвъ ще бжде той — не зная. Войната е свършена и азъ ви благодаря за доблестната служба.

Слънцето, може би, чу речъта на генерала, хвърли снопъ лжи въ стѣклата на прозорцитѣ и политна въ далнината.

Днесъ то грѣ последенъ день надъ робската земя.

И сякашъ по-бързо залѣзе, за да изгрѣе утре велико, могъщо, свободно!

Той се върна

Б АБА Тонка сѣдѣше на леглото на Гюлхаръ, държеше горещитѣ ржце на младата жена и ѝ разправяше:

— Свърши се лошото, Гюлхаръ. Войната мина. Днесъ привечеръ низамитѣ напустнаха Русчукъ. Тѣ излѣзоха презъ търновския пѣтъ, а московцитѣ дойдоха презъ разградския. Мина лошото. Сега ще се върнатъ и Нериде,

и Айша и Сафиде. И ти ще оздравѣешъ, къзъмъ! Ще бждешъ пакъ веселата и засмѣна Гюлхаръ.

— Ще, бабо! И азъ чувствувамъ, че ми е по-леко. Вече по-малко кашля и не горя тъй много. Днесъ се по-вдигнахъ малко и можахъ да се погледна въ огледалото. И странитѣ ми позарумѣнѣли. Само съмъ много слаба.

Туркинята дишаше съ усилие. Наистина, странитѣ ѝ бѣха зарумѣнѣли, ала това бѣше последната багра на живота. И баба Тонка го разбираше.

Малкиятъ зименъ день се бѣ свършилъ. Мракътъ на гжсти талази влизаше въ стаята и даваше на предметитѣ чудни очертания.

— Запали лампата, майчице, — помоли се Гюлхаръ. — Когато се мръква мене ми става още по-тежко. А днесъ не искамъ да ми е тежко.

— И не бива, Гюлхаръ. Нали сама казвашъ, че е отъ слабостъ? Като се оправишъ, като понапѣлнѣешъ, нѣма да ти е тежко.

Старицата намѣри пипнешкомъ кибрита на скрина и запали лампата,

— Е, видѣ ли, че нѣма нищо страшно въ стаята?

Гюлхаръ не ѝ отвърна. Съ полузатворени очи тя гледаше свѣтлината и се усмихваше.

— За какво мислишъ, момичето ми?

— Хм... Чудно... Спомнихъ си за съня.

— Кой сънь?

— Нали ти разправяхъ отдавна единъ мой сънь, за Дунава, за помпора, за...

Мжжки стѣпки се чува по стѣпалата.

— Стой, стой! — махна ржка Гюлхаръ. — Еминъ ще е. Навѣрно иде да ми каже новината.

Но преди да се отвори вратата, нѣкой викна отвънъ:

— Бабо Тонке! Кжде си се скрила? Подъ дърво и камъкъ те търся и не мога да те намѣря.

Вратата се отвори и на прага застана руски офицеръ.

— Ангелел

Но офицерътъ мълчеше, потресенъ отъ виденото. Той търсѣше баба Тонка, а намѣри...

— Челеби!

Гюлхаръ го гледаше изумена. Тя направи усилие да се изправи, ала ржцетѣ ѝ не можаха да я задържатъ. Съ две крачки мжжътъ премина стаята.

— Гюлхаръ, хубава, мила, моя Гюлхаръ! Гюлхаръ, която

сънувахъ! Гюлхаръ, за която забѣгнахъ отъ Русчукъ! Гюлхаръ, за която се борѣхъ.

Жената се отпустна въ ржцетѣ му:

— Азъ знаяхъ, че ще се върнешъ, Ангелъ челеби. Нѣщо ми казваше, че нѣма да си отида отъ този свѣтъ, преди да те видя и..

— Ти нѣма да си отидешъ отъ тоя свѣтъ! Нѣма моя, моя, моя Гюлхаръ.

Тжжна усмивка премина по лицето на туркинята:

— Азъ знамъ, челеби. И не тжгувамъ за това. И не ме е страхъ, че си отивамъ. Премислила съмъ всичко. Искахъ само да те видя и да ти поискамъ прошка.

— Отъ мене ли да искашъ прошка, Гюлхаръ?

Жената направи още едно усилие:

— Животътъ ти разбихъ азъ, Ангелъ челеби. Прощавай!

Баба Тонка се измъкна вѣнъ и сгушена до колоната на чардака заплака гѣй, както не бѣ плакала надъ гробоветѣ на убититѣ си синове.

Утолена жажда

В ИЙ, ИЗВИВАЙ, бучи и бушуйвай, зимний вѣтре!
Твоята пѣсенъ сега звучи въ сърдцата на робитѣ,
като Божие откровение.

Течи на воля, велика славянска рѣка!

Ти вече нѣма да носишъ кръвъ и сълзи. Отсега насетне водитѣ ти ще се зачервяватъ само отъ лжчитѣ на слънцето, което грѣе надъ червената пшеница.

Блести, синьо небе, надъ родината!

Покрий съ меката си синева страната на гѣзи, които възправяха къмъ тебе очи, зажаднѣли за свобода.

Сега вече жаждата е утолена . . .

ОТКРИВА СЕ ПОДПИСКАТА ЗА

ГОДИНА ДЕВЕТА НА

БИБЛИОТЕКА „БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЧЕСКИ РОМАНИ“

Свѣтътъ изживѣва велики събития. Европа се тресе отъ топовни гърмежи. Велико и жестоко изпитание настѣпва за народитѣ, а историята чертае по кървави пѣтица новото за тѣхъ.

Днесъ историята, великата учителка на народитѣ, се повтаря и ни учи. .

И повече отъ всѣки другъ пѣтъ намъ се налага да опознаемъ нашата история, да се вживѣемъ въ миналото си, да разбереме величието и слабоститѣ му, да станемъ прозорливи за бъдещето и горди въ настоящето: че сме синове на силенъ народъ, който винаги борчески и гордо е отстоявалъ свободата си.

И повече отъ всѣки другъ пѣтъ днесъ въ днитѣ на върховни изпитания за народитѣ библиотека „Български Исторически Романи“ е необходима за народа ни. Въ всѣки домъ, въ всѣка къща, въ всѣко училище, казарма, община, читалище трѣбва да проникнатъ книгитѣ на библиотека „Български Исторически Романи“. Всѣки българинъ, всѣко дете, майка, девойка трѣбва сега да чете и получава нашата библиотека.

Още повече, че абонаментътъ ни предплатенъ до 10 ноемврий т. г. е само 130 лева, а за непредплатилитѣ при крайно труднитѣ условия остава 180 лв.

Библиотеката ни, която е гордостъ за нашата литература и книжнина, ще даде на абонатитѣ си

СЛЕДНИТЪ ДЕСЕТЪ ГОЛЪМИ И МНОГО ИНТЕРЕСНИ РОМАНИ:

1 и 2. К. Петкановъ — Боляри, 3. Цв. Минковъ — Кръстоносци, 4. Змей Горянинъ — Силата на робитѣ, 5. Змей Горянинъ — Утолена жажда, 6. Симеонъ Андреевъ — Еснафи, 7. Ник. Атанасовъ — Ехо отъ бурята, 8. Владимиръ Поляновъ — Дѣлба, 9. Ст. Чилингировъ — И не веди насъ во изкушение, 10. П. Карапетровъ — Ирникъ,

И въ даръ голѣмиятъ исторически романъ отъ редактора на библиотеката Петъръ Карапетровъ „Ехото отвърща“, съ автографъ на автора.

Освенъ тѣзи десетъ книги, абонатитѣ ни участвуватъ въ раздаванитѣ по жребий подарѣци:

20 радиоапарата, 10 фотографически апарата, 10 дамски рѣчни часовници, 10 мъжки рѣчни часовници и др. по-малки подарѣци

Адресътъ ни е: Книгоиздателство „Древна България“ ул. „Гурко“ 32 — София. тел. 2-43-30, пощенска чекова смѣтка № 902

Цена 30 лева